

**НАПРЯМИ ТА ЗАСОБИ
РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ
В КОНТЕКСТІ ЗМІЦНЕННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНИ**

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
РЕГІОНАЛЬНИЙ ФІЛІАЛ У МІСТІ ЛЬВОВІ**

**НАПРЯМИ ТА ЗАСОБИ
РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ
В КОНТЕКСТІ ЗМІЦНЕННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНИ**

Монографія

Монографія виконана за результатами досліджень, проведених за грантом Президента України за конкурсним проектом Ф-63 Державного фонду фундаментальних досліджень.

Львів 2016

УДК 338.43:332.122:338.2(477)
ББК 60.550.420
Н-27

Напрями та засоби розвитку сільських територій в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки України: [монографія] / За ред. д.е.н., проф. Т. Г. Васильціва, к.е.н., доц. В. В. Бойка. – Львів: Ліга-Прес, 2016. – 262 с.

Авторський колектив:

Бойко В. В., к.е.н., доц. (вступ, 1.1, 1.2, 1.3, 3.2, 3.3, 3.4, висновки);
Васильців Т. Г., д.е.н., проф. (вступ, 3.2, 3.3, 3.4, висновки);
Волошин В. І., к.е.н., с.н.с. (2.1, 2.2, 3.1);
Іляш О. І., д.е.н., проф. (2.2 2.3, 3.1 3.4);
Лупак Р. Л., к.е.н., доц. (2.1, 2.2, 2.4).

Монографія присвячена обґрунтуванню концептуальних засад формування механізмів розвитку сільських територій та зміцнення соціально-економічної безпеки держави. В монографії приділено значну увагу аналізу стану реалізації механізмів розвитку сільських територій в Україні та його впливу на соціально-економічну безпеку держави. Визначені напрями, механізми, інструменти та засоби вдосконалення державної політики розвитку сільських територій в процесі зміцнення соціально-економічної безпеки України.

Монографія призначена для науковців, викладачів, аспірантів і студентів вищих навчальних закладів економічного та управлінського профілів, працівників органів державного управління та місцевого самоврядування, підприємців та інших осіб, які цікавляться цією проблематикою.

Рецензенти:

Борщевський В. В. – д.е.н., доцент, завідувач відділу розвитку територіальних громад і транскордонного співробітництва ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України”.

Губені Ю. Е. – д.е.н., професор, завідувач кафедри права та підприємництва Львівського національного аграрного університету.

Флейчук М. І. – д.е.н., професор, головний науковий співробітник РФ Національного інституту стратегічних досліджень у місті Львові.

ISBN 978-617-397-138-5

Рекомендовано до друку науковою радою Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові (протокол № 3 від 17.11.2016 р.).

© Бойко В. В., Васильців Т. Г., Волошин В. І.,
Іляш О. І., Лупак Р. Л., 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ТА ЗМІЦНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	9
1.1 Роль державної політики розвитку сільських територій у зміцненні соціально-економічної безпеки держави	9
1.2 Парадигма та архітектоніка соціально-економічної безпеки держави	33
1.3 Зарубіжний досвід розвитку сільських територій в контексті державної політики забезпечення соціально-економічної безпеки	59
Список використаних джерел до розділу 1	86
РОЗДІЛ 2 СТАН РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ (НА ПРИКЛАДІ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ)	94
2.1 Перешкоди стабільного соціально-економічного розвитку сільських територій	94
2.2 Недоліки розвитку сільських територій та загрози соціально-економічній безпеці держави	111
2.3 Критичний аналіз проблем соціально-трудової сфери сільських територій	128
2.4 Проблеми функціонування інфраструктури як інтегруючого елемента розвитку сільських територій та соціально- економічної безпеки	156

Список використаних джерел до розділу 2.....	166
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В ПРОЕКЦІЇ ЗМІЦНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	170
3.1 Пріоритети зміцнення соціально-економічної безпеки держави шляхом розвитку сільських територій.....	170
3.2 Напрями покращення інституційного забезпечення розвитку сільських територій.....	188
3.3 Засоби підвищення ефективності функціонування АПК України як умова забезпечення стабільності соціально- економічного розвитку сільських територій	204
3.4 Чинники посилення ділової активності, розвитку підприємництва та покращення соціальної політики в контексті формування середнього класу на сільських територіях	221
Список використаних джерел до розділу 3.....	236
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	241
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	247

ВСТУП

Сучасні тенденції трансформацій соціально-економічних систем і динамізм глобалізаційних процесів супроводжуються глибокими соціальними протиріччями і загостренням масштабних соціальних проблем, що негативно позначається на системі соціально-економічної безпеки держави. За такої ситуації в центрі наукових дискусій опинилися складні теоретико-методологічні та прикладні проблеми посилення ролі держави в управлінні соціально-економічними процесами на базі ефективної соціальної та економічної політики, стратегічного розвитку соціальної сфери, дотримання балансу та захищеності інтересів людини, території, на якій вона проживає, і суспільства.

Попри це, все більшої уваги та визнання набуває усвідомлення того, що сформувати ефективну систему соціально-економічної безпеки можливо лише на засадах комплексного багатofункціонального та просторово-структурного підходу. Відповідної уваги потребують всі території держави, а не лише великі міста, обласні центри та місцевості з вищим соціально-економічним розвитком.

Натомість, в Україні суттєво обділеними державною підтримкою та фінансово-ресурсним забезпеченням сільські території. Це об'єктивно призвело до критичного загострення соціально-економічних проблем українського села, пов'язаних як з притаманним глобальним процесом урбанізації, так і економічним, соціальним, культурним, духовним занепадом, зумовленим низкою

проблем, пов'язаних з недостатньо ефективним використанням соціально-економічного потенціалу.

Як наслідок, сьогодні перед сільськими територіями України постала низка викликів, зумовлених руйнуванням їх соціально-економічної інфраструктури, погіршенням якості людського капіталу, нарощуванням соціально-демографічних диспропорцій, недостатньо ефективним використанням наявних природних ресурсів, погіршенням екологічних умов господарювання. За таких умов гарантувати належну соціально-економічну безпеку України об'єктивно неможливо. Саме ці тенденції визначають актуальність та вагому необхідність визначення стратегічних пріоритетів, а також обґрунтування засобів відновлення розвитку вітчизняних сільських територій в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки України.

Проблемам розвитку сільських територій присвячені наукові дослідження таких вчених як А. Антонов, О. Бородіна, В. Борщевський, І. Гончаренко, Ю. Губені, О. Дем'янишина, І. Костирко, М. Малік, О. Павлов, Н. Рідей, Г. Черевко та інші. Своєю чергою, теоретико-прикладні аспекти формування державної політики забезпечення соціально-економічної безпеки держави досліджували такі науковці як О. Власюк, О. Гудзинський, Г. Козаченко, Е. Лібанова, О. Ляшенко, В. Предборський, В. Сабадаш, М. Флейчук, С. Шкарлет Н. Юрків та інші. Водночас, ученими недослідженими залишають проблеми взаємозв'язку між розвитком сільських територій та процесами формування соціально-економічної безпеки держави.

У зв'язку з цим, виконання цього дослідження зорієнтоване на вдосконалення теоретико-методологічних положень та прикладних рекомендацій щодо обґрунтування пріоритетів та засобів державної політики розвитку сільських територій в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки України. Для реалізації цієї мети сформовано такі завдання:

- визначити сутнісні характеристики, дослідити місце і роль державної політики розвитку сільських територій у зміцненні соціально-економічної безпеки держави;

- вибудувати архітектуру системи соціально-економічної безпеки держави;

- узагальнити зарубіжний досвід розвитку сільських територій в контексті реалізації державної політики забезпечення соціально-економічної безпеки;

- здійснити аналіз та виявити перешкоди стабільного соціально-економічного розвитку сільських територій в Україні;

- ідентифікувати недоліки розвитку вітчизняних сільських територій та загрози соціально-економічній безпеці держави;

- провести критичний аналіз проблем соціально-трудової сфери сільських територій України;

- виявити проблеми функціонування інфраструктури як інтегруючого елемента стимулювання розвитку вітчизняних сільських територій;

- обґрунтувати стратегічні пріоритети зміцнення соціально-економічної безпеки України шляхом розвитку її сільських територій;

- визначити напрями покращення інституційного забезпечення розвитку сільських територій;

- узагальнити засоби підвищення ефективності функціонування АПК України як умови стабільності соціально-економічного розвитку сільських територій;

- дослідити чинники посилення ділової активності, розвитку підприємництва та покращення соціальної політики в контексті формування середнього класу на сільських територіях України.

Об'єктом дослідження є процеси державного регулювання та забезпечення розвитку сільських територій в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки України. Предметом дослідження визначено теоретико-прикладні механізми та інструменти, засоби і заходи державної політики розвитку сільських територій та зміцнення соціально-економічної безпеки України.

Монографія виконана за результатами досліджень, проведених за грантом Президента України за конкурсним проектом Ф-63 Державного фонду фундаментальних досліджень.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ТА ЗМІЦНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1 Роль державної політики розвитку сільських територій у зміцненні соціально-економічної безпеки держави

Трансформаційні процеси та недосконала аграрна реформа зумовили не лише до занепаду вітчизняного сільського господарства, але й до загострення проблем, пов'язаних із розвитком сільських територій України, появи критичних дисбалансів у просторово-регіональному розвитку. На сьогодні розвиток сільських територій супроводжується такими негативними тенденціями як відсутність робочих місць; бідність сільського населення; занепад соціально-економічної, дорожньої, транспортної, телекомунікаційної та побутової інфраструктури; міграція сільського населення та погіршення людського капіталу; низький рівень прояву місцевих ініціатив; інертність сільських громад; інше. Значна частина сільського населення позбавлена можливості якісного задоволення соціально-економічних потреб, має низький рівень якості життя. Особливо відчутне загострення проблем спостерігається на периферійних, гірських та прикордонних територіях, що розташовані далеко від приміських зон і центрів економічного розвитку. Це призводить до виникнення гострих дисбалансів та порушення принципів системності

формування соціально-економічної безпеки України. Такі негативні тенденції розвитку сільських територій стримують процеси розширеного відтворення, посилюють дію загроз соціально-економічній безпеці, знижуючи її рівень та обумовлюють об'єктивну необхідність активізації державної політики розвитку сільських територій.

На сьогодні організаційна структура та функціональна спроможність господарського механізму розвитку сільських територій не відповідають реальним потребам економічних відносин. Наявність такого диспаритету створює передумови для формування внутрішніх і зовнішніх загроз, призводить до зниження темпів суспільного розвитку, зумовлює до виникнення конфліктів між суб'єктами економічних відносин та збільшує обсяги їх трансакційних витрат. Без комплексного вирішення проблеми формування державної політики розвитку сільських територій в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки держави ризики соціальної, демографічної, екологічної, міграційної, інфраструктурної та продовольчої безпеки лише посилюватимуться.

Сільські території України характеризуються низькими темпами їх соціально-економічного розвитку, що зумовлює до виникнення диспропорцій у просторово-регіональному розвитку держави, стримує процеси налагодження міжрегіональних горизонтальних та вертикальних інтеграційних зв'язків, знижує ресурсний потенціал формування соціально-економічної безпеки України. Для України розвиток сільських територій є важливим не

лише з огляду на необхідність вирішення їх соціально-економічних проблем, але й збереження звичаїв українського народу, його історичних та етнічних особливостей. Адже саме сільська громада є ключовим носієм та осередком розвитку культурних традицій.

З огляду на це, стимулювання процесів розвитку сільських територій повинно стати одним із стратегічних пріоритетів зміцнення соціально-економічної безпеки України. Безперечно, що подолання дестабілізуючих тенденцій соціально-економічного розвитку сільських територій у короткостроковій перспективі є неможливим. Це потребує реалізації структурних змін у державній політиці, проведення реформи місцевого самоврядування, децентралізації влади, підвищення інвестиційної привабливості сільських територій, переходу до інноваційних засад розвитку, структурної перебудови господарських комплексів у сільській місцевості.

В останні роки спостерігається особливе загострення соціально-економічних проблем розвитку сільських територій. Це пов'язане, з одного боку, з притаманним нашій державі глобальним процесом урбанізації, а, з іншого, – економічним, соціальним, культурним, духовним занепадом українського села, зумовленим низкою проблем, пов'язаних з недостатньо ефективним використанням соціально-економічного потенціалу. Як наслідок, сьогодні перед сільськими територіями України постала низка викликів, зумовлених руйнуванням їх соціальної та комунальної інфраструктури, погіршенням якості людського капіталу, нарощуванням соціально-демографічних диспропорцій,

недостатньо ефективним використанням наявних природних ресурсів, погіршенням екологічних умов господарювання. Натомість питання взаємозв'язку між розвитком сільських територій та рівнем соціально-економічної безпеки держави залишаються недостатньо дослідженими. Не визначено місця і ролі державної політики розвитку сільських територій в системі економічної безпеки держави. Вирішення проблеми ефективного реформування та забезпечення розвитку сільських територій є вагомим резервом вирівнювання просторово-структурних соціально-економічних деформацій, базою для розвитку галузей реального сектора економіки, стимулювання ділової активності, покращення інфраструктури та якості життя сільського населення.

Активізація розвитку сільських територій забезпечується головним чином на засадах реалізації прикладних засад аграрної політики. Його, здебільшого, пов'язують зі стимулюванням сільського господарства. Еволюція суспільно-економічних відносин та перехід до орієнтації на сталий розвиток зумовили до перегляду таких підходів. На сьогодні, Спільна аграрна політика Європейського Союзу націлена на збалансований розвиток економічної, соціальної та екологічної сфер, багатofункціональний розвиток сільських територій, перехід до принципів раціонального природокористування, захисту інтересів сільського населення та формування господарського механізму розвитку сільських територій в системі соціально-економічної безпеки держави.

Історично сформувалося так, що основним видом діяльності на сільських територіях було сільське господарство. Цьому сприяли

цілий ряд чинників: сприятливі природно-кліматичні умови, наявний ресурсний потенціал, стимули та бажання сільського населення до праці на землі. Своєю чергою, перерозподіл прав власності на засоби виробництва та поспішне проведення далеко недосконалої аграрної реформи зумовили до ліквідації колгоспів та зниження обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Трансформаційні процеси призвели до появи нових суб'єктів на ринку сільськогосподарської продукції, що не зацікавлені у стимулюванні процесів соціально-економічного розвитку сільських територій, а, першочергово, націлені на отримання прибутку, що є цілком логічним і закономірним. Аграрні підприємства не у змозі самотійно забезпечити цілковите вирішення соціально-побутових проблем у сільській місцевості. У свою чергою, постійне впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу, з однієї сторони, зумовлює до підвищення рівня ефективності виробництва сільськогосподарської продукції, а з іншої – носить негативні наслідки, передусім, в аспекті скорочення чисельності зайнятих у сільському господарстві та збільшення рівня безробітних серед сільського населення.

Чітке позиціонування місця та ролі державної політики розвитку сільських територій в зміцненні соціально-економічної безпеки держави, першочергово, потребує дослідження їх теоретичного змісту. Це ускладнюється відсутністю на законодавчому рівні офіційного закріплення поняття “сільська територія”. Низка розроблених нормативно-правових актів так і не були прийняті, серед яких, зокрема проект ЗУ “Про планування

територіальної інфраструктури сільської місцевості” та проект ЗУ “Про упорядкування сільської поселенської мережі”. Проект першого нормативно-правового акту передбачав надання статусу “сільської” території, чисельність сільського населення на якій перевищує 15-20 %, водночас, у цьому документі були відсутні чіткі методичні рекомендації стосовно визначення частки цієї категорії населення. Також, використання виключно одного критерію в процесі ідентифікації сільської території є занадто обмеженим. У свою чергу, проект ЗУ “Про сільське господарство” в редакції від 17.05.2012 р. визначає сільську територію як “історично сформовану у законодавчо визначених межах системну сукупність сільських населених пунктів і прилеглих до них земельних, лісових, водних та рекреаційних ресурсів, що поєднують в собі адміністративно-територіальну (села, сільські ради) та територіально-функціональну (виробництво продукції, її переробка, зберігання та реалізація) приналежність щодо створення належних умов праці і життєдіяльності сільського населення”. Не містить глибокого змістового навантаження трактування поняття сільської місцевості в ЗУ “Про сільськогосподарську дорадчу діяльність” – це території, що знаходяться за межами міст і є переважно зонами сільськогосподарського виробництва та сільської забудови [1]. Таке визначення не може сприйматися як базове, оскільки воно не передбачає врахування як соціально-економічного, так і людського аспектів ідентифікації сільських територій.

Прикметних “сільський” походить від староруського поняття селище – заселене місце, де люди поселилися. Згодом, з процесом розвитку крупних поселень сформувалося поняття міста. Під сільською місцевістю почали розуміти територію, що заселена людьми і знаходиться поза межами міст. Сільська територія – це складна і багатофункціональна природна, соціально-економічна і виробничо-господарська структура, що характеризується сукупністю властивих їй особливостей, а саме: площею земельних угідь; особливостями ландшафту; чисельністю проживаючих людей та типом їх занятості; чисельністю, видовим різноманіттям рослинного і тваринного світу; обсягами і структурою виробництва; розвитком соціальної і виробничої інфраструктури та іншими рисами [2, с. 9-12]. Своєю чергою, В. Славов та О. Коваленко визначають сільську територію “економічно-екологічною категорією, регіонально-територіальним утворенням зі специфічними природно-кліматичними, соціально-економічними умовами, де економічно і екологічно збалансовані та енергетично взаємопов’язані різні ресурси (природні, трудові, матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові тощо) з метою створення сукупного суспільного продукту конкретної території та повноцінного життєвого середовища для сучасного і майбутніх поколінь” [3]. Безперечно, сільські території володіють цілим рядом специфічних особливостей, які диференціюють їх розвиток від урбанізованих територій, однак, ідентифікована науковцями “збалансованість економічних та екологічних ресурсів” не може бути визначена як змістовна ознака сільських територій, навпаки –

вона є стратегічною метою державної та регіональної політики в контексті досягнення сталого розвитку та забезпечення соціально-економічної безпеки держави.

Диференційований підхід в процесі тлумачення сутності сільських територій використовує М. Малік, який вважає сільські території історично сформованими у законодавчо визначених межах системною сукупністю, що поєднує в собі адміністративно-територіальну (сільські поселення, села, сільські ради) та територіально-функціональну приналежність, що характеризується певним способом життя, відмінного від міського [4, с. 53]. Схожу думку поділяє В. Уркевич, який під сільською територією розуміє територію, розташовану за межами міських поселень, де розміщені сільські населенні пункти та ресурсно-виробничі потужності сільського господарства [5, с. 25]. Натомість О. Павлов, дотримується принципу структуризації при дослідженні сільських територій та виділяє їх економічну, соціальну та екологічну складові, що своєю чергою, складаються з таких елементів як населення, поселення, виробничо-господарський комплекс, інфраструктура, землі сільськогосподарського та іншого призначення, навколишнє природне середовище, властивості яких розкривають їхню сутність і визначають певні функції [6, с. 19, 132]. Учені Н. Рідей та Ю. Кучеренко розглядають сільські території з позицій територіальної, поселенської, функціональної та галузевої спрямованості розвитку [7, с. 16]. Своєю чергою, В. Прушківський та В. Колесников у процесі дослідження сутності поняття “сільська територія” виділяють територіальний,

багатокритеріальний, структурний, системний та просторовий підходи. На їх думку, “сільська територія – це просторова біо-еколого-соціально-економічна система, яка знаходиться поза урбанізованими центрами, зі специфічним природно-екологічним, соціальним, економічним та інституціональним середовищем і населенням, які на ній функціонують і проявляють свій потенціал з метою задоволення індивідуальних та суспільних потреб” [8, с. 128, 130]. Багатоаспектний характер дослідження сільських територій об’єктивно зумовлений міждисциплінарною природою походження цього поняття. Це, з однієї сторони, ускладнює формулювання уніфікованої дефініції “сільських територій”, а з іншої – підсилює місце та роль сільських територій в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки держави, з огляду на комплексний характер останньої.

Серед визначальних структуроутворюючих елементів сільських територій О. Дем’янишина виділяє сільське поселення включно з земельним фондом та господарськими об’єктами, сільську громаду, що є ядром соціуму та органи місцевого самоврядування на сільських територіях [9]. Принцип самоврядності управління в процесі дослідження сільської території в основу покладає й Л. Лисенко, який визначає її як територіальну одиницю самоуправління, що об’єднує громаду для вирішення спільних проблем та забезпечення підтримки процесів розвитку [10]. Такий підхід при визначенні суті “сільських територій” є доволі обмеженим і недосконалим, оскільки суттєво звужує ресурсно-функціональні характеристики, що приманні сільським територіям

(економічні, соціальні, виробничі, демографічні, природно-екологічні, рекреаційно-туристичні, культурні тощо), а самоврядність управління є характерною ознакою для адміністративно-територіальної одиниці. Своєю чергою, сільська територія є ширшим поняттям, ніж село чи селище, адже вона включає також просторову базу для ведення сільського господарства та розміщення його виробничих потужностей, природні ландшафти, земельний, лісовий та водний фонди, рослинний і тваринний світ тощо.

На засадах інституціонально-системної позиції досліджують сільські території К. Ешлі та С. Максвел, які серед змістовно-критеріальних ознак сільських територій виділяють: природну компоненту (переважання земель сільськогосподарського призначення, наявність специфічної флори та фауни, лісистість місцевості); низьку частку забудови та інфраструктурних об'єктів, розміщених у межах сільських ландшафтів; переважну зайнятість населення в сільському господарстві; відносно нижчу щільність густоти населення, порівняно з містами, що проживають у сільській місцевості; високі трансакційні витрати суб'єктів господарювання на сільських територіях внаслідок занедбаності інфраструктури та віддаленості від міст [11]. Ідентифікація диспропорцій трансакційних витрат суб'єктів інституційно-економічного обміну дозволяє вийти за межі загальноприйнятої онтології змістовних характеристик сільських територій та більш комплексно підійти до визначення просторово-регіональних особливостей господарювання з урахуванням підвищеного рівня недосконалості інституційного

середовища на сільських територіях, інертності мислення та девіантної поведінки сільського населення, специфіки прийняття управлінських рішень, ресурсно-функціональної обмеженості об'єктів соціально-економічної інфраструктури, організації фінансових потоків, формування структури собівартості продукції, товарів і послуг, що вироблені (надані) в сільській місцевості.

Як стратегічно важливу складову народного господарства, що включає природно-ресурсний потенціал, господарські комплекси, сільське населення та розміщенні на ній основні фонди визначає сільські території А. Лісовий [12, с. 25]. У цьому контексті сільські території позиціонуються як самодостатня підсистема національної економіки, для якої характерні автономні господарські горизонтально-вертикальні взаємозв'язки, що функціонують у межах сформованих правил та норм.

Систематизуючи існуючі наукові погляди до тлумачення сутності поняття “сільська територія”, доцільно визначити такі підходи:

1) просторово-географічний – полягає в дослідженні сільських територій через призму організації поселень у межах регіональних кластерів, що володіють наявним природно-ресурсним потенціалом. У межах цієї позиції диференційованою ознакою сільських територій є просторова база з первинними природними ландшафтами, на якій розташовані сільські поселення, з невисоким рівнем антропогенного впливу, нижчою щільністю забудови та проживання населення. Такий підхід є доволі обмеженим, оскільки

досліджує сільські території головним чином на засадах природно-географічної структуризації;

2) адміністративно-територіальний – визначає специфіку сільських територій в особливостях організації місцевого самоуправління. Він базується на ідентифікації сільських територіальних громад як самостійного суб'єкта в системі регіонального управління, діяльність яких спрямована на вирішення спільних господарсько-побутових проблем та задоволення першочергових потреб сільського населення на засадах формування інституційної та ресурсно-функціональної спроможності цих громад. У цьому контексті втрачається зміст господарської та соціальної складової розвитку сільських територій;

3) ресурсно-галузевий – позиціонує сільські території головним чином як просторово-ресурсну базу для функціонування сільського господарства та агропромислового комплексу держави, що зумовлено як сприятливими наявними природними ресурсами, так і низьким рівнем диверсифікації діяльності господарських комплексів на сільських територіях, а отже, зайнятістю сільського населення переважно в сільському господарстві. Дотримання такого підходу є лише частково обґрунтованим, адже потреби сільського населення неможливо в повній мірі задовольнити в межах параметрів однієї галузі, натомість обмежене використання потенціалу вітчизняних сільських територій є розбалансованим і нерациональним, що знижує виробничо-господарські потужності національної економіки;

4) полікритеріальний підхід дослідження сільських територій формується з урахуванням їх комплексного характеру, що дозволяє визначити ці території як складну багатofункціональну систему, яка агрегується з внутрішніх підсистем і блоків, для яких характерними є відносини у сфері природокористування, екології, виробничо-господарської діяльності, соціально-економічного розвитку тощо.

Залежно від галузево-наукового спрямування вивчення сільських територій визначається пріоритетність одного зі структуризованих підходів. У контексті цього, зважаючи на безпековий аспект дослідження, найбільш прийнятним є полікритеріальний підхід тлумачення сутності сільських територій, оскільки він дозволяє не лише комплексно підійти до визначення їх складових підсистем, але й забезпечити ідентифікацію джерел формування ресурсно-функціональної основи для побудови захисних механізмів протидії цільовим загрозам, підвищення соціальної спрямованості організаційно-економічного інструментарію системи соціально-економічної безпеки держави, посилення інтеграції та кооперації міжгосподарських комплексів, розміщених на сільських територіях.

Науковці І. Костирко та Т. Гром'як на засадах використання розробленої матриці пріоритетів впливу, залежно від чинників сільського розвитку (виробничого чиннику, соціальної сфери, людського капіталу) поділяють сільські території на три види:

I-ий вид – сільські території, що мають достатнє землезабезпечення та розвинуте сільське господарство (виробничий

чинник тут є ключовим у формуванні економічної бази для підтримки соціальної сфери та розвитку людського капіталу). Вони знаходяться у приміській зоні, що дозволяє органічно поєднувати сільський розвиток із міським;

II-ий вид – території, для яких характерний відчутний вплив урбанізації на економічні процеси і соціальні умови, що є наслідком їх розташування поблизу великих міст. Агропромислове виробництво тут зорієнтоване на потреби міського населення і відчутно залежить від стану ринків конкретних товарів. Розвиток цих територій більш націлені на міський, а населення має вільний доступ до об'єктів соціальної інфраструктури та сфери побутового обслуговування населення;

III-ий вид – сільські території, що визначаються специфічністю географічного розташування сільських населених пунктів, їх віддаленістю від великих міст, периферійним розвитком, низьким рівнем активності господарських систем, у тому числі й аграрних [13, с. 6-9].

У свою чергу, А. Ключник в основу класифікації сільських територій покладає складові економічного потенціалу. Зокрема, за виробничо-господарською спрямованістю авторка виділяє: території з розвиненим виробничо-переробними комплексами, переважно аграрного спрямування; сільські території, господарські комплекси яких спеціалізуються на наданні послуг (рекреаційних, туристичних, культурних тощо); території, в межах яких розвиненою є комерційна діяльність, головним чином торгівля; прикордонні сільські території, в межах яких господарські

комплекси орієнтовані на розвиток транскордонного співробітництва [14, с. 28-29].

Дослідження сільських територій в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки вимагає в процесі їх структуризації орієнтуватися на ключові індикатори соціально-економічного розвитку та розвиненість міжгосподарських комплексів, що з однієї сторони, визначають параметри ресурсної бази системи соціально-економічної безпеки держави, а з іншої – безпосередньо характеризують ефективність функціонування цієї системи та гарантування безпечних умов збалансованого розвитку сільських територій. З огляду на це, вітчизняні сільські території доцільно поділити на такі типи:

1) сільські території з багатофункціональними господарськими комплексами, що характеризуються високим рівнем диверсифікації діяльності, є самодостатніми та ресурсно-спроможними до забезпечення потреб сільського населення (фізичних, економічних, соціальних, побутових, освітніх, культурних тощо). Такі території мають розвинені соціально-економічну інфраструктуру та дорожньо-транспортне сполучення. Вони є структурним елементом багатофункціональних виробничо-господарських кластерів, достатньо інтегрованими в систему міжгосподарських відносин, конкурентоспроможними на ринку залучення інвестицій;

2) сільські території з монофункціональними господарськими комплексами, що спеціалізуються головним чином на виробництві продукції сільського господарства. Для таких територій характерними є високий рівень освоєння та розораності земель

сільськогосподарського призначення. Сільське господарство є ключовою ресурсною основою формування доходів сільського населення та розвитку соціально-побутової сфери. Виробничо-господарські відносини на таких територіях є розбалансованими, що зумовлено недостатнім рівнем розвитку інфраструктури, високими обсягами трансакційних витрат, низькою кооперацією суб'єктів господарювання, диспропорціями в структурі виробників сільськогосподарської продукції, а саме – високою часткою господарств населення (особливо продукції тваринництва), що знижує ефективність господарювання та рівень конкурентоспроможності продукції на внутрішньому та зовнішніх ринках;

3) депресивні сільські території – характеризуються занедбаністю об'єктів інфраструктури (або ж їх цілковитою відсутністю), високим рівнем безробіття серед сільського населення та диспропорціями у його віковій структурі, що унеможлиблює процес природного відтворення, нераціональним природокористуванням. Для господарств населення притаманною є натуральна форма господарських відносин, тоді як вироблена сільськогосподарська продукція характеризується низьким рівнем товарності та споживається в межах домогосподарств. Як правило, такі території є периферійними та розташовані віддалено від урбанізованих центрів.

Виключно аграрна спрямованість господарських комплексів сільських територій зумовлює, як до обмеження можливостей зростання доходів сільського населення, так і реалізації на повну

потужність природно-ресурсного потенціалу сільських територій, що посилює бідність та депресивний характер розвитку цих територій. Монофункціональний розвиток сільських територій забезпечує формування і концентрацію ризиків в одному сегменті; надмірну залежність сільської економіки від рівня державної підтримки; низьку мобільність виробничого-ресурсного потенціалу сільських територій; інертність поведінки сільського населення. Такі обставини, безперечно, активізують процеси популяризації та формування концептуальних засад у напрямі забезпечення переходу до багатофункціонального розвитку сільських територій, як серед учених-економістів, так і серед практиків.

Управлінська модель сільських територій побудована на засадах дотримання галузевого принципу. Спотвореним віддзеркаленням такої моделі виступає аграрна політика, що суттєво звужує функціональне призначення сільських територій. На думку О. Павлова, політика сільського розвитку є більш адекватною, оскільки, на відміну від аграрної, є не галузевою, а територіальною. Її метою є формування сприятливих умов і забезпечення високого рівня життя сільського населення на засадах переходу до багатофункціонального розвитку сільських територій [15]. Наша позиція не полягає у зменшенні рівня стратегічної важливості сільського господарства у розвитку сільських територій, а в необхідності посилення ролі інноваційної складової розвитку підприємницької діяльності у сільській місцевості без винятку усіх видів економічної діяльності. Націленість на інноваційний характер функціонування сільської економіки забезпечить можливість

отримання синергічного ефекту в соціально-економічному розвитку сільських територій. Тому, на сьогодні, стратегічним напрямом для вітчизняних сільських територій є розробка пріоритетних заходів стосовно їх багатофункціонального розвитку. Це не лише забезпечить активізацію процесів їх соціально-економічного зростання, але й – диверсифікацію ризиків для сільської економіки, а отже, зміцнення соціально-економічної безпеки держави.

Державна політика розвитку сільських територій має перехідний характер, оскільки продовжує поєднувати в собі як механізми, притаманні адміністративно-командній системі управління, так і ті, що виникли у процесі становлення ринкових відносин. Як результат цього, система управління розвитком сільських територій, включаючи АПК, сільську інфраструктуру, і на загальнодержавному, і на регіональному рівнях є внутрішньо суперечливою, незавершеною і громіздкою. Тому не дивно, що чинна система управління на регіональному рівні об'єктивно увійшла в суперечність з потребами реформування економіки, реальним становищем товаровиробників у нових економічних умовах [16]. Своєю чергою, така невідповідність ускладнює процеси налагодження міжрегіональних горизонтальних і вертикальних інтеграційних зв'язків, а також породжує дисбаланси у розвитку сільських територій держави.

Необхідність посилення пріоритетності розвитку сільських територій у системі соціально-економічної безпеки держави посилюється в умовах дії таких чинників: 1) здебільшого периферійного характеру розвитку сільських територій, що

загострює проблеми соціально-економічного обміну; 2) низького рівня доходів, бідності та безробіття сільського населення; 3) нерозвиненості та занедбаності інфраструктури в сільській місцевості; 4) диспропорцій та дисбалансів регіонального розвитку, що зумовлюють до посилення диференціацій між різними суспільно-економічними групами в державі; 5) погіршення людського капіталу, нижчого рівня освіченості сільського населення, порівняно з міським, інерційного характеру мислення та поведінки сільських жителів; 6) відсутності узгодженості дій між представниками органів державної влади та органів місцевого самоврядування; 7) незбалансованості ключових сфер розвитку сільських територій, що призводить до загострення прояву економічних, соціальних та екологічних проблем; 8) недосконалості та підвищеного рівня умов невизначеності інституційного середовища розвитку сільських територій; 9) надання недостатнього рівня пріоритетності в межах регіональної політики процесам активізації соціально-економічного розвитку сільських територій; 10) неефективності інформаційно-аналітичного забезпечення процесу активізації соціально-економічного розвитку сільських територій.

Помилковою є позиція прирівнювання ризиків виробництва у великому мегаполісі та сільському населеному пункті. У сільських мешканців, порівняно з міським населенням, різні умови проживання, зайнятості, екології, відмінними є ментальна складова, інфраструктура тощо. Поняття “економічна безпека” має складну ієрархічну структуру, що базується на безпосередньому

територіальному поділі, а саме: безпека держави містить в собі регіональну економічну безпеку, що включає безпеку суб'єктів господарювання і приватних осіб, що диференціюється залежно від їхнього розміщення на сільській чи міській території. Очевидно, що не можна ототожнювати ризики та проблеми, які характерні для економічних відносин у межах міських та сільських територій, оскільки вони різні за своєю природою, походженням, характером розвитку та масштабами проявів [17, с. 52]. З огляду на це, доцільною є диференціація характеристик впливу чинників, що впливають на забезпечення соціально-економічної безпеки в розрізі сільських та урбанізованих територій (табл. 1.1).

Наявність відмінних передумов формування економічної безпеки на сільських та урбанізованих територіях, відповідно вимагає дотримання диференційованих підходів у процесах забезпечення ресурсної підтримки системи безпеки, діагностики та нейтралізації загроз, формування організаційно-економічного інструментарію управління безпекою тощо. На сьогодні, сільські території є особливо вразливими до дестабілізуючих впливів негативних соціально-економічних проявів, що потребує структурної перебудови існуючих механізмів і засобів забезпечення безпеки розвитку сільських територій. Стримують процеси таких трансформацій, з одного боку, низькі масштаби та ефективність використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій, а з іншого – недостатній рівень пріоритетності вирішення проблем сільського розвитку, як на державному, так і регіональному рівнях.

**Структуризація характеристик впливу чинників на
забезпечення соціально-економічної безпеки в сільських та
урбанізованих територіях**

Чинники	ТЕРИТОРІЇ:	
	СІЛЬСЬКІ	УРБАНІЗОВАНІ
Інституційні	Неповнота і недосконалість інституційного середовища сільських територій продукує інституційні бар'єри, подолання яких стимулює порушення встановлених правил і норм; наявність зайвих трансакційних витрат суб'єктів господарювання; інертність сільського населення.	Розвинена мережа державних та неурядових інституцій структурує інтереси та стимули суб'єктів господарювання, зменшуючи ризики невизначеності середовища; вищий рівень тінізації економіки, бюрократизму та корумпованості чиновників.
Виробничо-господарські	Процес виробництва тісно пов'язаний з природними ресурсами, що підвищує екологічні втрати; монофункціональний характер господарських комплексів зумовлює низький рівень диверсифікації ризиків; земля виступає головним засобом виробництва; тривалі період оборотності капіталу та виробничий цикл в аграрній сфері.	Багатофункціональність розвитку урбанізованих територій з одночасно низькою часткою інноваційних видів діяльності; високі ресурсна, технологічна та енергетична затратність господарських комплексів; диспропорції структури розвитку секторів економіки споживчому попиту на ринку.
Організаційно-економічні	Інфраструктурна обмеженість системи економічної безпеки держави на сільських територіях; ускладненість моніторингу індикаторів економічної безпеки; обмеженість джерел фінансових надходжень до місцевих бюджетів; занедбаність матеріально-технічної бази суб'єктів господарювання.	Високий рівень конкуренції стимулює опортуністичну поведінку та порушення принципів добросовісного ведення бізнесу з боку суб'єктів господарювання; користування інфраструктурними перевагами і тяжіння до ринків збуту вимагає сплати додаткової ренти.
Соціально-психологічні	Високий рівень безробіття; бідність та неформальна зайнятість сільських жителів у господарствах населення; девіантна поведінка сільських жителів; трудова міграція до урбанізованих територій; погіршення якості людського капіталу; диспропорції у віковій структурі населення.	Концентрація інтересів породжує зайві конфлікти між суб'єктами суспільно-економічного обміну; характерні вища мобільність та комунікація населення; перенасичений ринок праці з одночасним дисбалансом співвідношення попиту і пропозиції в структурі видів зайнятості.

Сільські території мають значні природні, матеріальні та людські ресурси, які повинні бути використанні в напрямі захисту інтересів селян та держави. Натомість, соціально-економічні перетворення сільських територій згубно впливають на природно-ресурсний потенціал, що зумовлює погіршення добробуту та умов проживання місцевого населення, посилює ризики екологічної безпеки тощо [18, с. 71]. Першочерговим стратегічним пріоритетом є необхідність подолання низького рівня доступу сільського населення до базових послуг і забезпечення для нього соціально рівних з іншими категоріями населення умов проживання [19, с. 61]. Значні незадіяні резерви використання потужностей господарських комплексів на сільських територіях стримують обсяги нарощування валового внутрішнього продукту держави та перешкоджають ефективному розподілу суспільних благ між населенням. Сільські території та соціально-економічна безпека перебувають в дуальній взаємозалежності: з однієї сторони, сільські території забезпечують ресурсну базу цієї безпеки, а з іншої – система безпеки формує передумови для забезпечення сталого розвитку сільських територій і підвищення добробуту сільського населення (рис. 1.1). Формування безпеки розвитку сільських територій полягає у створенні комплексу умов та факторів, матеріальних або нематеріальних, що забезпечують підтримку сталого соціально-економічного розвитку цих територій, а економічна система здатна ефективно вирішувати конфлікти та протистояти потенційним внутрішнім або зовнішнім загрозам оточуючого середовища [20, с. 61].

Рис. 1.1. Взаємозв'язок між розвитком сільських територій та соціально-економічною безпекою держави.

Посилення важливості вирішення проблем сільських територій у системі безпекових пріоритетів державної політики обумовлюється не лише депресивним характером їх розвитку, але й обраним євроінтеграційним вектором зовнішньої політики України, що вимагає подолання реструктуризації існуючих підходів проведення аграрної політики, першочергово, в аспекті переходу від галузевого регулювання та підтримки до стимулювання процесів соціально-економічного розвитку сільських територій, покращення якості життя населення та подолання знелюдненості сільської місцевості, що зумовлює до виникнення закинутих просторових зон і регіональної стагнації в національних масштабах. Наявність потужного незадіяного резерву сільських територій в системі соціально-економічної безпеки держави зумовлено як їх інвестиційною непривабливістю, так і недостатнім рівнем пріоритетності вирішенню проблем сільської економіки з боку представників органів державної влади на всіх ієрархічних рівнях управління. Виділення місця та ролі сільських територій у забезпеченні соціально-економічної безпеки полягає в перегляді усталених стереотипів стосовно безальтернативної дотаційності бюджетів цих територій, безперспективності їх розвитку та суто аграрній спрямованості господарських комплексів, що на них розміщені. Таким чином, реалізація державою безпекової функції розвитку сільських територій є стратегічним інструментом подолання дестабілізуючих проявів, боротьби з бідністю сільського населення, забезпечення справедливого розподілу суспільних благ і підтримки процесів збалансованого розвитку регіонів України.

1.2 Парадигма та архітектоніка соціально-економічної безпеки держави

Глобалізація економічних відносин, трансформаційні процеси та структурно-інституціональні перетворення створюють підвищені умови нестабільності для середовища розвитку людини і суспільства. Своєю чергою, це формує дестабілізуючі впливи на функціонування соціально-економічних систем, що проявляються у зниженні рівня ефективності використання їх ресурсного потенціалу, неспроможності якісного виконання покладених на них базових функцій, активізації розвитку внутрішніх протистоянь і протиріч, перешкоджанні процесам як простого, так і розширеного відтворення. Ситуація загострюється в умовах незавершеності та затягуванні процесів формування адекватної інституціональної структури держави, яка відповідала б сучасним викликам і загрозам, що зумовлює до недотримання фундаментальних прав і свобод людини, порушення принципів гуманізму та справедливого розподілу національного багатства, формування дисбалансу розвитку суспільних відносин, неспроможності з боку держави задовольнити інтереси та потреби громадян. Ускладнення відносин між учасниками суспільного обміну є загрозливим за своїми масштабами та проявами, що призводить до дестабілізації розвитку процесів у всіх стратегічно важливих сферах держави: економічній, фінансовій, енергетичній, інфраструктурній, соціальній, гуманітарній тощо.

Подолання дестабілізуючого впливу загроз на розвиток держави і суспільства потребує формалізації ефективних методів і засобів боротьби з ними. Державна політика у сфері забезпечення безпеки розвивалася залежно від особливостей конкретного історичного періоду, притаманних для нього викликів і загроз, специфіки інтересів потреб людини і суспільства. Змінювалися пріоритетні цілі гарантування безпеки держави, розширювався діапазон її стратегічно важливих сфер забезпечення, розвивалися інструменти і засоби досягнення безпеки (від виключно силових методів забезпечення безпеки до комплексної системної політики формування безпеки держави).

Прагнення досягнути почуття захищеності та безпеки закладено в природі існування як самої людини, так і суспільства в цілому. Безпечні умови розвитку дозволяють забезпечити раціональне використання ресурсів, мінімізувати негативний вплив ризиків та загроз, сформувати незадіяні резерви нарощення потужностей для подальшого росту і розвитку об'єкта. Вперше поняття “безпека” згадується в 28 главі книги пророка Єзекіїля Старого Заповіту Біблії [21, с. 861]. У перекладі з грецької мови “безпека” означає “володіти ситуацією”. Морфологічне походження слова “безпека” визначає його якісні характеристики та властивості й в умовах сьогодення. Адже, формування стану безпеки досягається шляхом цілеспрямованого впливу на обставини середовища функціонування об'єкта, організації системи їх ефективного контролю і моніторингу, оперативного корегування параметрів розвитку цього середовища у відповідності до наявних

змін. Первинна системна формалізація категорії “безпека” відбулася із становленням держави як суб’єкта регулювання суспільних процесів, ефективність розвитку яких вимагає гарантування безпечних умов для людини. Більш якісного змісту термін “безпека” набував у ході подальшого еволюційного розвитку держави та її базових інститутів забезпечення інтересів і потреб людини. Так, з XVII-XVIII ст. безпека тлумачилася, як державне управління, що націлене на формування суспільного блага. Під безпекою розуміли стан спокою об’єкта, що виникає внаслідок відсутності небезпеки, а також матеріальні, економічні та політичні передумови, які дозволяють досягнути такого стану [22, с. 10]. Через призму такого трактування, безпека головним чином характеризувалася у двох взаємозалежних площинах: перша, відсутність дестабілізуючого впливу загроз, а друга – наявність дієвих механізмів захисту і гарантування безпечних умов розвитку об’єкта. Зважаючи на неможливість досягнути стану цілковитої відсутності загроз, рівень безпеки визначається здатністю об’єкта сформувати ефективну систему захисту. З огляду на це, безпека апіорі не може мати абсолютну природу, а є категорією відносною.

Змістовна сутність безпеки розкривається через визначення її базових елементів, серед яких: стан потенційної жертви та об’єкта безпеки; здатність об’єкта, явища, процесу зберігати свою природу та основні характеристики в умовах цілеспрямованого руйнівного впливу; властивість системи забезпечувати стійкість, саморегуляцію та цілісність; гарантування безпеки людини суспільства, держави; відсутність загроз матеріальної та духовної

сфери [23, с. 15]. Філософський базис поняття “безпека” передбачає задоволення потреб існування, цілісності, незалежності та розвитку. Своєю чергою, спроможність досягнення цілей суб’єкта в контексті його самореалізації та розширеного самовідтворення переважно розцінюється як індикатор безпеки, зумовлюючи одночасно дію взаємопов’язаних чинників, а саме таких як: 1) антропність (існування бажаного нормативного для людини рівня безпеки і намагання соціуму досягнути його показників); 2) системна ієрархічність (безпека є цільовим результатом, який необхідно отримувати соціоприродній системі чи економічному агентові); 3) тривалість (спроможність соціоприродних систем підтримувати доцільний рівень інтегрованої безпеки впродовж значного проміжку часу); 4) прагматичність (реальна оцінка функціональної спроможності системи безпеки); 5) синергізм (міра коректності поєднання індикаторів різних видів соціоприродних систем в один об’єднувальний індикатор розвитку) [24, с. 13-17]. Симбіоз зазначених чинників підтверджує багатогранність безпеки, що апріорі робить її дотичною до цілого ряду наук, серед яких філософія, політологія, економіка, соціологія, медицина та інші. Поряд з цим, незважаючи на такий широкий діапазон охоплення проблем, пов’язаних з безпекою, чітко можна виділити такі притаманній їй властивості:

— системність — полягає в єдиній цілеспрямованості, цілісності та взаємопов’язаності складових елементів безпеки в ході виконання її завдань, що потребує централізованої

взаємоузгодженої організаційно-управлінської підтримки процесу її забезпечення;

- стійкість – наявність захисних інструментів і механізмів безпеки до постійного дестабілізуючого впливу чинників внутрішнього та зовнішнього середовища об'єкта з метою забезпечення його стабільного розвитку в просторі та часі, здійснення розширеного відтворення та гарантування стану захищеності;

- адаптивність – здатність безпеки змінюватися та еволюціонувати відповідно до розвитку параметрів оточуючого середовища, що дозволяє мінімізувати нераціональні витрати на організацію безпеки та ймовірність виникнення конфліктних ситуацій в процесі суспільного обміну;

- превентивність – полягає в попереджувальному характері безпеки, який поряд з нейтралізацією загроз, першочергово, передбачає орієнтацію на запобігання потрапляння об'єкту в зону ризику, а отже, боротьбу з причинами, а не їх наслідками;

- надійність – визначає безпеку з позицій її спроможності до гарантування ефективного та своєчасного захисту в умовах нестабільності середовища розвитку об'єкта, що входить у сферу впливів та інтересів безпеки з метою організації його безперебійного функціонування.

Враховуючи властивості безпеки, під нею слід розуміти такий стан розвитку об'єкта (системи), за якого досягається захищеність його життєво важливих сфер та інтересів, забезпечується контроль і керування над дестабілізуючим впливом загроз на розвиток

об'єкта, формуються передумови для раціонального використання його наявного ресурсного потенціалу та гарантується безперервне функціонування в умовах постійних змін навколишнього середовища. Досліджуючи безпеку через призму гуманістичних засад, в центрі уваги яких знаходиться людина з необхідністю задоволення її інтересів та потреб, стає очевидним неможливість цілковитого гарантування безпечних умов розвитку для окремо взятої особи без одночасного формування належного рівня безпеки для функціонування суспільства та держави, розвиток яких є органічно взаємопов'язаний (рис. 1.2).

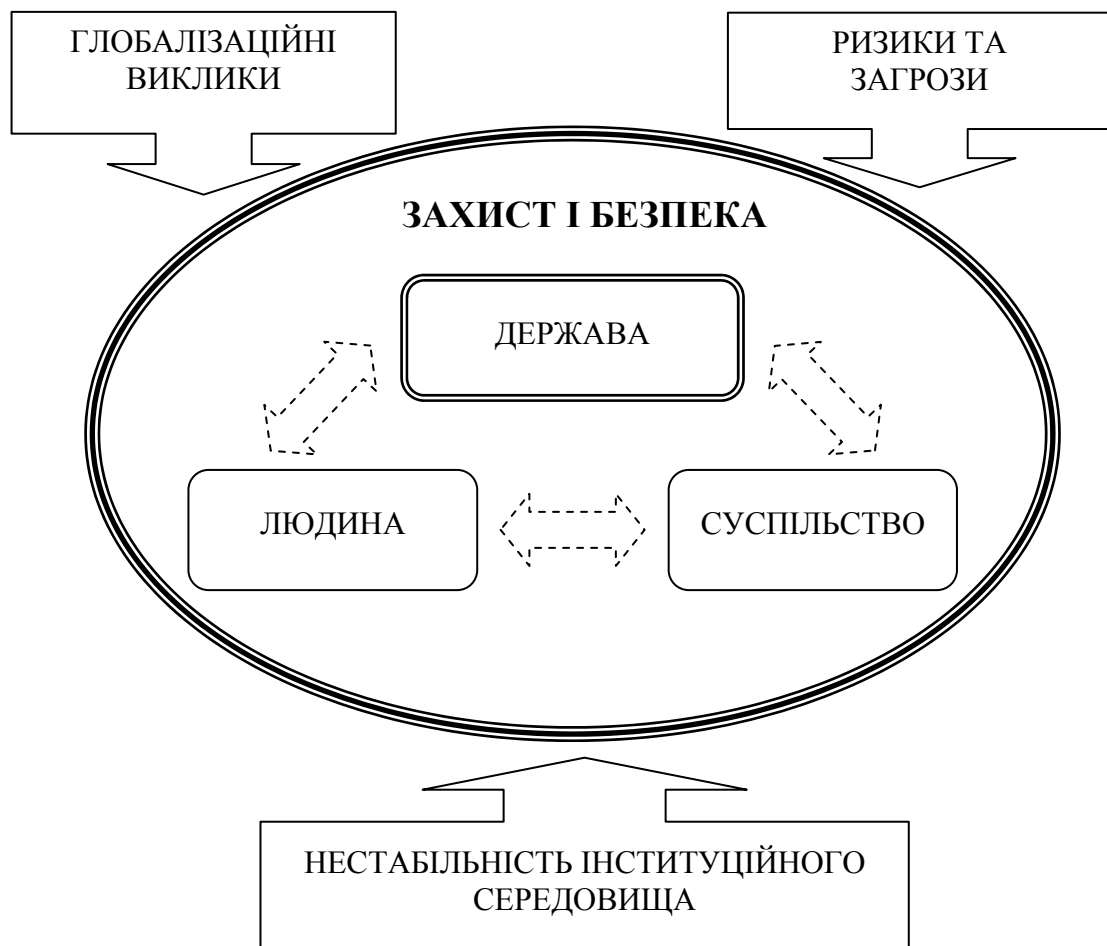

Рис. 1.2. Концептуальна модель формалізації безпеки

З огляду на це, базовими завданнями безпеки є побудова превентивних механізмів захисту від дестабілізуючого впливу загроз, узгодження інтересів між суб'єктами інституціонального обміну, формування ресурсної підтримки процесів сталого розвитку та розширеного відтворення.

Поступальний розвиток держави та суспільства зумовив до проникнення безпеки у всі сфери та рівні функціонування ієрархічних систем. Гарантування безпечних умов розвитку суспільства стало ключовим критерієм у процесі оцінювання інституціональної ефективності державних інститутів та їх спроможності реалізації виконання покладених на них функцій. Трансформація безпеки, з однієї сторони, відбулася в результаті зміни вимог і потреб суспільства, а з іншої – розвиток безпеки безпосередньо зумовив до її еволюції та самовдосконалення як цілісної незалежної системи. Завершення Другої світової війни та початок активної фази протистояння між США та СРСР у рамках холодної війни показали неефективність тодішніх методів і підходів до забезпечення миру, безпеки та стабільності у світі. Тому постала реально об'єктивна необхідність до розробки якісно нових інструментів і засобів гарантування безпеки. В силу таких обставин, найбільш бурхливого розвитку наука про безпеку набула в другій половині XX століття.

Структуруючи основні етапи розвитку теоретичних передумов формування ієрархії системотворчих видів безпеки в XX столітті, колектив науковців під керівництвом Г. Козаченко виділяє таку їх хронологію: 1) 40-50-ті роки – становлення теорії класичного

реалізму, що передбачає захист державних інтересів на засадах формування національної безпеки; 2) 60-ті роки – формування теорії плюралізму, що є основою парадигми регіональної безпеки, визнання того, що крім держав на міжнародній арені функціонують інші суб'єкти, що суттєво визначають параметри і можливості забезпечення регіональної та міжнародної безпеки; 3) 70-ті роки – формалізація парадигми глобальної безпеки, гарантування якої забезпечується балансуванням між інтересами впливів держав та їх союзників; 4) 90-ті роки – становлення теорії соціального конструктивізму, що формує парадигму універсальної безпеки, яка передбачає поглиблення досліджень у всіх сферах суспільного життя через призму гарантування безпечних умов розвитку людини. Таким чином, у структуру ієрархії системотворчих видів безпеки включено глобальну, міжнародну, національну, регіональну, локальну та індивідуальну безпеки [25, с. 14-15]. Поряд з трансформацією безпеки за рівнем ієрархії її системотворчих видів, відбулася й екстраполяція цієї категорії в економічну, енергетичну, фінансову, технологічну, соціальну, екологічну, інформаційну, культурну та інші сфери діяльності. За таких умов, безпека набула чітко вираженого системного характеру, для якої притаманні організаційно-структурні та вертикально-горизонтальні зв'язки між складовими її елементами, цілеспрямовані узгоджені дії яких забезпечують формування такого рівня безпеки об'єкта, що є достатнім для його самовідтворення та розвитку.

Одне із центральних місць у сфері гарантування безпечних умов розвитку держави, суспільства та людини посідає соціально-

економічна безпека. Формування належного рівня соціально-економічної безпеки є джерелом наповнення ресурсної бази, яка є необхідною для забезпечення підтримки процесів досягнення безпечних параметрів розвитку суб'єкта, відповідно до його потреб та інтересів, в розрізі усіх видів безпеки. Безперервно посилюється роль соціально-економічної безпеки і у сфері відносин, пов'язаних із формуванням національної безпеки держави. Це спостерігається як в контексті наростаючих інтеграційних процесів та глобалізації, так і в умовах ведення військових дій, в тому числі тих, яким притаманні ознаки гібридної війни. Соціально-економічна безпека постає ядром функціонального механізму формування передумов для забезпечення достатнього рівня обороноздатності держави, захисту її суверенітету, гарантування економічної незалежності та протидії заходам економічного тиску, стимулювання процесів соціально-економічного розвитку на всіх ієрархічних рівнях управління. Таким чином, між соціально-економічною та національною безпекою держави існує тісний органічний взаємозв'язок. З однієї сторони, соціально-економічна безпека є основою нарощення економічного потенціалу держави, орієнтованого на захист національних інтересів держави, а з іншої, національна безпека є гарантом формування передумов для ефективного функціонування економіки на засадах сталого розвитку та розширеного відтворення. Потенціал соціально-економічної безпеки є змінним за своєю структурою, кількісними та якісними параметрами, залежно від цільової спрямованості соціально-економічних систем, концепції та напрямів їх розвитку,

цільових установках тощо [26, с. 36]. Тому дослідження економічної безпеки потребує використання абстрактно-логічного підходу в процесі її пізнання.

Концептуально виділяють три наукові течії формування парадигми національної соціально-економічної безпеки:

1) камералізм (середина XIX ст., основоположником якої є Ф. Ліст). Цільовими пріоритетами забезпечення соціально-економічної безпеки представники цієї школи визначали захист національних економічних інтересів держави засобами формування механізмів протидії зовнішньоекономічним загрозам та посилення конкурентних позицій держави на міжнародній арені. Ключовими інструментами зміцнення соціально-економічної безпеки вважалися протекціонізм у торговельній політиці, боротьба з контрабандою та удосконалення експортно-імпоротної політики;

2) кейнсіанство (30-ті роки XX ст.). На противагу зовнішнім викликам, основним джерелом загроз соціально-економічній безпеці держави Дж. М. Кейнс вважав нераціональне використання природно-ресурсного потенціалу національної економіки, що зумовлює до збільшення безробіття, посилення інфляційних процесів, економічної стагнації тощо. Низька ефективність господарських комплексів ресурсно неспроможна забезпечити соціально-економічну стабільність і гарантувати високі стандарти якості життя населення, що визначалися фундаментальною основою економічної безпеки держави, досягнення належного рівня якої запропоновано здійснювати на засадах використання механізмів та інструментів державного регулювання економікою;

3) інституціоналізм (друга половина XX ст., ідеолог Е. де Сото). Надмірна лібералізація економічних відносин поставила під сумнів самодостатність ринкових відносин та недоцільність їх регулювання з боку держави. З огляду на це, виникла необхідність побудови ефективних механізмів суспільного контролю на засадах формування адекватного інституційного середовища забезпечення соціально-економічної безпеки, що встановлює “єдині правила” гри для суб’єктів економічних відносин на всіх ієрархічних рівнях [27, с. 97-98].

Структурна формалізація соціально-економічної безпеки зумовила необхідність інституційної підтримки процесу її забезпечення та регулювання. Одними з перших міжнародних нормативно-правових актів у сфері соціально-економічної безпеки були “Відмова від примусових економічних заходів” (резолюція IV сесії ЮНКТАД, 1983 р.), “Економічні заходи як засіб політичного та економічного примусу стосовно країн, що розвиваються” (резолюція 38-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, 1983 р.), “Міжнародна економічна безпека” (резолюція 40-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, 1985 р.). У свою чергу, вітчизняне законодавство орієнтоване на гарантування національної безпеки, а соціально-економічна безпека позиціонується як одна із стратегічно важливих її функціональних складових. До таких нормативно-правових актів належать Конституція України [28], ЗУ “Про основи національної безпеки України” [29], ЗУ “Про раду національної безпеки і оборони” [30], “Стратегія національної безпеки України” [31], розроблена фахівцями Національного інституту стратегічних

досліджень під керівництвом академіка НАНУ В. Горбуліна. Несформованість законодавчої бази у сфері безпосереднього регулювання відносин, пов'язаних із гарантуванням соціально-економічної безпеки не лише створює інституційні бар'єри та ускладнює процеси її забезпечення, але й формує неконтрольовані виклики і загрози для розвитку держави, стримує нарощення її економічного потенціалу, перешкоджає побудові ефективних механізмів і засобів протистояння дестабілізуючим впливам в умовах трансформаційних змін та невизначеності економічного середовища.

Для соціально-економічної безпеки держави характерна дуальна природа розвитку: з однієї сторони, соціально-економічна безпека, враховуючи потреби суб'єктів суспільно-економічного обміну, структурує їх інтереси та стимули для мінімізації ймовірності виникнення конфліктів, що заздалегідь задає параметри стратегічних напрямів формалізації економічної безпеки держави, її організаційно-управлінської структури та функціональної спроможності, а з іншої – постійна зміна умов інституціонального середовища та слабо прогнозовані наростаючі виклики стимулюють процес безперервного вдосконалення превентивних механізмів захисту та протидії загрозам з метою гарантування безпечних умов розвитку людини та суспільства.

Полігамна природа соціально-економічної безпеки держави апріорі забезпечує формування різноаспектних концептуальних позицій серед науковців стосовно тлумачення сутнісно-функціональних характеристик цієї економічної категорії. Це,

своєю чергою, ускладнює процеси вибору стратегії, інструментів і засобів зміцнення соціально-економічної безпеки держави, структуризації її функціональних складових, формалізації методики оцінювання рівня безпеки, побудови превентивних механізмів захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз тощо.

Досліджуючи сутнісні характеристики соціально-економічної безпеки держави через призму властивостей зміни параметрів у просторі та часі, можна виділити два підходи: статичний та динамічний. Перший, характеризує соціально-економічну безпеку держави з позицій її здатності забезпечити такий рівень організації економічних відносин у конкретний період часу, за якого основні індикатори безпеки перебувають у межах гранично допустимих значень, гарантується захист соціально-економічних інтересів особи, громади, суспільства та формуються вихідні передумови для стимулювання процесів сталого розвитку держави. Статистичний вимір дозволяє чітко діагностувати організаційно-функціональні характеристики соціально-економічної безпеки держави в межах діючих параметрів умов оточуючого середовища. Водночас, статичні властивості безпеки не дозволяють сформувати її функціональну спроможність до протидії загрозам у контексті процесів розвитку та здійснення розширеного відтворення, що обов'язково супроводжуються постійними змінами. За таких обставин втрачаються змістовно-функціональні характеристики соціально-економічної безпеки, а саме: здатність еволюціонувати, адаптуватися в умовах підвищеного рівня дестабілізуючих впливів,

формувати ефективні захисні механізми у довгостроковій перспективі.

Поряд із статичним, динамічний підхід сприйняття онтологічних характеристик соціально-економічної безпеки держави є достовірнішим, як з огляду на можливість представлення ширшого діапазону її функціональних властивостей, так і через надання безпеці часових параметрів. Дослідження безпеки в динамічній площині дозволяє тлумачити її з позицій процесуального підходу. У цьому контексті, соціально-економічну безпеку доцільно розглядати як стійку спроможність національної економіки до оперативного протистояння ризикам і загрозам, що виникають у процесі суспільно-економічного обміну, внаслідок недосконалості інституційного середовища та постійних змін його параметрів. Динамічний аспект дозволяє доповнити соціально-економічну безпеку держави здатністю стратегічно-тактичного прогнозування параметрів розвитку середовища на перспективу, що формує фундаментальну основу для забезпечення ефективної підтримки процесів розширеного відтворення, нейтралізації дестабілізуючих впливів і структурної перебудови господарських комплексів і міжгосподарських зв'язків.

Слід відзначити, що розглядати соціально-економічну безпеку держави виключно в межах параметрів одного з виділених наукових підходів є помилковим, адже ця категорія є багатофункціональною. Тому при визначенні сутності соціально-економічної безпеки держави доцільним є дотримання міждисциплінарного підходу, що передбачає синтез функціонально-критеріальних ознак безпеки.

З огляду на це, під соціально-економічною безпекою слід розуміти ресурсно-функціональну спроможність держави своєчасно протистояти загрозам в умовах постійних змін економічного середовища, забезпечувати захист національних інтересів, провадити незалежну політику у внутрішній та зовнішній сферах, формувати передумови для задоволення базових потреб людини, підвищувати добробут життя населення та забезпечувати підтримку процесів розширеного відтворення на засадах раціонального природокористування та ефективного господарювання.

Забезпечення соціально-економічної безпеки держави є комплексною проблемою, що обумовлено як її сутнісно-функціональними властивостями, так і стратегічним характером, вирішення якої потребує дотримання системного підходу. Система (в перекладі з грецької мови – “сполучення”) є одним із фундаментальних понять природничих, технічних і соціальних наук. Науковці Р. Акофф і Ф. Емері розуміють під системою сукупність двох і більше елементів, що діють за таких умов: 1) параметри функціонування кожного елемента впливає на поведінку цілої системи; 2) функціонування елементів та їх вплив на систему є взаємозалежними; 3) якщо існують підгрупи елементів, тоді кожна з них у взаємозв’язку впливає на розвиток цілої системи, але жодна не здійснює такого впливу незалежно; 4) кожна частина системи наділена властивостями, що втрачаються, якщо її відокремити від системи [32].

Симбіоз таких сформованих позицій дозволяє виділити якісні ознаки системи, серед яких: 1) обов’язкова наявність упорядкованої

сукупності складових елементів, функціонування яких визначається встановленими закономірностями, нормами та правилами; 2) сталий характер взаємозв'язків між складовими елементами, що виникають у процесі діяльності системи; 3) потоки ресурсів, інформації та енергії як всередині самої системи, так і в процесі її взаємодії із зовнішнім середовищем; 4) наявність чіткої ієрархічної структурної побудови з розподілом повноважень, обов'язків, відповідальності та центрів контролю в процесі реалізації основних функцій системи; 5) здатність до саморозвитку та саморегуляції системи, що формують її самодостатність і незалежність у ході суспільного обміну; 6) наявність у цілісної системи властивостей і характеристик, що є неприйнятними для її складових елементів, взятих окремо.

Формалізація системи відбувається виключно в результаті сукупної взаємодії її складових елементів. Натомість автономне функціонування відокремлених блоків системи ресурсно неспроможне забезпечити якісне виконання покладених на неї функцій, що заздалегідь дозволяє визначити систему як цілісну ієрархічну взаємоузгоджену сукупність підсистем, блоків і складових елементів, що органічно поєднані між собою взаємозв'язками та взаємозалежностями, функціонування яких спрямоване на досягнення заздалегідь визначених цілей на засадах структурованості, ресурсної спроможності та керованості.

Серед головних передумов становлення, формалізації та розвитку системи соціально-економічної безпеки держави доцільно виділити такі: 1) посилення впливу сучасних глобалізаційних

викликів, структурна перебудова світової економіки та трансформація умов середовища розвитку міжнародного співробітництва, що вимагає формування стратегічної організаційно-економічної підтримки процесу реалізації політики захисту національних інтересів держави; 2) об'єктивна необхідність забезпечення керованості процесами формування безпечних умов розвитку суб'єктів інституціонального обміну, що передбачає необхідність обґрунтування стратегічних цілей та принципів соціально-економічної безпеки держави, створення адекватних організаційних структур управління цією безпекою, формалізації інструментів і засобів реалізації державної політики у сфері безпеки; 3) наявність наростаючих диспропорцій соціально-економічного розвитку на макро-, мезо- та мікрорівнях держави, що потребують своєї структуризації та упорядкування на засадах побудови ефективних механізмів подолання та мінімізації їх негативних проявів, структурної мобілізації та переорієнтації природно-ресурсного потенціалу держави у напрямі вирівнювання просторово-регіонального розвитку держави, забезпечення системної взаємоузгодженості та злагодженості суб'єктів інституціонального обміну на різних ієрархічних рівнях управління економікою; 4) дисбаланси секторального розвитку економіки держави, які зумовлюють недостатній рівень ефективності функціонування національного господарства, формують диспаритети розвитку міжгалузевої інфраструктури, призводять до ірраціональності у використанні виробничо-ресурсного потенціалу держави, загострюють дисонанси розвитку національної економіки; 5) недосконалість інститутціо-

нального середовища, нерозвиненість інфраструктурного забезпечення, наростаючі обсяги трансакційних витрат і невідповідність наявних умов розвитку господарюючих суб'єктів до їх сучасних вимог і потреб, що призводить до виникнення дисонансів і конфліктів інтересів між класовими соціально-економічними групами в суспільстві; 6) посилення рівня соціальної напруженості в державі, що спричинено несправедливим розподілом суспільних благ, поглибленням диференціації між доходами найбідніших і найбагатших верств населення, відсутністю реальної можливості якісного задоволення першочергових фізіологічних, культурних і духовних потреб людини; 7) наростаючі світові тенденції, що орієнтовані на перехід до сталого розвитку держави та суспільства, збалансованості її економічної, соціальної та екологічної сфер, раціонального використання природних і виробничих ресурсів, налагодження органічної взаємодії природи та людини в процесі здійснення антропогенної діяльності.

Формування моделей становлення системи забезпечення соціально-економічної безпеки держави відбувається під впливом дії сукупності чинників, серед яких, зокрема, геополітичне становище країни у світі та регіоні, рівень розвитку національної економіки та продуктивних сил, існуючі відносини власності та ефективність ринкових механізмів, природно-ресурсний, науково-технічний та інноваційний потенціал держави тощо. З однієї сторони, ці детермінанти є ресурсно-функціональною основою формалізації системи соціально-економічної безпеки держави, її структури, функціональних складових та критеріїв, а з іншої – вони

визначають стратегічні цілі та пріоритети державної політики у сфері соціально-економічної безпеки. Тому доцільною є диференціація моделей формування системи соціально-економічної безпеки в країнах індустріального, транзитивного та постіндустріального типів розвитку.

Ресурсно-функціональною основою формалізації системи соціально-економічної безпеки індустріальних держав є стратегія нарощування виробничо-експортних потужностей, насамперед, в реальному секторі економіки (промисловості, сільському господарстві, енергетичній галузі тощо). Для таких країн характерною є надмірна залежність від кон'юнктури на зовнішніх ринках, що вимагає постійної диверсифікації ринків збуту продукції. Зростання валового внутрішнього продукту не завжди спроможне забезпечити високі рівень та стандарти якості життя людей, що зумовлено надмірною диференціацією доходів між бідними та багатими верствами населення, а також несправедливим розподілом суспільних благ. На формування системи соціально-економічної безпеки цих держав характерним є надмірний вплив приватних інтересів представників потужних торгово-промислових груп, які доволі часто переважають на загальнонаціональними інтересами держави, що, безперечно, знижує ефективність превентивних механізмів захисту від дестабілізуючої дії потенційних ризиків і загроз.

Модель системи соціально-економічної безпеки країн з транзитивною економікою, до яких у тому числі й належить Україна, формується з урахуванням постійних трансформаційних

процесів. Транзитивний період розвитку держави характеризується постійним реформуванням всіх сфер суспільно-економічного життя, недосконалістю інституційного середовища, розбалансованістю його структури, переважанням ролі неформальних інститутів над формальними в процесі прийняття управлінських рішень, високим рівнем інтеграції представників влади та бізнесу, лобіюванням корпоративних інтересів в системі державного управління, надмірною монополізацією окремих ринків, недобросовісною конкуренцією та недостатньою ефективністю функціонуючих ринкових механізмів, що посилює внутрішні та зовнішні загрози соціально-економічній безпеці. Це зумовлює до розвитку тіньової економіки, налагодження корупційних зв'язків, бюрократизації економічних відносин і збільшення соціально-економічних диспропорцій між різними верствами населення. Тому система соціально-економічної безпеки держав з транзитивною економікою орієнтована на подолання підвищеного рівня девіантної поведінки суб'єктів суспільно-економічного обміну, реструктуризацію національної економіки на засадах переходу до інноваційного типу розвитку та вирівнювання соціально-економічних дисбалансів.

Модель системи соціально-економічної безпеки постіндустріальних держав базується на диверсифікованій економіці, інноваційних технологіях, розвиненій сфері послуг та інформаційному суспільстві. Концепція соціально-економічної безпеки таких країн націлена на завоювання лідерських позицій на міжнародній арені та забезпечення високої якості життя населення, ефективному досягненню чого сприяє потужна ресурсно-

функціональна база економіки, максимально ефективно використання наявного природно-ресурсного потенціалу. Поряд з протистоянням зовнішнім викликам і загрозам, для розвинених країн характерним серед ключових безпекових пріоритетів є формування потужного середнього класу за рахунок розвитку малого і середнього підприємництва, подолання диференціації доходів між бідними і багатими верствами населення, забезпечення соціальної справедливості розподілу суспільних благ.

Стратегічні цілі та вихідний ресурсний потенціал держави визначають структуру системи соціально-економічної безпеки, її функціональні складові, набір індикаторів оцінювання її рівня, механізми та засоби зміцнення. Якісною властивістю ефективної системи безпеки є її здатність еволюціонувати, відповідно до зміни викликів, загроз і пріоритетних завдань у конкретний період часу. Як уже частково згадувалося, неможливо досягнути абсолютного стану безпеки та знівелювати до нуля дестабілізуючий вплив загроз. Однак, це не є свідченням функціональної обмеженості чи неспроможності системи соціально-економічної безпеки держави. Процеси функціонування, розвитку та поступальних змін неодмінно продукують дестабілізуючі впливи. Таким чином, досягти абсолютної безпеки можна лише за умови перебування у стані спокою, якому непритаманні будь-які процеси взаємодії, що апріорі є неможливим з огляду на відсутність замкнутих економічних систем.

Для забезпечення функціональної спроможності системи соціально-економічної безпеки держави важливими є не лише

наявність адекватної організаційної структури внутрішніх підсистем, блоків, механізмів та елементів, але й міцних і надійних взаємозв'язків між ними, що забезпечують раціональний баланс повноважень, обов'язків і відповідальності в процесі формування безпечних умов розвитку суспільства з одночасним узгодженням інтересів суб'єктів усіх ієрархічних рівнів управління безпекою. На формування структури системи соціально-економічної безпеки держави мають вплив як внутрішні вихідні параметри, що визначають її ресурсно-функціональний потенціал, так і зовнішні чинники, які є слабо керованими та прогнозованими. Останні залежать не лише від економічних, але й геополітичних впливів, що є невідконтрольними економічним законам. Архітектоніку системи соціально-економічної безпеки держави представлено на рис. 1.3.

Наявність численних внутрішніх структур і взаємозв'язків системи соціально-економічної безпеки держави обумовлює складність управління процесами формування цієї безпеки, оперативного корегування її параметрів, створення гнучких механізмів захисту національних інтересів. Поряд з цим, система безпеки залежить від синергічного впливу цілої сукупності детермінант, параметри розвитку яких автономні. Низька здатність до прогнозування параметрів розвитку нестабільного середовища формалізує ключове завдання системи безпеки, а саме мінімізацію негативної дії деструктивних впливів. Це дозволяє ідентифікувати принципову відмінність системи економічної безпеки з-поміж інших соціально-економічних систем.

Рис. 1.3. Архітектура системи соціально-економічної безпеки держави

Формалізація превентивно-захисного механізму за умов підвищеної нестабільності середовища функціонування системи потребує оперативної мобілізації ресурсів щодо забезпечення організованого цілеспрямованого протистояння існуючим загрозам. Наявність внутрішнього та зовнішнього середовища по відношенню до системи безпеки, відповідно, вимагає формування адекватних механізмів захисту: зовнішній механізм покликаний забезпечити раціональну взаємодію з оточуючим середовищем, у свою чергу, внутрішній – здійснювати боротьбу зі структурними загрозами, що спричинені недосконалістю самої системи соціально-економічної безпеки [33, с. 39]. З огляду на природу та характер походження, зовнішні загрози є менш керованими, ніж внутрішні, однак, це зовсім не означає, що потрібно недооцінювати потенційну небезпеку з боку останніх, адже внутрішні дестабілізуючі впливи спроможні зруйнувати систему безпеки зсередини. Органічна взаємодія зовнішньої та внутрішньої надбудови формують структуру системи соціально-економічної безпеки держави, складові елементи якої націлені на ефективну реалізацію конкретних функцій: мобілізаційна (полягає в максимальному використанні природно-ресурсного потенціалу держави, що дозволяє досягти синергічного ефекту та підвищити ефективність господарювання в національній економіці); конкурентоспроможна (формує ресурсно-функціональну основу для зміцнення позицій національної економіки в системі світових господарських зв'язків, що дозволяє покращувати якість життя та добробут населення); моніторингова (забезпечує контроль за

розвитком процесів на основі визначення індикаторів безпеки, що дозволяє зменшити інформаційну невизначеність при прийнятті управлінських рішень); превентивна (полягає в попередженні виникнення небезпечних ситуацій на основі спроможності системи безпеки моделювати розвиток ситуації та розробляти антикризові управлінські рішення); координаційна (забезпечує узгодження дій між господарськими комплексами національної економіки у процесі стимулювання процесів розширеного відтворення); захисна (полягає в побудові захисних механізмів протидії дестабілізуючим впливам загроз, які передбачають втримання в гранично допустимих межах значень індикаторів безпеки з метою формування безпечних умов розвитку людини і суспільства).

На сьогодні, необхідність соціальної орієнтації системи безпеки України обумовлюється такими чинниками як: 1) наростаюча соціальна напруга в суспільстві, спричинена низьким рівнем ефективності виконання органами державного управління делегованих їм повноважень; 2) відсутність рівного доступу населення до можливості якісного задоволення базових прав і потреб; 3) існуючі диспропорції регіонального розвитку; 4) об'єктивна доцільність та нагальна необхідність проведення системної реформи в соціальній сфері; 5) високий рівень безробіття та наростаючі темпи трудової міграції населення.

Опрацювання теоретичних характеристик системи соціально-економічної безпеки держави, забезпечило ідентифікацію концептуальних позицій розуміння її змісту в таких аспектах як: 1) об'єктивна потреба в структуризації економічних відносин та

мінімізації конфліктів інтересів між суб'єктами економічного обміну; 2) інституційна надбудова системи державного управління, покликана сформувати комфортні “правила гри” в умовах постійних змін параметрів розвитку оточуючого середовища; 3) цілісна сукупність економічних, соціальних, організаційних, правових, інституційних інструментів, функціонування якої спрямована на досягнення безпечних умов розвитку людини та суспільства; 4) функціональний базис формування та нарощення виробничо-ресурсного потенціалу національної економіки та його трансформації в напрямі досягнення та підтримки процесів сталого розвитку держави; 5) логічно-структурний комплекс заходів, спрямований на протистояння внутрішнім та зовнішнім загрозам економічного середовища.

Система безпеки перебуває в органічній взаємодії з процесами соціально-економічного розвитку та розширеного відтворення в державі. З однієї сторони, формування інституційно-спроможної системи безпеки можливе в умовах наявності потужних ефективних господарських комплексів національної економіки, що функціонують на інноваційних засадах, а з іншої – реалізація превентивної та захисних функцій безпеки є первинною фундаментальною основою для налагодження ефективного господарювання. Тому побудова системи соціально-економічної безпеки визначається базовим стратегічним пріоритетом державної політики у внутрішній та зовнішніх сферах, досягнення якого забезпечує захист національних інтересів і підвищення рівня добробуту та якості життя населення.

1.3 Зарубіжний досвід розвитку сільських територій в контексті державної політики забезпечення соціально-економічної безпеки

Забезпечення системного характеру дослідження передбачає необхідність врахування передових зарубіжних практик у сфері регулювання цільового сегменту обраної проблеми. Опрацювання зарубіжного досвіду дозволяє не лише визначити стратегічні орієнтири реструктуризації існуючих підходів до регулювання пріоритетної сфери відносин, зменшити витрати на проектування перспективних змін, забезпечити оптимальні мобілізацію та поєднання ресурсів, але й мінімізувати ймовірні ризики виникнення потенційних помилок у процесі стимулювання розвитку соціально-економічних систем. Водночас, ефективне впровадження надбань зарубіжного досвіду у вітчизняну практику господарювання неможливе без урахування результатів комплексної діагностики їх наявних переваг і недоліків, що формалізувалися внаслідок попередньої апробації.

Важливість вивчення зарубіжного досвіду розвитку сільських територій в контексті реалізації прикладних засад державної політики забезпечення соціально-економічної безпеки обумовлюється такими причинами, як сформовані розбіжності та протиріччя між органами державної влади та органами місцевого самоврядування; незбалансований непропорційний розподіл і використання бюджетних коштів між урбанізованими та сільськими територіями; ігнорування інтересів сільського

населення в системі пріоритетів державної політики; об'єктивна необхідність логічного завершення трансформаційних процесів у середовищі сільського розвитку; визначення пріоритетного формату функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення; розвиток багатокладного сільського господарства та формалізація оптимальної моделі його функціонування; наближення рівня життя сільського населення до прийнятих стандартів розвинених країн. З огляду на це, доцільним є змістовне вивчення напрацювань передового зарубіжного досвіду в сегменті розвитку сільських територій з метою аргументації можливостей його імплементації та адаптивного застосування в процесі реалізації прикладних засад державної політики забезпечення соціально-економічної безпеки у вітчизняних умовах.

Забезпечення ефективного проведення системно-структурного опрацювання надбань світового досвіду та ідентифікація його цільових пріоритетів для наслідування передбачає: по-перше, врахування особливостей господарювання в зарубіжних країнах, що сприяли можливості ефективної реалізації прикладних засад державної політики; по-друге, вибір точкових орієнтирів, досягнення яких має стратегічне значення для подолання проблем системного характеру; по-третє, моделювання процесів розвитку суспільного спротиву пропонованим змінам; по-четверте, врахування міри подібності ресурсно-функціональних можливостей зарубіжних і вітчизняних параметрів розвитку соціально-економічних систем; по-п'яте, визначення потенційних можливостей для адаптації та внесення коректив.

Світовий досвід розвитку сільських територій в контексті реалізації державної політики забезпечення соціально-економічної безпеки можна структурувати в межах трьох груп країн:

– I-га група – держави, сільське господарство яких повністю не позбавилося практики ведення натуральної форми виробництва, а сучасні ринкові механізми функціонування відносин в аграрній сфері та процеси її інтенсифікації перебувають на стадії незавершеного становлення, що спричинено, як історичними особливостями еволюційними розвитку, так і ресурсною обмеженістю підтримки процесів реалізації швидких перетворень та відсутності потужного суспільного запиту. До цієї категорії можна віднести деякі країни Латинської Америки (Колумбія, Парагвай, Перу, Чилі) та Північної Африки (Алжир, Судан, Туніс) та інші. Попри те, що сільське господарство цих країн формує значну частку ВВП та експортних потужностей, все-ж вони залишаються неспроможними забезпечити достатній рівень власної продовольчої безпеки та продуктової незалежності, що, з однієї сторони, зумовлено сформованою під впливом природно-кліматичних умов спеціалізацію, а з іншої є наслідком низького рівня господарювання та недостатньо ефективного використання наявного в них природно-ресурсного потенціалу. Гострим для таких країн залишається вирішення проблеми забезпечення фізичної доступності продуктів харчування та подолання бідності серед населення. Компенсація сформованого на ринку дефіциту товарів, головним чином, відбувається за рахунок проведення імпорتنих операцій. Пріоритети державної політики забезпечення

соціально-економічної безпеки, орієнтовані на вирівнювання диспропорцій та дисбалансів регіонального розвитку, поступаються досягненню галузево-секторальних цілей, що полягають у збільшенні масштабів господарювання, диверсифікації виробництва продукції, підвищенні урожайності культур і продуктивності тварин. Інструменти та засоби державної підтримки базуються на наданні дотацій та пільг сільськогосподарським виробникам, що апріорі не можуть забезпечити справедливого механізму розподілу бюджетних коштів і лише посилюють внутрішньогалузеве протистояння;

– II-га група – держави, що пройшли період реалізації структурних перетворень, у тому числі провели аграрну реформу, однак, поява на ринку нових суб'єктів господарювання та збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції не сформували передумов для потужного соціально-економічного розвитку сільських територій та виявилися неспроможними забезпечити суттєве зростання рівня життя сільського населення. Натомість, тотальна інтенсифікація та підвищення ефективності аграрного виробництва призвели до збільшення безробіття в сільській місцевості, проблема вирішення якого загострилася в умовах монофункціонального характеру господарсько-виробничих комплексів сільських територій. До цієї групи можна віднести такі держави як Білорусь, Болгарія, Казахстан, Молдова, Словаччина, Угорщина, Україна, Хорватія та інші. Для таких країн характерним є розвинене сільське господарство, що дозволяє забезпечити достатній рівень продовольчої безпеки. Водночас, отримані доходи

від функціонування АПК не знаходять свого адекватного відображення у фінансуванні інвестиційних проектів на сільських територіях. Таким чином, природно-ресурсний потенціал останніх значною мірою використовується для накопичення капіталу та обслуговування інтересів населення, яке проживає на урбанізованих територіях, що формує передумови для загострення внутрішніх протиріч, посилення суспільних дисонансів та поглиблення ізоляції сільських територій. В питаннях отримання доступу до обмеженої державної фінансової підтримки сільського господарства характерним є лобізм комерційних інтересів, що переважає поряд з аргументами економічної доцільності, адекватної потреби та раціональності;

— III-тя група — економічно розвинені держави, що перебувають на стадії пост трансформаційного сталого розвитку. В таких країнах проведення аграрної реформи дозволило провести якісні структурні зміни в сільському господарстві, позивні зрушення в якому трансформувалися в ресурсну базу для вирівнювання існуючих диспропорцій між розвитком сільських та урбанізованих територій, а також подолання бідності серед сільського населення та підвищення рівня якості його життя. Каталізатором таких перетворень у багатьох випадках стала адміністративна реформа, що формалізувала механізми децентралізації влади, шляхом передачі повноважень і фінансових ресурсів на рівень сільських територіальних громад. До цієї групи держав відносяться, зокрема, Канада, Німеччина, Іспанія, Португалія, Польща, США, Франція, Чехія. Стратегічними

пріоритетами державної політики забезпечення соціально-економічної безпеки в середовищі сільського розвитку, поряд з диверсифікацією аграрного виробництва, формуванням продовольчої безпеки, гарантуванням безпеки продуктів харчування та підтримкою органічного землеробства є подолання дисонансів регіонального розвитку, наближення індикаторів демографічної безпеки до рівня урбанізованих територій, організація збалансованого природокористування, збереження у первинному вигляді сільських ландшафтів, лісового фонду, флори та фауни для прийдешніх поколінь, забезпечення екологічної безпеки та відтворення природних потужностей екосистем. Перевага надається підтримці фінансування проектів розвитку інфраструктурного забезпечення та збереження довкілля сільських територій, які конкурують між собою за їх отримання, на засадах державно-приватного партнерства, що формує солідарну відповідальність за ефективність їх реалізації. Формування безпечних умов розвитку сільських територій позиціонується, як одна з ключових передумов забезпечення підтримки процесів сталого розвитку.

Ресурсний потенціал економічно розвинених держав дозволяє, поряд із протидією зовнішнім викликам, ефективно протистояти дестабілізуючим впливам внутрішніх загроз, тоді, як бідні країни, першочергово, націлені на уникнення ризиків, що сформовані ззовні. Надання такої високої пріоритетності вирішенню проблем розвитку сільських територій в межах державної політики забезпечення економічної безпеки в економічно розвинених

країнах, з однієї сторони, зумовлено усвідомленням на державному рівні важливості подолання критичних дисбалансів просторово-регіонального розвитку для мінімізації ймовірності виникнення суспільних розбіжностей, класових конфліктів, протиріч і забезпечення соціальної справедливості, а з іншої – наявністю потужних резервних фондів, які сформовані внаслідок реалізованих процесів розширеного відтворення, що об'єктивно дозволяє проводити перерозподіл ресурсів на користь подолання депресивного характеру розвитку сільських територій та підвищення добробуту населення, яке на них проживає.

Пріоритетними сегментами вивчення світового досвіду розвитку сільських територій в контексті реалізації державної політики забезпечення соціально-економічної безпеки є:

- 1) прикладні засади, інструменти та форми надання державної підтримки виробниками сільськогосподарської продукції;
- 2) існуючі механізми фінансування проектної діяльності на сільських територіях, що спрямовані на подолання диспропорцій регіонального розвитку;
- 3) фундаментальні основи, принципи і засади функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення та превентивні механізми запобігання концентрації надмірних обсягів земельного фонду в руках одного власника;
- 4) заходи стосовно протидії проявам рейдерських атак у сфері функціонування АПК;
- 5) інструменти та засоби забезпечення продовольчої безпеки держави (уникнення дефіциту продукції, забезпечення фізичної та економічної доступності продовольства, формування продовольчих резервів, гарантування безпеки

продовольства, імпортозаміщення продуктів харчування, реалізації політики протекціонізму, підвищення ефективності функціонування АПК); 6) запобігання становленню монополізму на ринку аграрної продукції, формування добросовісного конкурентного середовища в аграрній сфері та забезпечення вільного доступу дрібних товаровиробників до інструментів ринкової торгівлі; 7) досвід диверсифікації видів економічної діяльності на сільських територіях; 8) практика становлення та розвитку вертикально-горизонтальних кооперативних структур з метою зменшення обсягів операційних і трансакційних витрат суб'єктів господарювання; 9) формування виробничо-господарських кластерів на сільських територіях; 10) організація раціонального природокористування, збереження природних потужностей екосистем сільських територій та забезпечення екологічної безпеки; 11) розбудова мережі суб'єктів дорадництва з метою зниження умов невизначеності прийняття управлінських рішень у середовищі сільського розвитку.

У відповідності до визначеної термінології Світової організації торгівлі (СОТ) прикладні інструменти, засоби та механізми надання державної підтримки аграрній сфері в країнах-учасниках чітко структуровані в межах чотирьох “скриньок” (червоної, блакитної, жовтої та зеленої), що диференціюються фундаментальними засадами, стратегічними цілями та формами реалізації, залежно від конкретних пріоритетних цілей надання цієї підтримки (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

**Диференційована характеристика категорій державної
підтримки аграрної сфери за термінологією СОТ [34; 35]**

Стратегічні безпекові цілі	Форми та механізми реалізації	Обмеження до застосування
<i>ЗАХОДИ “ЧЕРВОВОЇ СКРИНЬКИ”</i>		
Захист внутрішнього аграрного ринку, реалізація політики протекціонізму; підтримка низько конкурентних виробників аграрної продукції	Нетарифне регулювання (ліцензування, квотування, адміністративні обмеження)	Строго обмежені до використання
<i>ЗАХОДИ “БЛАКИТНОЇ СКРИНЬКИ”</i>		
Скорочення аграрного виробництва (зменшення поголів’я тварин, посівних площ)	Надання прямих субсидій виробникам	Не має обмежень до використання
<i>ЗАХОДИ “ЖОВТОЇ СКРИНЬКИ”</i>		
Пряма підтримка виробників рослинницької та тваринницької продукції; дотації на елітне насінництво; компенсація вартості міндобрив і паливо-мастильних матеріалів; стимулювання лізингових відносин; гарантування мінімальних державних закупівельних цін на продукцію	Виділення дотацій; відшкодування операційних витрат; компенсація відсотків за кредитами; надання пільг	Обмежені до використання в межах обсягів, що визначені торговельними партнерами
<i>ЗАХОДИ “ЗЕЛЕНОЇ СКРИНЬКИ”</i>		
Фінансування наукових досліджень, підготовки наукових кадрів та інформаційно-консультаційного забезпечення; боротьба зі шкідниками, проведення ветеринарних і фітосанітарних заходів; формування державних стратегічних продовольчих запасів; покращення землекористування; стимулювання диверсифікації діяльності в сільській місцевості; охорона навколишнього середовища; фінансування інфраструктурних проєктів, програм соціально-економічного розвитку та структурної перебудови сільських територій; підтримка депресивних і периферійних сільських територій; страхування ризиків в аграрній сфері.	Надання підтримки через урядові бюджетні програми та грантову допомогу	Обмеження до використання відсутні

Для країн ЄС характерною є переорієнтація від надання прерогативи інструментам “жовтої скриньки” на користь реалізації заходів “зеленої скриньки”, першочерговими пріоритетами в межах якої є підтримка процесів наближення параметрів соціально-економічного розвитку сільських територій до рівня урбанізованих, забезпечення належного рівня добробуту сільського населення, організація раціонального природокористування та охорона навколишнього середовища. Тобто притаманне чітке зміщення пріоритетів із сегменту захисту інтересів виробника сільськогосподарської продукції в площину забезпечення безпеки розвитку сільських територій, як вихідної передумови розширеного відтворення. Безперечно, що заходи “зеленої скриньки” є масштабними, потребують більш потужної ресурсної підтримки та часу на їх реалізацію. Однак, вони закладають фундаментальні засади підтримки безпекових процесів у середовищі сільського розвитку.

Для програмного періоду 2014-2020 років реалізації прикладних засад Спільної аграрної політики (САП) характерним є орієнтація на досягнення таких стратегічних безпекових пріоритетів: стимулювання сільського розвитку, шляхом підтримки сільських територіальних громад; ефективне використання локальних ресурсів для збереження екосистем та попередження ризиків погіршення клімату; фінансування наукових досліджень та орієнтація на засади інноваційного розвитку; інтеграція фермерських господарств у процес формування доданої вартості; підтримка розвитку органічного землеробства та виробництва

безпечних продуктів харчування; гарантування та захист інтересів малих сільськогосподарських виробників; розширення програм підтримки диверсифікації видів економічної діяльності та доходів у сільській місцевості за рахунок кооперації, поліпшення якості аграрної продукції та її маркетингу, дотримання базових стандартів захисту навколишнього середовища й утримання тварин, навчання новим технологіям, допомога молодим фермерам; перехід до політики “горизонтальної модуляції”, що передбачає збільшення бюджету на сільський розвиток і розширення екологічно безпечної діяльності за рахунок перерозподілу частини прямих платежів; виділення цільових субсидій на розвиток депресивних зон для підтримки життєвості регіонів, які характеризуються менш вигідними економічними і соціальними умовами для розвитку сільськогосподарського виробництва або обмеження його на користь збереження навколишнього середовища; перехід до політики “перехресної відповідальності”, за якою запроваджується залежність виплати субсидій від дотримання базових екологічних вимог щодо стану сільськогосподарських угідь; вдосконалення системи управління ризиками в середовищі сільського розвитку; підвищення ефективності використання природних ресурсів, а також перехід до низьковуглецевої та стійкої до змін клімату економіки АПК; формування продовольчих резервів і запасів; сприяння соціальній інтеграції та подоланню бідності сільського населення; екологічно доцільне заліснення та консервація сільськогосподарських угідь, залуження земель, збереження

сільських ландшафтів, пейзажів, зелених насаджень, заболочених ділянок, каналів, лісопосадок, флори і фауни [36].

Спільна аграрна політика є потужним інструментом формування фундаментальних безпекових засад для країн-членів ЄС, зокрема вона визначає прикладні механізми управління процесами соціально-економічного розвитку в умовах кризових ситуацій. Для цього створений та успішно функціонує стабілізаційний кризовий фонд, ресурси якого спрямовуються на управління ризиками, страхування посівів сільськогосподарських культур, подолання наслідків природних екологічних і техногенних катастроф, відшкодування збитків фермерам тощо. Сільському господарству відводиться стратегічна роль у формуванні екологічної безпеки, що передбачає суворе дотримання фермерами базових екологічних норм і зобов'язань, підтримання постійних пасовищ, створення екологічних зон фокусування; диверсифікації портфеля вирощування сільськогосподарських культур на засадах використання науково-обґрунтованих підходів до організації сівозмін [37].

Для економічно розвинених країн Північної Європи (Данія, Норвегія, Фінляндія, Швеція, Великобританія), поряд з можливістю отримання потенційних економічних вигод, передусім, пріоритетним є реалізація безпекової стратегії в екологічній та природоохоронній сферах, тоді як країнам Південної Європи (Греція, Іспанія, Італія, Португалія), що є менш розвиненими, характерною є орієнтація на структурну модернізацію та перебудову депресивних сільських територій [38]. Для подолання

корупційних впливів у процесі реалізації проектів, які фінансуються за грошові кошти країн-членів ЄС, пріоритетним є механізм їх грантового розподілу, що формує передумови для забезпечення рівної конкурентної боротьби за доступ до фінансових ресурсів. Традиційним є дотримання горизонтального підходу в процесі фінансування проектів подолання просторово-регіональних диспропорцій сільських територій, що передбачає обов'язкове залучення представників громадських організацій та місцевого населення. Це, своєю чергою, формує механізми двостороннього контролю за використанням коштів, що мінімізує ймовірність ризиків їх нецільового використання.

Політика забезпечення продовольчої безпеки країн-членів ЄС містить такі структурні компоненти, як фізичну доступність безпечних продуктів харчування для населення, що відповідають строго регламентованим нормам і стандартам; економічну доступність базового споживчого набору продовольства, який необхідний для підтримки біологічних процесів нормального функціонування людини, незалежно від її приналежності до будь-якої з верств населення; автономність і незалежність продовольчих комплексів країн-членів ЄС; надійність АПК, яка полягає в його здатності нівелювати дестабілізуючий вплив сезонних, природних і ринкових коливань [39]. У фундаментальних засадах САП в аспекті забезпечення продовольчої безпеки країн-членів ЄС наперед закладені дві діаметрально протилежні стратегічні цілі, що суперечать одна одній: перша, полягає в насиченні аграрного ринку продовольчими товарами за низькими цінами, а друга – включає гарантування високого рівня доходів виробникам продукції.

Розв'язання такої суперечності, з однієї сторони, передбачає необхідність встановлення додаткового імпортного мита для аграрної продукції, що потрапляє на внутрішній ринок ЄС ззовні, а з іншої – проведення масштабних інтервенційних закупівель у випадку суттєвого зниження цін на продовольство. Попри ліберальні засади функціонування аграрного ринку, у випадках, коли необхідно захистити інтереси внутрішнього сільськогосподарського виробника країн-членів ЄС, усталені ринкові механізми регулювання часто поступаються на користь використання інструментів дипломатичного впливу [40, с. 45; 52].

Однією з найефективніших у світі вважається політика забезпечення продовольчої безпеки США. Її успіх обумовлений наявністю потужного природно-ресурсного потенціалу, непохитним геополітичним становищем США на світовій політико-економічній арені, протекціоністським раціоналізмом і безкомпромісною позицією в питанні відстоювання безпекових інтересів, як у внутрішній, так і зовнішній політиці. Головними орієнтирами політики продовольчої безпеки Федерального уряду є нарощення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та збільшення експортних потужностей аграрної сфери. З метою збалансування аграрного ринку передбачено реалізацію програм державної підтримки дрібних фермерів, проведення державних закупівель надлишків сільськогосподарської продукції, надання прямої субсидіарної продовольчої підтримки найменш захищеним верствам населення, забезпечення системного контролю в сфері гарантування безпеки продовольства та продуктів харчування. Прикладні засади чинного Фермерського акту спрямовані на

врегулювання відносин між державою, виробниками та споживачами продукції; забезпечення оптимального поєднання тваринницької та рослинницької галузей; стимулювання соціально-економічного розвитку сільських територій; реалізацію заходів щодо консервації земель; активізацію наукових досліджень в аграрній сфері; підтримку дорадництва в сільській місцевості; реалізацію проектів з енергозбереження; страхування галузевих ризиків, пов'язаних з веденням сільського господарства [41].

У процесі реалізації державної політики в сфері соціально-економічної безпеки надзвичайно важливим є забезпечення ефективного формату функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення. Земля є стратегічним ресурсом держави, врегулювання відносин з приводу власності якої лежить у площині не лише соціально-економічної, але й національної безпеки. Ключовими безпековими аспектами в цій сфері є обмеження обсягів концентрації земельних угідь у межах одного власника, жорсткий порядок набуття права власності на землю іноземними особами, контроль за дотриманням порядку цільового використання сільськогосподарських угідь, раціональне поєднання орендних відносин і відносин власності на землю, формування державного земельного фонду, кадастрова оцінка та інвентаризація сільськогосподарських угідь.

Світовий досвід нівелювання загрози становлення монополізму на ринку аграрної продукції базується на формуванні насиченого конкурентного середовища за рахунок дрібних фермерів. З цією метою передбачено строге обмеження концентрації сільськогосподарських угідь у руках одного власника.

Так, у Данії земельні наділи в користуванні одного фермера не можуть перевищувати 30 га, який обов'язково повинен мати фахову освіту або ж досвід господарювання в аграрній сфері, в Угорщині встановлено обмеження на рівні 300 га, у Румунії – 200 га, в Японії та Південній Кореї – не більше 3 га, відповідно. У країнах Західної Європи можливості для розширення площі користування сільськогосподарських угідь фермерами строго обмежені. Для цього регіону в сфері регулювання відносин з приводу користування сільськогосподарськими угіддями поширеним є інститут оренди. Зокрема, частка орендованих земель у Бельгії становить 68 %, Франції 53 %, Німеччині 78 %. Головними суб'єктами виробництва сільськогосподарської продукції в Німеччині є сімейні фермерські господарства, середній розмір яких становить 17 га. У понад 50 % господарств площа угідь не перевищує 10 га, при цьому лише 5,5 % ферм мають у користуванні земельні ділянки більше 50 га [42].

Для України цінним може бути досвід сусідньої Польщі. Так, з метою врегулювання відносин на ринку землі в Польщі створено спеціалізоване Агенство сільськогосподарської власності державної казни, що виконує посередницькі функції в процесі купівлі-продажу. При цьому перевага придбання сільськогосподарських угідь першочергово надається місцевим жителям і покупцям, що мають досвід ведення сільського господарства. Розмір типового фермерського господарства становить 5-10 га. при цьому лише 9 % господарств обробляють угіддя площею, що перевищує 100 га.

Диференціального підходу при проведенні грошової оцінки сільськогосподарських угідь дотримуються в Чехії, де в основу її

вартості покладено критерій родючості. Пріоритетне право на купівлю земельної ділянки надається: 1) чеським фермерам, у приватній власності яких перебуває не менше ніж 10 га і які на постійній основі працюють у межах територіальної громади мінімум три роки; 2) орендарям ділянок площею до 500 га за умови, якщо вони винаймають їх понад три роки [43, с. 34].

В економічно розвинених країнах розроблено механізми, що передбачають першочергове право фермерів на володіння землями сільськогосподарського призначення. Це унеможливорює спекуляції на ринку та мінімізує ризики продажу земельних угідь іноземним громадянам чи їх підставним особам. Зокрема, у Франції сформоване інституційне середовище, що на превентивних засадах протидіє клановим махінаціям та організації тіньових схем у сфері землекористування. З метою уникнення надлишкової концентрації сільськогосподарських угідь у руках однієї особи, їх розподіл передбачено здійснювати з урахування демографічної ситуації в конкретному регіоні та неухильним дотриманням принципу економічної доцільності. Роль посередника на ринку земель сільськогосподарського призначення виконують спеціалізовані приватні товариства, що наділені відповідними повноваженнями в межах конкретного регіону. До їх функцій входить придбання землі з подальшим його продажем пріоритетним покупцям. Передбачено можливість відмови в придбанні сільськогосподарських угідь потенційному покупцю, у випадку коли його наміри щодо використання землі суперечать суспільним інтересам. У Франції функціонує прозорий механізм ретельного розгляду кандидатур потенційних покупців сільськогосподарської землі спеціалізованою

комісією, до складу якої входять місцеві фермери, нотаріуси, представники адміністрацій та органів місцевого самоврядування. При прийнятті рішення щодо надання дозволу на придбання сільськогосподарської землі головним критерієм є ресурсна спроможність потенційного покупця забезпечити максимальну ефективність її використання. Законодавством передбачено комплексний моніторинг за цільовим використанням сільськогосподарських угідь, дотриманням засад раціонального природокористування та збереженням родючості ґрунтів [44].

Державна політика забезпечення соціально-економічної безпеки передбачає подолання депресивного розвитку сільських територій, що визначаються катастрофічно незадовільними умовами проживання та породжують інтенсивні міграційні процеси. З цією метою, в сусідній Білорусії передбачено розвиток спеціалізованих агромістечок – зразкових в усіх відношеннях поселення, які рівномірно розподілені по регіонах держави. Здебільшого, вони створюються в адміністративних центрах сільських рад, в яких проживає більша кількість населення та зосереджені основні об'єкти інфраструктури. Такий підхід забезпечує оптимізацію сільського розселення, зменшує радіус його обслуговування установами та організаціями соціальної інфраструктури, підвищує рівень якості життя та формує передумови для покращення демографічної ситуації [14, с. 234]. Заслужовує на увагу досвід диверсифікації сільської економіки Китаю. В результаті проведеної аграрної реформи сільська економіка країни отримала новий поштовх для економічного розвитку, основу якого сформували сільські промисли та ремесла.

Для запобігання масовій міграції сільського населення до урбанізованих територій було розроблено стратегію стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва на засадах різних форм власності. Якщо на початку процесу становлення реформованої сільської економіки вона головним чином була орієнтована на самозабезпечення, то згодом – почала виконувати функції національного та глобального масштабів, що дозволило акумулювати ресурси для подолання просторово-регіональних диспропорцій [45]. Диверсифікація господарської діяльності неодмінно призводить до збільшення антропогенного навантаження на екосистеми сільських територій. Досвід економічно розвинених країн світу передбачає застосування прямого адміністративного впливу в сфері охорони та збереження довкілля, шляхом встановлення платежів за видачу ліцензій, сертифікатів, дозволів на провадження потенційно небезпечної для навколишнього середовища господарської діяльності. Водночас, суб'єктам господарювання, що впроваджують енергозберігаючі та екологічно безпечні технології, зокрема у виробничій ніші органічного землеробства, надаються податкові пільги та преференції. Поширеною є практика врахування показників вартісної оцінки природних ресурсів при формуванні та реалізації стратегії сталого розвитку держави.

Структурною складовою процесу забезпечення соціально-економічної безпеки є страхування потенційних ризиків. Доцільність використання такого інструменту управління безпекою в аграрній сфері, поряд з чинником традиційного ризику, характерного для ведення будь-якого виду господарської

діяльності, обґрунтовується також такими галузевими особливостями, як надмірною залежністю від природно-кліматичних умов, впливом фактору сезонності та недостатнім рівнем ліквідності. Найбільш розвиненим серед країн-членів Європейського Союзу є сектор агрострахування в Іспанії, масштаби якого поступають лише США та Канаді. Страхування аграрних ризиків в Іспанії базується на засадах солідарної відповідальності виробників сільськогосподарської продукції, страхових компаній та держави (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Організаційна структура системи страхування ризиків в АПК Іспанії [46].

Фундаментальними принципами страхування ризиків в аграрній сфері є такі: виключно добровільні засади суб'єктів отримання страхових послуг; збалансоване поєднання приватного

та державного капіталу при формуванні страхових фондів; можливість укладання як індивідуального, так і колективного формату договору. Форма державної підтримки зводиться до 1) надання субсидій одночасно двом сторонам страхових відносин (фермерам і страховим компаніям); 2) стимулювання розвитку сільськогосподарських товариств надання взаємної допомоги; 3) надання інформаційно-технічної підтримки діяльності страхових компаній; 4) стратегічного планування обсягів і галузевих сегментів надання страхових послуг [47].

У Канаді страхування ризиків в аграрній сфері чітко структуризовані в межах діючих спеціалізованих програм, серед яких доцільно виділити такі: 1) програма страхування врожаю – забезпечує захист сільськогосподарських виробників від збитків, що зумовлені природно-кліматичними чинниками (засуха, повінь, перезволоження, хвороби тощо). Страхова компенсація надається фермерам у формі гарантій під майбутній врожай. Максимальне покриття за цією програмою можливе до 80 % вартості прогнозованого врожаю; 2) програма підтримки стабілізаційного фонду доходів – передбачає створення накопичувального довгострокового фонду сільськогосподарських виробників, що формується за рахунок приватного та державного капіталів, шляхом періодичного внесення грошових коштів на спеціалізований депозитний рахунок; 3) програма допомоги на випадок настання стихійного лиха – передбачає виплату страхових полісів внаслідок дії факторів, розвиток яких є невідконтрольним та слабо керованим. При цьому, 60 % коштів субсидується за

рахунок федерального бюджету, а 40 % – регіонального. Програми включають декілька видів страхових продуктів, що підвищує рівень страхового покриття виробництва сільськогосподарської продукції та зменшує вартість страхової послуги [48, с. 24].

Система страхування аграрних ризиків у США базується на потужній державній підтримці. Федеральна корпорація страхування сільськогосподарських культур (Federal Crop Insurance Corporation) виконує функції регулятора на ринку, а саме: встановлює розмір страхових премій та субсидій, розробляє інноваційні страхові продукти, здійснює перерахунок страховикам грошових коштів, надання яких передбачено федеральним бюджетом, забезпечує додаткове страхове покриття фермерам у випадку виникнення форс-мажорних ситуацій. З метою реалізації прикладних засад державної політики в сфері аграрного страхування, при Міністерстві сільського господарства США створено Федеральне Агенство з управління ризиками (Risk Management Agency), до головних функцій якого входять контроль за діяльністю страхових компаній, забезпечення розподілу бюджетних субсидій між страховиками, моніторинг виконання та дотримання положень укладених контрактів. За рахунок бюджетних коштів здійснюється балансування фінансових ресурсів на ринку страхових послуг, шляхом виділення субсидій страхувальникам на часткову компенсацію страхової премії, відшкодування понесених адміністративних витрат, покриття понесених збитків у рамках страхових договорів за державними програмами [49, с. 20-21].

Загалом, на світовому ринку страхування аграрних ризиків сформувалося три моделі, серед яких: 1) американська (США, Канада) – передбачає масштабну участь держави в наданні страхових послуг, що забезпечує надійні гарантії виплати страхових платежів фермерам, однак, спричинює зайве адміністративне навантаження на державний бюджет; 2) класична європейська (Великобританія, Німеччина) – базується на мінімальному втручанні держави в процес страхування ризиків ведення сільського господарства, що обмежує масштаби розвитку ринку виключно ресурсними потужностями приватного капіталу; 3) змішана (Іспанія, Франція) – передбачає солідарну відповідальність у процесі покриття страхових ризиків з боку страхових компаній та держави [50, с. 49]. Змішана система агрострахування дозволяє найбільш ефективно мінімізувати ризики в процесі ведення сільського господарства, оскільки вона передбачає формування диверсифікованих джерел покриття страхових виплат, є гнучкою та легко адаптованою до зміни умов функціонування параметрів аграрної галузі, забезпечує узгодження державних і корпоративних інтересів на ринку страхових послуг.

Обов'язковою передумовою мінімізації ризиків та забезпечення соціально-економічної безпеки є зниження рівня інформаційної невизначеності в процесі розробки та прийняття управлінських рішень. Таку функцію в середовищі сільського розвитку покликані виконувати сільськогосподарські дорадчі служби. Ефективне інформаційно-консультаційне забезпечення, засноване на знанні сутності та специфіки надання консуль-

таційних послуг сприяє удосконаленню управління ризиками, покращенню стратегічного планування, впровадженню інноваційних технологій, підвищенню ефективності господарювання. Масштабна інформаційно-консультативна діяльність є важливим чинником забезпечення підтримки процесів безпеки та сталого розвитку [51, с. 179].

У Данії сільськогосподарські дорадчі служби функціонують при асоціаціях фермерів на основі кооперативного принципу. Надання послуг складається з двох рівнів: національний центр обслуговує локальні центри, які, своєю чергою, обслуговують фермерів. Система дорадництва лише 10 % свого бюджету покриває зі сторони державних субсидій. Організація послуг є неприбутковою: рівень їх вартості врівноважений, відповідно до собівартості. Система дорадництва у Данії охоплює близько 80 % ринку дорадчих послуг і передбачає надання бухгалтерських консультацій та ведення рахунків, аналіз ґрунтів, планування полів, добрив та захисту рослин, облік надоїв молока, аналіз фуражу, планування кормів, розробку комп'ютерних програм.

У Великобританії система інформаційно-консультаційного обслуговування товаровиробників побудована на засадах державно-приватного партнерства: Державна служба сільськогосподарських консультацій та наукових досліджень (ANDA) об'єднує Британський інститут консультантів по сільському господарстві (BIAC) та Королівський інститут привілейованих експертів, у свою чергу, приватну консультаційну службу складають, як великі багатофункціональні компанії, так і

вузькоспеціалізовані. У приватному секторі консультаційну діяльність надають близько 70 тис. осіб. Дослідницька робота фінансується як державою, так і з фондів корпорацій виробників. На замовлення уряду надаються безкоштовні консультації для фермерів за такими напрямками, як контроль за забрудненням у фермерських господарствах, охорона природи, оптимальне застосування органічних і мінеральних добрив з метою збереження джерел питної води [52].

Дорадча служба в Канаді є складовою департаменту регіональних аграрних послуг та об'єднує 4 регіональні та 39 районних відділень. Як правило, штат районного відділення дорадчої служби складається із спеціаліста-дорадника загального профілю, спеціаліста з питань аграрної економіки та офіс-менеджера. На цьому рівні спеціалісти дорадчої служби надають послуги виробникам та їхнім родинам, підвищуючи знання та навички з аграрного менеджменту, маркетингу, інноваційних технологій та напрямів диверсифікації діяльності.

Пріоритетними є надання консультацій родинам фермерів стосовно покращення умов господарювання, планування діяльності та розвитку лідерства у сільських громадах. Дорадчі служби в США функціонують при університетах та фінансуються з таких джерел: 25 % бюджету забезпечує департамент сільського господарства США, 40 % – уряд штату, 35 % – уряд округу. На федеральному рівні розробляють стратегічні плани з пріоритетних програм діяльності дорадництва. Департамент сільського господарства укладає контракт з університетом штату, відповідно

до якого виділяються кошти для забезпечення функціонування дорадчої служби. Своєю чергою, університети організовують діяльність викладачів стосовно надання консультаційних послуг [52].

Впровадження передових практик зарубіжного досвіду розвитку сільських територій у вітчизняних умовах реалізації прикладних засад державної політики забезпечення соціально-економічної безпеки потребує обґрунтування та розробки методологічних механізмів адаптивного застосування (рис. 1.5).

Імплементация пріоритетних досягнень зарубіжного досвіду державної політики соціально-економічної безпеки засобами активізації розвитку сільських територій реструктуризує традиційні підходи до формалізації системи її забезпечення, що сприяє розширенню інструментарію безпеки, диверсифікації джерел формування резервних страхових фондів, збалансуванню просторово-регіональних і галузево-секторальних компонентів безпеки, інноваційній спрямованості процесів її забезпечення.

Адаптивне застосування зарубіжного досвіду дозволяє мінімізувати потенційні ризики господарювання, врахувати ймовірнісні прорахунки державної політики, підсилити обґрунтування вибору стратегії соціально-економічної безпеки, спрогнозувати значення індикаторів складових останньої, базуючись на прецедентах передових зарубіжних практик. Крім цього, імплементация зарубіжного досвіду прискорює процес інтеграції національної економіки в систему міжнародної безпеки.

Рис. 1.5 Концептуальні засади адаптивного використання зарубіжного досвіду розвитку сільських територій в контексті державної політики забезпечення соціально-економічної безпеки.

Розглянуті компоненти зарубіжного досвіду державної політики забезпечення соціально-економічної безпеки в середовищі сільського розвитку носять багатоаспектний та комплексний характер. Це дає підстави підтвердити гіпотезу, що формування безпечних умов розвитку сільських територій потребує використання збалансованого системного підходу, узгодженості інтересів суб'єктів впливу та прийняття рішень на всіх ієрархічних рівнях управління національною економікою, забезпечення масштабної ресурсно-фінансової та управлінської підтримки. Методологічний вимір адаптивного застосування зарубіжного досвіду розвитку сільських територій в контексті забезпечення соціально-економічної безпеки держави полягає у формуванні інноваційної сукупності інструментів нівелювання дестабілізуючого впливу загроз, зміцненні захисних інструментів гарантування безпечних умов функціонування господарського механізму, проектуванні альтернативних варіантів структурної перебудови сільських територій на шляху орієнтації до засад сталого розвитку.

Список використаних джерел до розділу 1

1. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність : Закон України № 1807-IV від 17.06.2004 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1807-15>.

2. Гончаренко І. В. Соціально-економічний розвиток сільських територій регіону : проблеми теорії та практики / І. В. Гончаренко /

Монографія. – НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2009. – 370 с.

3. Славов В. П. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій / В. П. Славов, О. В. Коваленко // Вісник аграрної науки. – 2007. – № 9. – С. 68–71.

4. Малік М. Й. До питання сталого розвитку сільських територій / М. Й. Малік // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 51-58.

5. Уркевич В. Ю. Про категорію “сталий розвиток сільських територій” / В. Ю. Уркевич // Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природноресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики: Міжнародна науково-практична конференція (22 травня 2010 р.). – Біла Церква : БНАУ, 2010. – С. 24-26.

6. Павлов О. І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: монографія / О. І. Павлов. – Одеса: Астропринт, 2009. – 344 с.

7. Рідей Н. М. Структурні складові та організаційні особливості сільських територій / Н. М. Рідей, Ю. А. Кучеренко // Агроекологічний журнал. – 2015. – № 2. – С. 12-20.

8. Прушківський В. Г. Теоретичні підходи до визначення сільських територій / В. Г. Прушківський, В. І. Колесников // Проблеми економіки. – 2014. – № 4. – С. 127-132.

9. Дем’янишина О. А. Науково-методичні й організаційні засади розвитку сільських територій / О. А. Дем’янишина // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 122-128.

10. Лисенко Л. В. Особливості становлення самоуправління на

сільських територіях / Л. В. Лисенко // Держава та регіони: наук.-вироб. журн. – Сер. “Державне управління”, Гуманіт. ун-т ЗІДМУ. – 2009. – № 3. – С.115-119.

11. Ashley C. Rethinking Rural Development / C. Ashley, S. Maxwell // Development Policy Review. – 2011. – № 19 (4). – P. 365-425.

12. Лісовий А. В. Державне регулювання розвитку сільських територій: [монографія] / А. В. Лісовий. – К. : Дія, 2007. – 400 с.

13. Костирко І. Моделювання сільського розвитку / І. Костирко, Т. Гром'як // Науковий журнал Львівського національного аграрного університету “Аграрна економіка”. – 2013, Т. 6. – № 1-2. – С. 3-10.

14. Ключник А. В. Формування та розвиток економічного потенціалу сільських територій України: Монографія / А. В. Ключник. – Миколаїв : Дизайн та поліграфія, 2011. – 468 с.

15. Павлов О. І. Сільські території як об'єкт наукового дослідження / О. І. Павлов // Державне будівництво. – 2007. – № 1(1).
Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeBu_2007_1\(1\)__6.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeBu_2007_1(1)__6.pdf).

16. Сатов О. Я. Розвиток сільських територій та проблеми модернізації державного управління / О. Я. Сатов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./Apdup/2013_1/Satov.pdf.

17. Залізко В. Д. Економічна безпека сільських територій: сутність поняття, структура, функції / В. Д. Залізко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ : серія економічна, 2013. – № 1. – С. 49-56.

18. Черевко Г. Науково-методологічні засади зрівноваженого розвитку сільських територій / Г. Черевко, І. Сембай // Науковий журнал Львівського національного аграрного університету “Аграрна економіка”. – 2008, Т. 1. – № 1-2. – С. 70-74.

19. Бородіна О. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України, 2009. – № 5. – С. 59-67.

20. Залізко В. Д. Сільські території України: стратегічні пріоритети розвитку в контексті зміцнення економічної безпеки : [монографія] / В. Д. Залізко ; Національний університет ДПС України. – Ірпінь : Видавництво НУДПСУ, 2014. – 502 с.

21. Біблія або Книги Святого письма Старого і Нового Заповіту (із мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена) : ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства в Україні. – К. : “Нове життя Україна, Кемпус Крусейд фор Крайст”, 1992. – 959 с.

22. Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность) / Под. ред. Е. А. Олейникова. – М. : ЗАО “Бизнес-ИНТЕЛ-Синтез”, 1997. – 278 с.

23. Минав Г. А. Безопасность организации : учебник / Г. А. Минаев. – К. : КНТ, 2009. – 440 с.

24. Шкарлет С. М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект : монографія / С. М. Шкарлет. – К. : Кн. вид-во НАУ, 2007. – 436 с.

25. Система економічної безпеки держави: держава, регіон, підприємство : монографія : в 3 т. Т. 1 / О. М. Ляшенко,

Ю. С. Погорелов, В. Л. Безбожний [та ін.] ; за заг. ред. Г. В. Козаченко. – Луганськ : Елтон-2, 2010. – 282 с.

26. Гудзинський О. Д. Ризики та економічна безпека соціально-економічних систем / О. Д. Гудзинський, С. М. Судомир // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – №2 (26), 2014. – С. 35-57.

27. Глущенко В. В. Еволюція формування парадигми національної економічної безпеки / В. В. Глущенко // Актуальні питання фінансової безпеки держави : зб. наук. пр. Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції “Актуальні питання безпеки фінансової системи держави”, (м. Харків, 21 лютого 2014 року). – Х. : ХНУВС, 2014. – С. 96-99.

28. Конституція України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

29. Про основи національної безпеки України : Закон України // Відомості Верховної Ради України, 2003. – № 39.

30. Про раду національної безпеки і оборони : Закон України // Відомості Верховної Ради України, 1998. – № 35.

31. Стратегія національної безпеки України. Затверджено Указом Президента України № 287/2015 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року “Про Стратегію національної безпеки України””. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/19521.html>.

32. Акофф Р. О целеустремленных системах / Р. Акофф, Ф. Эмери / Пер. с англ.; под. Ред. И. Ушакова. – М. : Советское радио, 1974. – 272 с.

33. Іляш О. І. Трансформації системи соціальної безпеки України: регіональний вимір : монографія / О. І. Іляш – Л. : ПАІС, 2012. – 592 с.

34. Organization for economic cooperation and development [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/about/>.

35. Перспективи розвитку сільського господарства після вступу України до СОТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zoda.gov.ua/article/1963/perspektivi-rozvitku-silskogo-gospodarstva-pislya-vstupu-ukrajini-do-sot.html>.

36. Основні пріоритети Спільної аграрної політики (САП) країн ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amdi.org.ua/uk/home/amdi-news/21-news/300-the-main-priorities-of-the-common-agricultural-policy-cap-of-the-eu.html>.

37. Policy perspectives for EU agriculture [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://ec.europa.eu/agriculture/policy-perspectives/>.

38. Studies on the Agricultural and Food Sector in Central and Eastern Europe / Edited by Leibniz Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe IAMO, 2009. – Volume 49. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://econpapers.repec.org/bookchap/zbwiamost/49.htm>.

39. Тимченко Л. Д. Некоторые проблемы правового обеспечения продовольственной безопасности / Л. Д. Тимченко, Н. И. Рагимов // Вакі Universiteti Хəбərləri, 2009. – № 4. – С. 5-12.

40. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України : [монографія] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; наук. ред. В. В. Борщевський. – Львів, 2012. – 216 с. (Серія “Проблеми регіонального розвитку”).

41. The Farm Bill [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.usda.gov/wps/portal/usda/usdahome?navid=farmbill>.

42. Ринок землі: зарубіжний досвід [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://selpu.info/?p=231>.

43. Данкевич В. Є. Методологічні уроки Європейського досвіду розвитку земельних банків / Данкевич В. Є. // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки), 2014. – №4 (28). – С. 32-38.

44. Макарова В. В. Зарубіжний досвід функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення / В. В. Макарова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/21_DNIS_2009/Economics/49110.doc.htm.

45. Селищев А. С. Китайская экономика в XXI веке / А. С. Селищев, Н. А. Селищев. – СПб, 2004. – 240 с.

46. Тарельник Н. В. Зарубіжний досвід страхування ризиків в аграрній сфері / Н. В. Тарельник // Ефективна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2096>.

47. Клапів М. С. Зарубіжна практика застосування теорії ризику в страховому підприємстві / М. С. Клапів, І. С. Ткаченко // Фінанси України, 1997. – № 11. – С.103-111.

48. Александрова М. М. Закордонний досвід формування та

розвитку систем страхування сільськогосподарських культур / М. М. Александрова // Міжнародний збірник наукових праць, 2011. – Випуск 2 (20). – С. 18-28.

49. Остапенко О. М. Удосконалення вітчизняної системи страхування аграріїв з урахуванням зарубіжного досвіду. [Електронний ресурс] / О. М. Остапенко // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 5 (10). – С. 19-30. – Режим доступу : <http://www.economics.opu.ua/files/archive/2013/n5.html>.

50. Прокопчук О. Т. Особливості страхування аграрних ризиків у країнах світу / О. Т. Прокопчук, Ю. В. Улянич, В. П. Бечко // Актуальні проблеми економіки, 2014. – № 3 (153). – С. 46-53.

51. Сокольська Т. В. Інформаційно-консультаційне забезпечення сільськогосподарського виробництва / Т. В. Сокольська // Збірник наукових праць УНУС. – 2011. – Вип. 76, ч. 2. Економіка. – С. 174-179.

52. Сільськогосподарське дорадництво у світі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dorada.org.ua/na-dopomogu-doradniku/silskogospodarske-doradnitstvo-u-sviti.html>.

РОЗДІЛ 2

СТАН РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ (НА ПРИКЛАДІ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ)

2.1 Перешкоди стабільного соціально-економічного розвитку сільських територій

Базові теоретико-методичні засади функціонування сільських територій та взаємозв'язків з важливими параметрами соціально-економічної безпеки, обґрунтовані у першому розділі цього дослідження, в значній мірі підтверджуються та корелюють з вітчизняним досвідом, адже посилення диференціацій регіонального та субрегіонального економічного розвитку і якості життя сільського та міського населення є актуальною проблемою регіональної політики України впродовж усього періоду незалежності.

В останні роки спостерігається особливе загострення соціально-економічних проблем сільських територій, що негативно позначається в кінцевому підсумку на соціально-економічній безпеці нашої держави. Це пов'язане, з одного боку, з притаманним глобальним процесом урбанізації, а, з іншого, – економічним, соціальним, культурним, духовним занепадом українського села, зумовленим низкою проблем, пов'язаних з недостатньо ефективним використанням соціально-економічного потенціалу. Як наслідок, сьогодні перед сільськими територіями України постала низка

викликів, зумовлених руйнуванням їх соціальної та комунальної інфраструктури, погіршенням якості людського капіталу, нарощуванням соціально-демографічних диспропорцій, недостатньо ефективним використанням наявних природних ресурсів, погіршенням екологічних умов господарювання.

Натомість ефективне реформування та забезпечення розвитку вітчизняних сільських територій є вагомим резервом вирівнювання просторово-структурних соціально-економічних деформацій безпеки, простором для розвитку галузей реального сектору економіки, стимулювання ділової активності, покращення інфраструктури та якості життя значної частини населення.

За результатами попереднього аналізу показників, які характеризують функціонування вітчизняних сільських поселень можна констатувати, що головними проблемами і перешкодами розвитку сільських територій України, передусім, обумовлюють такі аспекти:

1. Невисокий рівень якості життя та соціальної забезпеченості населення, обумовлений погіршенням дорожньо-транспортної, житлово-комунальної, комунікаційної та соціальної інфраструктури, гіршою забезпеченістю населення об'єктами торгівлі та споживчих послуг, нерозвиненістю мережі інституцій соціальних послуг, підтримки та допомоги.

Протягом багатьох років об'єкти інфраструктури сільських територій не фінансуються належним чином, що призводить до їх занепаду та руйнування. Притаманне періоду планово-адміністративної економіки інвестування та фінансове

забезпечення цих об'єктів з бюджетів колгоспів і радгоспів було зруйноване після фактичної ліквідації останніх. Натомість альтернативного організаційно-економічного механізму впроваджено не було. До того ж, сільські території часто характеризуються складнішими географічними умовами для розбудови об'єктів соціальної інфраструктури села.

2. Низький рівень розвитку підприємництва, ділової інфраструктури та використання в цих цілях природно ресурсного потенціалу, застарілі методи господарювання, що гальмують процеси модернізації економіки села.

Рівень розвитку інституційного середовища на сільських територіях України не відповідає сучасним вимогам та об'єктивним потребам суб'єктів господарювання. Якісні послуги з підтримки та обслуговування бізнесу, покращення доступу до ресурсів та ринків представники бізнесу можуть отримати лише в обласному та районних центрах, інших великих містах області. Відсутні бізнес-інкубатори, центри підтримки бізнесу, території пріоритетного сприяння розвитку підприємництва. Недостатньо використовується й такий інституційний інструмент сприяння розвитку сільських територій як регіональні агенції місцевого розвитку.

Звертає на себе увагу й фактична відсутність на сільських територіях сучасних об'єктів інноваційної інфраструктури. Насамперед це стосується технопарків, інноваційно-технологічних центрів, бізнес-інкубаторів, інноваційно-технологічних та інжинірингових фірм, сучасних об'єктів інформаційної системи, зокрема аналітичних і статистичних центрів, інформаційних баз і

мереж, служб з підготовки і перепідготовки кадрів, венчурних компаній і фондів, а також організацій, спроможних надавати якісні експертні висновки для виробників та інвесторів, дієвих систем патентування, ліцензування і консалтингу, фахівців з питань охорони, захисту, оцінки і використання інтелектуальної власності, комерціалізації наукових результатів.

3. Погіршення екологічної ситуації та високий рівень енергетичної залежності економіки села, що загострює проблему конкурентоспроможності аграрного виробництва, енергозабезпечення бюджетних та комунальних установ.

Проблема посилюється й високим рівнем зносу енергетичних систем, недостатністю їх технічного оснащення, відсутністю технічних можливостей для використання наявних на місцевому рівні альтернативних енергетичних ресурсів та ресурсів відновлювальної енергетики (сонячної, вітрової, річкової, відходів сільськогосподарського виробництва).

4. Погіршення якості людського капіталу.

Проблеми, що виникли внаслідок прогалин у політиці реформування аграрного сектору, його прискореного і навіть поспішного переведення на ринкові відносини, спричинили деформацію системи управління підприємствами побутового обслуговування мешканців сільських територій. Безконтрольність діяльності об'єктів соціальної та комунальної інфраструктури села призвела до зміни профілю їх роботи, спричинила перехід до фінансування насамперед за рахунок отримання орендної плати від сторонніх організацій, розташованих у їх приміщеннях. Як

правило, такі кошти не спрямовувалися на розвиток відповідних об'єктів, а часто – просто розкрадалися.

Мережа закладів соціальної інфраструктури та культурно-дозвілльового комплексу сільських населених пунктів щороку зменшується, що негативно впливає на можливості селян отримувати належну медичну допомогу, якісні освітні послуги та урізноманітнювати проведення власного дозвілля.

5. Монофункціональний характер економічного розвитку сільських територій та низький рівень диверсифікації економіки села.

Упродовж багатьох років на сільських територіях фактично не розвиваються альтернативні сільському господарству види економічної діяльності. Це зумовлено порівняно низькою щільністю розселення мешканців сіл, браком дієвих програм державної підтримки підприємницьких ініціатив та інноваційних ідей на селі, відсутністю належних можливостей для професійної перепідготовки та перекваліфікації сільських кадрів, недоступністю інформаційного забезпечення щодо несільськогосподарських видів економічної діяльності.

Суто аграрна спеціалізація сільських територій призводить не лише до зниження рівня доходів сільського населення, зумовлюючи погіршення його життя і навіть бідність, але й унеможлиблює повноцінну реалізацію особистого потенціалу розвитку мешканців сіл.

Монофункціональність обмежує й можливості акумулювання достатньої кількості інвестиційних ресурсів у сільській економіці, в

тому числі з метою реалізації інвестиційних проектів інноваційного спрямування. Концентрація уваги виключно на аграрному секторі економіки консервує стереотипне мислення щодо можливості багатофункціонального розвитку, вуалюючи можливості реалізації інноваційних проектів у сферах туризму, енергетики, побутових послуг, ІТ-технологій на основі застосування сучасних інформаційних технологій, що дозволяють подолати обмеження, спричинені віддаленістю багатьох сіл, низькою щільністю населення та відсутністю належного доступу до традиційних джерел інформації.

6. Низький рівень адміністративно-управлінської спроможності органів місцевого самоврядування сільських територіальних громад, їх недостатня залученість до процесів планування і реалізації політики регіонального розвитку, що пов'язано як з низькою активністю населення щодо участі у цих процесах, так і неефективністю механізмів взаємодії влади та громадськості.

Надмірна бюджетна та адміністративна централізація супроводжується постійним дефіцитом і перманентною дотаційністю більшості місцевих бюджетів, зокрема в сільській місцевості. Це призводить до неспроможності органів місцевого самоврядування сільських територій акумулювати достатню кількість інвестиційних ресурсів для реалізації програм інноваційного розвитку соціальної, комунальної та інноваційної інфраструктури села.

Суттєво обмежує потенціал розвитку сільських територій України й відсутність координації функціонування різних складових сільської економіки на загальнодержавному, регіональ-

ному та місцевому рівнях. Так, сільське господарство розвивається в руслі державної аграрної політики, сфера харчопереробки, обробної та легкої промисловості – в контексті пріоритетів промислового розвитку держави, функціонування малих підприємств стимулюється на основі заходів з розвитку підприємства, будівництво інфраструктурних об'єктів та закладів соціальної сфери села – згідно стратегічних завдань відповідних профільних відомств. Натомість, сільські територіальні громади виявляються фактично відірваними від процесів стратегування та програмування розвитку сільських територій. Як наслідок, втрачається синергетичний ефект, який для процесу в сільській місцевості має особливо важливе значення.

Наявність суттєвих недоліків, а також значно повільніших темпів соціально-економічного розвитку вітчизняних територій (на прикладі Львівської області) підтверджуються й ключовими соціальними (табл. 2.1) та економічними (табл. 2.2) показниками.

Так, якщо в середньому по області природний приріст наявного населення у 2014 р. був від'ємним та становив “мінус” 0,9 проміле, то за багатьма районами області цей показник був значно більшим. Це, зокрема, Перемишлянський (“мінус” 6,9 проміле або у 7,7 рази більше), Жидачівський (“мінус” 6,0 проміле або у 6,7 рази більше), Радехівський і Яворівський (“мінус” 3,9 проміле або у 4,3 рази більше), Бродівський (“мінус” 3,4 проміле або у 3,8 рази більше) та Золочівський (“мінус” 3,0 проміле або у 3,3 рази більше) райони.

При цьому спостерігається також і високе міграційне вибуття

населення. До прикладу, у 2014 р. скоротилося сільське населення таких районів, як Яворівський (на 269 ос.), Жидачівський (на 260 ос.), Турківський (на 155 ос.), Самбірський (153 ос.), Перемишлянський (на 60 ос.) та ін. райони. Це є свідченням доволі стрімкого скорочення чисельності наявного населення на сільських територіях, а, відтак, втрати значного кадрового ресурсу і потенціалу, послаблення демографічної безпеки України.

Попри скорочення чисельності населення сільських поселень складною проблемою для мешканців, що залишаються тут, є працевлаштування, адже навантаження на одне робоче місце в багатьох районах області в рази перевищує аналогічний середньообласний показник. До прикладу, якщо в середньому по області навантаження на одне вільне робоче місце становило у 2014 р. 21 ос., то у Турківському районі – 81 ос., у Самбірському та Миколаївському районах – 53 ос., у Старосамбірському районі – 43 ос., у Буському, Жовківському та Золочівському районах – 41 ос.

При цьому рівень працевлаштування зареєстрованих безробітних у таких районах, як Буський, Жидачівський, Золочівський, Миколаївський, Самбірський, Старосамбірський та Турківський, залишався нижчим, ніж в середньому по області. Значно гіршими були й показники рівня прийняття та вибуття працівників. Якщо середньообласне значення показника прийняття працівників у 2014 р. становило 17,0 %, то лише в семи з двадцяти районів області цей показник знаходився на цьому рівні або ж був дещо вищим.

Таблиця 2.1

**Основні показники соціального розвитку територій
Львівської області у 2014 році [1]**

Райони	Щільність населення на 1 км ² , осіб	Природний приріст на 1000 нашого населення, проміл	Міграційний приріст, осіб	Чисельність пенсіонерів у розрахунку на 1000 осіб населення, осіб	Рівень прийняття працівників, %	Рівень вибуття працівників, %	Навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду), осіб	Рівень працевлаштування зарєєстрованих безробітних, %
Львівська область	116,3	-0,9	1543	282	17,0	21,8	21	33,5
Бродівський	51,8	-3,4	-52	279	14,5	19,1	21	33,5
Буський	54,6	-2,0	134	291	11,7	13,5	41	32,1
Городоцький	95,5	-2,5	58	277	16,1	17,6	11	39,5
Дрогобицький	61,8	-2,9	291	274	11,7	14,5	33	46,8
Жидачівський	71,4	-6,0	-260	318	14,6	20,3	37	27,8
Жовківський	84,4	2,0	176	241	13,9	20,7	41	35,0
Золочівський	63,8	-3,0	55	285	17,0	16,5	41	26,5
Кам'янка-Бузький	66,1	-1,9	82	273	15,2	14,2	16	54,0
Миколаївський	93,7	-0,6	127	278	19,0	28,6	53	28,9
Мостиський	67,9	-0,9	42	258	12,1	18,2	27	36,4
Перемишлянський	43,6	-6,2	-60	338	26,0	24,3	25	39,4
Пустомитівський	119,3	0,3	828	261	21,2	25,0	14	37,0
Радехівський	42,5	-3,9	-42	285	17,8	26,5	34	56,1
Самбірський	74,4	-1,3	-153	261	12,3	13,9	53	26,7
Сколівський	32,3	1,5	98	274	13,2	13,2	6	43,5
Сокальський	59,6	-1,6	-12	293	15,7	20,9	14	37,1
Старосамбірський	62,8	-2,3	124	286	7,2	9,3	43	30,5
Стрийський	76,8	-1,5	-6	264	15,5	14,8	40	43,8
Турківський	42,2	2,0	-155	288	13,0	9,7	81	27,8
Яворівський	80,1	3,9	-269	238	15,3	19,0	30	50,7

При середньообласному показнику вибуття працівників на рівні 21,8 % у низці районах цей показник був значно вищим. Це Миколаївський (28,6 %), Радехівський (26,5 %), Пустомитівський (25,0 %) та Перемишлянський (24,3 %) райони. Відтак, є підстави стверджувати про значно вищі труднощі в сільського населення відносно працевлаштування на сільських територіях, а, звідси, й

щодо формування доходу родин та належного рівня якості життя, забезпечення членів домогосподарств достатнім рівнем соціальних послуг.

Продовження таблиці 2.1

Основні показники соціального розвитку територій Львівської області у 2014 році [1]

Райони	Середньомісячна заробітна плата одного штатного працівника у % до середнього рівня в економіці області	% перевищення середньомісячної заробітної плати над законодавчо встановленим розміром прожиткового мінімуму для працездатних осіб, %	Видатки місцевих бюджетів на соціальний захист і соціальне забезпечення на одну особу, грн	Забезпеченість лікарняними ліжками на 1000 осіб, од.	Викиди забруднюючих речовин в атмосферу стаціонарними джерелами забруднення у розрахунку на 1 км ² , т	Кількість дітей в дошкільних закладах у розрахунку на 100 місць	Кількість облікованих кримінальних правопорушень на 10 тис. осіб
Львівська область	100,0	243,1	1438	92,9	9,6	147	85,3
Бродівський	88,2	214,4	1620	67,7	2,5	157	91,0
Буський	74,3	180,5	1880	58,1	2,4	114	84,2
Городоцький	78,7	191,2	1234	69,0	6,1	137	63,2
Дрогобицький	80,1	194,8	1740	41,5	3,5	114	32,1
Жидачівський	84,6	205,7	1241	67,9	4,5	148	67,1
Жовківський	81,9	199,0	1469	51,6	3,4	129	44,3
Золочівський	81,0	197,0	1428	73,2	2,5	137	64,5
Кам'янка-Бузький	118,4	287,7	1361	49,7	46,8	137	72,8
Миколаївський	85,2	207,1	1686	122,2	4,8	118	70,8
Мостиський	74,6	181,3	1797	49,7	3,9	119	74,0
Перемишлянський	105,5	256,4	1805	67,0	2,4	126	57,0
Пустомитівський	76,4	185,6	1167	27,7	6,8	159	65,4
Радехівський	86,5	210,2	1354	55,2	3,1	102	57,1
Самбірський	75,6	183,7	1770	45,9	3,3	160	35,9
Сколівський	102,9	250,2	2598	45,9	1,2	138	63,1
Сокальський	119,1	289,5	1309	59,1	18,6	122	59,5
Старосамбірський	84,8	206,2	1873	63,0	2,2	121	42,5
Стрийський	127,9	310,8	1105	46,7	7,8	122	37,2
Турківський	91,4	222,2	3009	69,4	1,5	149	42,3
Яворівський	87,9	213,7	1917	56,9	3,4	164	58,2

Обмеженість доходів населення сільських територій України підтверджується значно нижчим рівнем оплати праці, а також отримуваних базових соціальних послуг, що в комплексі підриває засади соціально-економічної безпеки значної частини сільських територій нашої держави. Так, лише в п'яти з двадцяти районів Львівської області середньомісячна заробітна плата у 2014 р. перевищувала середнє значення по регіону, а в окремих районах складала лише 75-80 %. У більшості районів області середньомісячна заробітна плата працівників не перевищувала встановлений прожитковий мінімум більше, ніж удвічі, тоді як в середньому по області цей показник становив 243,1 %.

Зауважимо, що нерівномірними залишаються видатки місцевих бюджетів на соціальний захист і соціальне забезпечення населення. Парадоксально, але у Сколівському та Турківському районах області (які є гірськими та найменш економічно розвиненим) цей показник у 2014 р. мав найвищі значення – 2598 грн та 3009 грн відповідно. При цьому найнижчі значення були у Стрийському – 1105 грн та Пустомитівському – 1167 грн районах, які значно більш економічно розвинені. Це є підтвердженням, по-перше, неефективного і необґрунтованого використання коштів, а, по-друге, неефективного підходу до планування і реалізації державної політики вирівнювання диспропорцій соціально-економічного розвитку та безпеки держави.

Звернімо увагу на те, що забезпеченість лікарняними ліжками в окремих районах Львівської області становила у 2014 р. лише

27,7 од. на 1 тис. осіб населення у Пустомитівському, 41,5 од. у Дрогобицькому, 45,9 од. у Самбірському та Сколівському, 49,7 од. у Кам'янка-Бузькому та Мостиському районах. Це при тому, що середнє значення цього показника по області становило 92,9 од.

Гострими залишаються також і екологічні проблеми сільських територій Львівської області, які позначаються на загальному негативному стані екологічної безпеки України. Це надмірні значення обсягу викидів забруднюючих речовин в атмосферу стаціонарними джерелами забруднення у Кам'янка-Бузькому – 46,8 тонн на 1 кв. км (у 4,9 раза більше, ніж у середньому в регіоні) та Сокальському районах – 18,6 тонн (у 1,9 раза).

Негативним є те, що практично аналогічні, а в окремих випадках й ще вагоміші недоліки спостерігаються й за домінантними параметрами економічного розвитку вітчизняних сільських територій. Так, як можемо спостерігати з даних, наведених у табл. 2.2, поселення характеризуються значно нижчим рівнем ділової активності населення. Диференціації за кількістю підприємств та кількістю малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення між середніми значеннями по області та найменшими значеннями за районами області у 2014 р. становили 2,2 та 6,4 раза відповідно, що є свідченням негативного впливу сільських територій держави на макроекономічну безпеку України. Цікавим є те, що при меншій чисельності суб'єктів бізнесу їх фінансово-економічна ефективність гірша. Так, середнє значення частки прибуткових підприємств в регіоні становило 66,0%, тоді як у Миколаївському районі – 64,3%, а Яворівському районі – 63,8%.

Таблиця 2.2

**Основні показники економічного розвитку територій
Львівської області у 2014 році [1]**

Райони	Кількість підприємств на 10 тис. наявного населення, од.	Кількість малих підприємств на 10 тисяч осіб наявного населення, од.	Частка прибуткових підприємств, %	Капітальні інвестиції на одну особу, грн	Обсяг прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) на одну особу, дол. США	Обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу, грн	Роздрібний товарооборот підприємств на одну особу, грн	Забезпеченість населення торговою площею крамниць підприємств, м ² на 10 тис. осіб
Львівська область	280	70	66,0	3792,1	545,7	14215,3	9329	1725
Бродівський	186	29	67,7	736,8	11,5	3671,1	4174	891
Буський	194	41	76,5	2377,3	1816,6	9230,2	3854	802
Городоцький	216	51	67,7	3579,3	298,7	23500,5	3034	484
Дрогобицький	127	26	72,2	1030,0	45,3	781,6	1508	335
Жидачівський	175	43	73,2	1844,5	465,5	18118,3	2392	772
Жовківський	188	46	72,1	2119,5	155,0	4772,3	6555	509
Золочівський	219	48	80,4	827,5	30,6	4941,0	3070	829
Кам'янка-Бузький	175	35	75,7	6827,4	1118,8	38572,6	4035	679
Миколаївський	157	51	64,3	1543,5	196,7	19780,4	3814	540
Мостиський	182	42	69,6	1322,4	23,3	686,1	6972	1009
Перемишлянський	245	45	72,5	4421,1	58,5	3523,7	2622	589
Пустомитівський	263	86	69,8	5342,5	263,2	20503,7	10686	729
Радехівський	156	31	67,1	4683,7	446,6	42906,1	2267	341
Самбірський	137	26	78,7	1018,3	5,3	2133,5	3057	532
Сколівський	176	30	71,1	3316,0	39,9	2700,0	4609	755
Сокальський	153	30	72,7	2022,3	309,6	11808,2	2998	862
Старосамбірський	125	22	73,7	622,0	0,2	551,0	3127	621
Стрийський	134	35	76,8	3764,5	1161,0	15040,0	3306	172
Турківський	132	11	81,0	715,7	1,1	65,9	1275	354
Яворівський	184	46	63,8	2876,6	275,4	15465,3	6225	555

Значні диспропорції та диференціації спостерігаються в інвестиційному забезпеченні економічного розвитку сільських територій держави. До прикладу, капітальні інвестиції в розрахунку на одну особу населення в більшості районах значно поступаються

середньообласному значенню: у Старосамбірському районі – у 6,1 рази, у Турківському районі – у 5,3 р., у Бродівському районі – у 5,2 р., у Золочівському районі – у 4,6 р.

Ще гіршою є ситуація з обсягами прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу). Так, у Старосамбірському районі цей показник у 2014 р. становив лише 0,2 дол. США, у Турківському районі – 1,1 дол. США, у Самбірському районі – 5,3 дол. США, у Бродівському районі – 11,5 дол. США, у Мостиському районі – 23,3 дол. США. Все це не може не позначатися негативно на послабленні параметрів інвестиційної безпеки України.

Низька інвестиційна привабливість сільських поселень України призвела й до гіршої забезпеченості сільських територій мережею торговельних об'єктів. Так, якщо середньообласне значення забезпеченості населення торговою площею крамниць становила у 2014 р. 1725 м. кв на 10 тис. осіб, то аналогічний показник у Стрийському районі становив лише 172 м. кв, у Дрогобицькому районі – 335 м. кв, у Турківському районі – 354 м. кв. Більше того, в жодному з районів значення цього показника, навіть, не наближався до середнього по області.

Значною перешкодою соціально-економічного розвитку вітчизняних сільських територій залишаються й слабкі показники функціонування і розвитку базових видів економічної діяльності, як-от реалізації промислової продукції та роздрібного товарообороту. Так, обсяги реалізованої промислової продукції в розрахунку на одну особу населення в середньому по області у 2014 р. становили 14,2 тис. грн. Натомість в абсолютній більшості

районів регіону цей показник був значно нижчим. До прикладу, у Турківському районі лише 65,9 грн, у Старосамбірському районі – 551 грн, у Мостиському районі – 686,1 грн, у Дрогобицькому районі – 781,6 грн. Відносно ж роздрібного товарообороту в розрахунку на одну особу населення, то лише Пустомитівський район характеризувався значенням показника, яке було вище за середнє. На решти сільських територіях області показники були значно нижчими. Очевидно, що все це є свідченням негативного впливу сільських територій держави на послаблення її соціально-економічної безпеки.

Підтверджують такі висновки і статистичні дані відносно ринку споживчих та будівельних послуг і робіт. Так, якщо в середньому в області у 2014 р. у розрахунку на одну особу населення було надано послуг на суму 1504,8 грн, то значення цього показника на всіх сільських територіях без виключення було значно нижчим, причому у 10 і більше разів. Схожа ситуація спостерігається і з обсягами будівельних послуг в розрахунку на одну особу наявного населення. Так, лише у Кам'янка-Буському, Пустомитівському та Стрийському районах значення відповідного показника перевищувало середньообласне, а на решти сільських територіях було істотно нижчим. Це призвело до низької забезпеченості сільського населення житлом, а також малих обсягів прийняття в експлуатацію житлових будинків. На 1 тис. осіб населення було прийнято лише 32,9 кв. м житлової площі у Бродівському районі, 86,1 кв. м – у Жидачівському районі, 111,2 кв. м – у Золочівському районі, 113,0 кв. м – у Турківському районі.

Основні показники економічного розвитку територій

Львівської області у 2014 році [1]

Райони	Реалізовано послуг у розрахунку на одну особу, грн	Обсяг будівельних робіт на одну особу, грн	Прийняття в експлуатацію житлових будинків на 1000 осіб, м ²	Експорт товарів у розрахунку на одну особу, дол. США	Сальдо зовнішньої торгівлі товарами, тис. дол. США	Рівень оплати населення житлово-комунальних послуг, %	Видатки місцевих бюджетів на одну особу населення, грн
Львівська область	1504,8	951,7	378,8	517,9	-1166923,8	97,3	5355
Бродівський	226,5	22,6	32,9	256,0	10133,5	94,9	4903
Буський	1012,5	221,5	127,7	624,3	15440,5	97,4	4630
Городоцький	112,1	230,1	318,5	1102,3	-36229,4	96,1	3944
Дрогобицький	351,2	65,8	211,2	1,3	-144,4	92,3	3979
Жидачівський	171,8	194,6	86,1	668,8	11560,8	95,1	4097
Жовківський	364,7	443,4	243,3	261,3	-5174,7	96,0	4402
Золочівський	265,1	142,4	111,2	61,1	-2165,9	96,7	4283
Кам'янка-Бузький	65,3	1049,7	515,2	1847,6	40173,1	96,0	4404
Миколаївський	204,1	308,2	214,0	140,0	-1780,3	97,2	4503
Мостиський	125,1	33,5	378,0	69,1	-18028,4	95,0	4662
Перемишлянський	289,6	56,8	149,1	1156,5	-38736,4	92,3	4793
Пустомитівський	401,4	2386,9	1005,2	236,4	-73933,8	91,7	3630
Радехівський	105,4	191,0	198,5	648,5	36295,0	95,1	4529
Самбірський	218,9	43,4	318,5	4,5	-3472,0	96,0	5357
Сколівський	199,0	229,4	332,1	190,9	7880,5	94,9	6205
Сокальський	314,2	253,8	187,1	347,7	6457,1	97,3	4111
Старосамбірський	49,2	51,9	122,9	26,8	983,6	98,9	5195
Стрийський	27,0	4029,0	341,1	2949,1	52508,8	94,1	4095
Турківський	39,6	151,6	113,0	130,6	-12970,0	100,2	6426
Яворівський	347,6	421,8	497,9	448,8	-30808,9	96,8	4734

Недостатньо високий рівень розвитку суб'єктів реального сектору економіки на вітчизняних сільських територіях також негативно позначається і на зовнішньоекономічній безпеці держави, адже обмеженим є експортний потенціал цих територій. Так, у 2014 р. було експортовано товарів (у розрахунку на одну особу населення) лише на 1,3 дол. США у Дрогобицькому районі,

4,5 дол. США – у Самбірському районі, 26,8 дол. США – Старосамбірському районі, 61,1 дол. США – у Золочівському районі, 69,1 дол. США – у Мостиському районі області. Це також стало одним із чинників загального від’ємного сальдо зовнішньої торгівлі товарами аналізованого регіону (“мінус” 1,2 млрд дол. США у 2014 р.). Від’ємними значеннями сальдо зовнішньої торгівлі товарами характеризувалися також і сільські території 11 з 20 районів області.

Попри економічні негаразди на сільських територіях продовжують наростати й проблеми житлово-побутового характеру. Спостерігається нарощування боргових зобов’язань домогосподарств за житлово-комунальні та інші послуги. При цьому обмежуються й можливості місцевих органів влади і самоврядування щодо фінансово-ресурсної підтримки населення, а також реалізації соціально-значимих проектів та програм. Так, видатки місцевих бюджетів в розрахунку на одну особу населення становили в 2014 р. у Пустомитівському районі лише 3630 тис. грн (на 32,3 % менше, ніж в середньому по області), 3944 грн у Городоцькому районі (на 26,4 % менше), 3979 грн у Дрогобицькому районі (на 26,2 % менше).

Виявлені головні соціальні та економічні перешкоди стабільного функціонування і розвитку сільських територій й надалі погіршують середовище ділової активності населення, розвитку бізнесу та призводять до погіршення рівня якості життя сільського населення, що дестабілізує параметри безпечного функціонування держави як єдиної соціально-економічної системи.

2.2 Недоліки розвитку сільських територій та загрози соціально-економічній безпеці держави

Окреслені вище перешкоди соціально-економічного поступу сільських територій держави є головними чинниками – детермінантами негативного впливу як на безпеку їх розвитку, так і систему соціально-економічної безпеки України. Передусім такий зв'язок, а також дестабілізуючий вплив реалізується через соціальну сферу. Йдеться про те, що перетворення соціальної політики на важливу домінанту збалансованого розвитку сільських територій та України в цілому стримується через низьку ефективність регулювання ринків праці, розвитку соціальної інфраструктури, системи соціальних послуг та соціального захисту населення, доходів населення та забезпечення соціального діалогу, невідповідність освітнього потенціалу потребам інноваційного розвитку сільської економіки.

Відтак, необхідність системного реформування соціальної політики задля забезпечення збалансованого розвитку та соціально-економічної безпеки України зумовлена наступним.

По-перше, це тінізація та системні вади політики регулювання ринку праці, що посилюють невідповідність галузевої структури зайнятості потребам інноваційного розвитку економіки сільських територій. Такі вади проявляються у такому:

-загостренні соціальних проблем відтворення ринку праці, деструктивних змінах соціального та демографічного розвитку територій, що обумовлені зростанням кількості економічно

неактивного населення серед осіб працездатного віку, зменшенням рівня економічної активності та зростанням рівня демографічного навантаження. Протягом 2014 р. збереглися негативні тенденції зменшення чисельності населення (на 119,2 тис. осіб) та народжуваності (на 2 %) в Україні загалом, сільських поселеннях Івано-Франківської, Закарпатської та Львівської областей? зокрема, що зумовило загострення проблеми відтворення ринку праці. Поряд з цим, відбулося зростання реальної частки економічно активного населення з урахуванням зайнятості в тіньовому секторі при загальному зменшенні рівня економічної активності на сільських територіях України до 62,4 % (на 2,5 в.п.), збільшення кількості економічно неактивних осіб, зневірених у пошуку роботи, на 54,5 % [2] та випередження показника демографічного навантаження на працездатних осіб над середнім по Україні від 1,8 % в Івано-Франківській до 8,5 % у Волинській областях;

- зниженні ефективності превентивних та проактивних заходів політики регулювання ринку праці сільських поселень, зумовленої низьким рівнем взаємодії між державними службами і безробітними, відсутністю можливості тимчасового працевлаштування безробітних, недостатньою підтримкою підприємницької ініціативи серед безробітних, низьким рівнем використання додаткових механізмів сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб;

- повільних темпах зниження рівня зареєстрованого безробіття та неспроможності активної політики сприяння зайнятості населення, що проявляються у знятті штучних обмежень щодо

зростання циклічного безробіття, дефіцитності інвестицій для створення нових робочих місць, недостатності досвіду роботи працівників обласних служб зайнятості в умовах системної кризи ринку праці, погіршенні дисципліни та відповідальності органів місцевого самоврядування;

- збереженні трудонадлишкової кон'юнктури ринку праці сільських поселень та посиленні структурного дисбалансу системи вакансій, що обумовлені низьким рівнем професійної мобільності працівників, не виконанням суб'єктами підприємницької діяльності планових завдань щодо створення та ліквідації нових робочих місць, невідповідністю рівня освіти незайнятих громадян заявленим вакансіям. У 2014 р. в окремих районах Львівської, Закарпатської, Волинської та Чернівецької областей спостерігався надлишок жіночої робочої сили на ринку праці, що обумовлено відсутністю робочих місць для працевлаштування та нелегальною зайнятістю жінок, які проживають у сільській місцевості; не виконано річні планові завдання створення суб'єктами підприємництва нових робочих місць у Львівській (80,3 % виконання), Тернопільській (92,0 %) Волинській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях; рівень співвідношення створених до ліквідованих робочих місць склав в середньому 23,6 %, при цьому юридичними особами створено лише 8,9-11 % робочих місць (решту – фізичними особами з правом найму робочої сили) та більше половини вакансій передбачалося для робітників, понад третину – для службовців, решту – для осіб без професійної підготовки;

- зростанні тіньового та неформального сегменту зайнятих,

що виявляється у зайнятості населення на підприємствах без реєстрації, збільшенні номінальної зайнятості та тіньової човникової торгівлі. Значні масштаби поширення неформальної зайнятості характерні, насамперед, для сільських територій західних регіонів, що зумовлено концентрацією на цих територіях аграрного сектору економіки. Так, найвищий показник фіксується в Чернівецькій області (50-58 %), де він удвічі більший, ніж середній по країні. У Львівській, Закарпатській, Тернопільській та Чернівецькій областях відбувається формування мікроринків праці [3], неформальна зайнятість виступає основним або допоміжним джерелом доходів для 40-54 % домогосподарств. Найбільш поширеними джерелами отримання неформальних доходів у 2014 р. були: власний незареєстрований бізнес (21,1 %) та заробітна плата “в конвертах” (28,9 %) [4]. Аналіз неформальної зайнятості у розрізі вікових груп свідчить, що найвищий її рівень характерний для осіб у віці 15-24 років. (33,2 %) та у віці 60-70 років (41,1 %).

Відбувається посилення мотивації до нарощування обсягів прикордонної торгівлі у Львівській, Закарпатській та Чернівецькій областях, яке обумовлене тим, що у сільській місцевості дохід мешканців від прикордонної торгівлі значно вищий від основного заробітку.

По-друге, це значні негативні соціальні та економічні наслідки для збереження високоякісного трудового потенціалу сільських територій внаслідок неефективного регулювання міграційних процесів та збільшення попиту на некваліфіковану робочу силу, що проявляються у:

-високих міграційних інтенціях найбільш кваліфікованої та репродуктивно активної частини населення.

За останні роки у Львівській області та інших західних регіонах спостерігається міграція кваліфікованих кадрів з сільської місцевості до міст. Трудоресурсний потенціал зосереджений у містах і систематично поповнюється вихідцями з сіл. За таких умов найбільш вразливою в сенсі отримання місця праці є молодь, рівень здобутої освіти якої нівелюється в умовах конкуренції і молоді люди з повною вищою освітою змушені працювати як представники простих професій або ж мігрувати за кордон. Щороку кількість охочих виїхати за кордон, зокрема, в західних регіонах України, збільшується на понад 10 %. Результати проведеного у 2014 р. дослідження [5] засвідчили, що 71,9 % опитаних студентів Львівської, 7,6 % Івано-Франківської, 3,4 % Закарпатської та 3,3 % Волинської областей демонструють значну схильність до міграції, яку головним чинником визначають безробіття в Україні. Так, серед усіх опитаних респондентів найбільше виявили бажання поїхати за кордон з метою працевлаштування (81,9 %); з 33,0 % потенційних трудових мігрантів 88,9 % бажають виїхати за кордон на постійне місце проживання; 93,7 % опитаних бачать своє майбутнє за кордоном. Результати дослідження зовнішньої трудової міграції засвідчили, що 61,0 % трудових мігрантів з Чернівецької області та 53,0 % з Волинської області мають повну або незакінчену вищу освіту;

-збереженні негативної динаміки та розбалансованості зареєстрованого ринку праці у професійно-кваліфікаційному

розрізі, що обмежує можливості працевлаштування фахівців та задоволення потреб роботодавців у високоосвічених кадрах;

- погіршенні трудовресурсного забезпечення окремих секторів сільської економіки, що виявляється у низькому освітньому рівні розвитку трудового потенціалу сільських територій, зростанні частки фахівців з повною або незакінченою вищою освітою серед трудових мігрантів.

Порівняння рівнів освіти міського та сільського населення Волинської, Закарпатської, Львівської, Рівненської, Івано-Франківської та Чернівецької областей у 2014 р. свідчить, що серед мешканців міст, частки осіб з повною, базовою та неповною вищою освітою, як і раніше, значно вищі, ніж серед селян. Якщо в структурі населення серед офіційно зайнятих повну вищу освіту мали 24-26 % населення у віці 22 роки і старші, (у малих містах – 24 %, на селі – 12 %), професійно-технічну – 22-25 %, повну загальну середню освіту – 22-27 % осіб у віці 18 років і старші, 10-17 % – особи у віці 16 років і старші з базовою загальною середньою освітою, при цьому серед неформально зайнятого населення понад дві третини складали особи, які мали професійно-технічну та повну загальну середню освіту, то серед “човникових” торгівців та трудових мігрантів цей показник значно вищий і склав 24,2 % та 19,4 % відповідно.

По-третє, це закріплення низьких соціальних стандартів рівня та якості життя сільського населення, що проявляється у таких тенденціях:

- суттєвій міжгалузевій диференціації в рівнях оплати праці,

послабленні залежності розміру заробітної плати від освітньо-кваліфікаційного рівня працівників економічно активних підприємств, що призводить до поширеності тіньових схем оплати праці, деформації ринку праці та розвитку недобросовісної конкуренції;

- гострій соціальній проблемі несвоєчасної виплати заробітної плати, чим порушуються права громадян на достатній життєвий рівень та своєчасне одержання винагороди за працю;

- декларативності колективно-договірного регулювання та відсутності передумов для реалізації соціального діалогу, що негативним чином позначається на ефективності управління і соціального захисту працівників на підприємствах та обумовлено низькою поінформованістю населення про позитивні наслідки переговорного процесу.

Характер генеральних, регіональних та колективних угод є переважно формальним, низьким залишається рівень їх дотримання та результатів виконання [6, с. 39]. Населення сільських поселень недостатньо поінформоване про існуючу систему колективно-договірного регулювання. Соціальний діалог нівелюється через високу ймовірність вступу органів державної влади в “альянси” з роботодавцями щодо зниження вимог з боку профспілок [7, с. 67]. Знижується соціальна значущість колективного договору та рівень охоплення працівників колективно-договірним регулюванням. Суттєве зменшення рівня охоплення працівників колективно-договірним регулюванням за досліджуваний період відбулося на сільських територіях Львівської, Волинської, Чернівецької та

Закарпатської області у будівництві, оптовій та роздрібній торгівлі, поштовій та кур'єрській діяльності, у сфері тимчасового розміщення та організації харчування.

По-четверте, це стихійний нерегульований процес перебудови системи соціального захисту внаслідок зниження адресності та якості наданих соціальних послуг, розпорошення виділених на сферу соціального захисту бюджетних коштів, що супроводжується:

- погіршенням доступу населення (особливо у сільській місцевості) до мережі соціальних служб для отримання професійних соціальних послуг, відсутністю розгалуженої мережі закладів соціального захисту.

Мережа соціальних служб створена та функціонує на усіх територіях держави. Разом з тим, станом на 1 січня 2015 р. не було закладів будинків нічного перебування (відділень) для бездомних громадян у сільських поселеннях Закарпатської області; лише по одному соціальному готелю функціонували в сільській місцевості Львівської та Чернівецької областей; недостатнім залишався рівень обслуговування громадян, що не мають постійного місця проживання. Мережа закладів реінтеграції бездомних осіб та соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі відсутня в сільській місцевості Волинської, Закарпатської та Івано-Франківської областей. Відсутній механізм оцінювання потреб населення у видах і обсягах соціальних послуг та, як наслідок, у кваліфікованих працівниках цієї сфери. Це погіршує доступ населення до отримання професійних соціальних послуг та залишає

осіб, що потрапили у складні життєві обставини;

- недостатністю політики соціальної підтримки малозабезпеченого та незайнятого працездатного населення;

- низьким рівнем видатків бюджету на соціальний захист населення та соціальну сферу, недостатністю фінансування системи соціальних послуг, що суттєво знижує вплив соціальної політики на попередження, запобігання та профілактику появи негативних соціально-економічних явищ серед сільського населення.

По-п'яте, це недостатній рівень розвитку та ефективності функціонування соціальної інфраструктури на селі, відсутність реальних можливостей для реформування соціального комплексу сільських територій західних регіонів, що посилює ризики зниження рівня інтелектуального, духовного і фізичного розвитку населення через:

- кадрові дисбаланси в забезпеченні лікувально-профілактичних закладів і низький рівень фінансового забезпечення системи охорони здоров'я.

Формування кадрових ресурсів системи охорони здоров'я супроводжувалося зменшенням у 2013-2014 роках кількості лікарняних та амбулаторно-поліклінічних закладів у районах Волинської, Івано-Франківської та Львівської областей на 0,5-4 % та кількості лікарняних ліжок у розрахунку на 10 тис. осіб населення в середньому за 5 років на 11,5 %. Показник забезпеченості медсестрами на 10 тис. осіб населення залишався стабільним (78,3), однак був вищим, ніж на території Європейського регіону (71,3), від мінімального у Греції (33,8), до

максимального – у Норвегії (152,9) [8]. Забезпеченість медичним персоналом усіх спеціальностей на 10 тис. осіб населення у 2010-2014 роках знизилася в середньому на 3,2-5 %; укомплектованість лікарями в розрізі районів західного регіону склала: у центральній районній лікарні – 76,2 %, районній лікарні – 79,9 %, дільничній лікарні – 71,3 %, сільській лікарській амбулаторії – 69,2 %; рівень забезпечення фахівцями спеціалізованої медичної допомоги і первинної медико-санітарної допомоги склав лише 89,0 % та 11,0 % укомплектованості, відповідно. В більшості районів існує дисбаланс кадрового забезпечення між міськими закладами і закладами сільської місцевості. Основними причинами низької укомплектованості закладів у сільській місцевості є недостатня мотивація (низька оплата праці та недосконалі соціально-побутові умови) для залучення кадрів, і, як наслідок, небажання медиків працювати на віддалених територіях області;

- низькі темпи реформування соціально-побутової інфраструктури та зміну пріоритетів розвитку культурно-освітнього комплексу, внаслідок прискореної інформатизації суспільства, збереження принципів залишкового фінансування соціальної сфери, погіршення матеріально-технічної оснащеності та рівня розвитку мережі закладів культури і мистецтва.

Збільшення можливостей доступу до мережі Інтернет спричинили різке зменшення кількості бібліотек та бібліотечного фонду: за 10 років кількість бібліотек скоротилася у районах Чернівецької області на 5,7 %, при цьому бібліотечний фонд зменшився на 11,0 %, Львівської області – на 3,5 %, Івано-

Франківської області – на 1,5 %. Послаблюється інтерес населення регіонів до традиційних форм культурної участі. Гострою є проблема кадрового забезпечення закладів культури через непопулярність професії, низьку заробітну плату та відсутність системи сприяння залучення кадрів у сферу культури та мистецтв. У сільській місцевості відбувається інтенсивне закриття закладів культури, що має негативні соціально-економічні наслідки для збалансованого розвитку регіонів. Кількість клубних закладів сільських територій має стійку тенденцію до зменшення (у Волинській області з 2007 р. – на 1,9 %, Чернівецькій – на 1,3 %).

- повільні темпи реорганізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів в сільській місцевості та рівня розвитку інфраструктури дошкільної освіти.

На початок 2014-2015 навчальних років зменшення кількості учнів (рівень наповнення 1-11 класів окремих районах Львівської області склав 12,8 %) [9] спричинило зменшення чисельності загальноосвітніх навчальних закладів у Львівській (на 0,7 %), Волинській (на 0,3 %), Івано-Франківській (на 0,2 %) областях. Невирішеними залишилися проблеми забезпечення харчування учнів у сільській місцевості: шкільні їдальні функціонували в середньому у 45 % шкіл, гарячим харчуванням охоплено 92 % учнів 1-11 класів, лише у 30 % шкіл організовано довіз гарячого харчування); збереглися проблеми пішохідної доступності педагогічних працівників у сільській місцевості (безкоштовним підвезенням у 2014-2015 н.р. було забезпечено лише 54,8 % педагогічних працівників сіл та малих міст Івано-Франківської

області); не комп'ютеризовано навчальний процес у сільських школах (понад 57 % ЗОШ I ступенів потребують комп'ютерного забезпечення, заміни морально-застарілої комп'ютерної техніки – 53 % ЗОШ I-III ступенів); 26,4 % загальноосвітніх шкіл не мали спортивних залів, 47 % не забезпечені внутрішніми вбиральнями.

Наслідком зниження рівня розвитку інфраструктури дошкільної освіти у більшості західних регіонів стало зниження рівня охоплення дітей дошкільною освітою. Станом на 1 січня 2015 року рівень охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком від 1 до 6 років в окремих районах Волинської області склав 59 %, Львівської області – 40,1 %. Рівень охоплення різними формами позашкільної освіти складає в окремих районах західних регіонів 60 % від загальної кількості школярів. Спостерігається погіршення соціального статусу працівників дошкільної освіти, яке супроводжувалося низькою заробітною платою вихователів (заробітна плата вихователя складає 50 % заробітної плати вчителя закладу середньої освіти) та високим педагогічним навантаженням (до 30 год. на тиждень, тоді як у вчителя – 18 годин).

- наявність системних недоліків реформування житлового будівництва та реорганізації житлової інфраструктури, що виникають через порушення порядку прийняття в експлуатацію будинків, обмеженість фінансової підтримки будівництва житла на селі з державного та місцевого бюджетів.

Високі темпи приросту у 2014 р. житлового фонду населення (в середньому на 1,5-2 %) у сільських поселеннях Волинської, Закарпатської, Львівської, Чернівецької та Рівненської областей

супроводжувалися зменшенням житлової площі, обладнаної водопостачанням і водовідведенням (питома вага загальної площі, обладнаної водогоном, каналізацією, опаленням, газом та гарячим водопостачанням, склала 50-55 %, а темпи її зростання становили лише 0,8-1 % на рік у Волинській області, 10,6-12 % у Закарпатській області, 5,1-6 % в Івано-Франківській області, 2,2-4 % у Закарпатській області), зменшенням в період 2005-2015 років кількості сімей, які перебували на квартирному обліку – на 45-55 % та кількості сімей, які одержали житло – у 11,5 разів у Закарпатській та у 3,5 разів – у Львівській областях. Понад 80 % територій сільської місцевості та сільських господарств більшості західних регіонів досі не мають інженерних об'єктів обслуговування, інфраструктури водопостачання та водовідведення.

Кришущі соціально проблеми в значній мірі підсилюються і економічною деградацією вітчизняних сільських територій, що негативним чином позначається на системі соціально-економічної безпеки України. Натомість, формування наукового підґрунтя державного регулювання розвитку сільських територій і забезпечення соціально-економічної безпеки держави потребує визначення фундаментальних положень системного підходу до обрання механізму, засобів та методів державного регулювання соціально-економічної безпеки, що суттєво підвищить рівень та якість державного регулювання розвитку сільських територій.

Парадигма формування системи соціально-економічної безпеки визначає її як тріаду: (1) цілісну соцістальну систему взаємопов'язаних елементів; (2) організаційно замкнуту підсистему

суспільної безпеки, яка характеризується сукупністю взаємодій її складових (окремих видів безпеки); (3) стан і характеристику міри досягнення оптимального рівня безпеки функціонування, відтворення і розвитку соціально-економічної системи. Відтак, процес формування системи соціально-економічної безпеки, який базується на методології системності, дає змогу розглядати соціально-економічну безпеку як елемент суспільної системи, виявити системоутворювальні принципи та визначити її детермінанти.

Методологічними засадами формування системи соціально-економічної безпеки є дотримання положень концепції соціально орієнтованої економіки, що обумовлює пріоритетність соціальної функції в системі гарантування соціально-економічної безпеки держави. Соціальна функція виявляється у створенні безпечного середовища на сільських територіях України для відтворення й розвитку людини, формування соціокультурного простору.

Саме тому важливу роль у зміцненні системи соціально-економічної безпеки держави виконує соціально-економічна безпека розвитку сільських територій, основними складниками котрої є інституціональна (сукупність управлінських, регуляторних та саморегуляторних способів і форм діяльності суб'єктів, сукупність принципів, рішень і дій, які втілюються у соціально-економічних програмах гарантування безпеки і розвитку сільських поселень), економічна (сукупність продуктивних сил сільських територій, діяльність яких спрямована на створення соціально-економічних умов для їх розвитку та задоволення потреб сільського

населення) та соціальна (сукупність державних і недержавних установ, організацій, інститутів та агенцій, які визначають умови безпечного відтворення соціуму, забезпечують науково-технічний, гуманітарний та соціальний розвиток сільських територій) компоненти.

При цьому соціально-економічну безпеку розвитку сільських територій потрібно розглядати за системним підходом, який передбачає наявність єдиної мети (захист життєво важливих інтересів суб'єктів системи, задоволення яких забезпечує належний рівень їх існування, ефективність функціонування та здатність до розвитку, а також розширеного відтворення); суб'єктів регулювання, їх функцій, методів та засобів управління і форм фінансування діяльності з їх забезпечення; елементів системи; функціональних складників (безпеки відтворення населення та трудового потенціалу, безпеки соціальної сфери, безпеки ринку праці й зайнятості, міграційної безпеки сільських поселень).

Оцінювання ефективності політики гарантування соціально-економічної безпеки передбачає збереження динамічної цілісності такої системи. А для підтримки системи в умовах нестабільного середовища та внутрішніх трансформацій (випадкових або зумисних) потрібна особлива організація системи, яка б забезпечувала її стійкість до впливу загроз.

Структурно-динамічна модель соціальної взаємодії у системі соціально-економічної безпеки має враховувати дезорганізуючу дію зовнішнього середовища та внутрішніх протиріч на її життєво важливі інтереси та обмежується рамками, що відповідають

потребам цієї системи та її елементів в умовах сталого розвитку сільських територій.

Відповідно, головним параметром соціальної взаємодії у системі соціально-економічної безпеки, становлення якої інтерпретується як складний соціально-економічний механізм взаємовпливу зовнішніх та внутрішніх загроз (параметрів) в умовах розсіювання властивостей усіх складових її елементів, є послідовність формування структурно-динамічної моделі безпеки, яка охоплює напрями координації та управління соціально-економічними процесами та соціальні детермінанти безпечного розвитку.

Такий підхід визначає достатність державної політики у сфері ефективного втілення загальноекономічних і соціальних цілей моніторингу, продуктивності й безпечності системи, що базується на гарантуванні безпеки відтворення населення та трудового потенціалу, соціальної сфери, ринку праці й зайнятості та міграційної безпеки (рис. 2.1).

Наголосимо, що в умовах прискорення соціально-економічних змін і зростання соціальної напруги збільшилася інтенсивність прояву ризиків у соціальній сфері функціонування сільських територій. Відповідно, врахування ризиків у сфері соціально-економічної безпеки дає змогу виявити зміни ентропії системи, можливості для застосування в управлінні нею кількісних підходів та констатувати ризик, як усвідомлену можливість небезпеки щодо існування викликів і загроз системі.

Рис. 2.1. Структурно-динамічна модель соціальної взаємодії в системі соціально-економічної безпеки держави.

Домінуючими ризиками, на які слід звернути особливу увагу органам влади в сфері соціально-економічної безпеки відповідно до часових періодів є: (1) біхевіористичний, що базується на виявленні основних типів ставлення індивідів до ризику та факторів, що детермінують специфіку відносин у системі; (2) ситуаційний, який визначає стан узгодження конкретних методів і прийомів управління ризиками та передбачає ймовірні позитивні й негативні

наслідки їхнього впливу; (3) процесний, що визначає індивідуалізовані ризики, котрі мають масове виявлення у “суспільстві ризику”; (4) функціональний, який визначає напрями впливу трансформації стану соціально-економічного розвитку сільських територій на ризики у соціально-економічній сфері; (5) системно-синергетичний (інтегральний), що базується на виокремленні функцій аналізу, оцінки та управління ризиками й підтверджує факт багатогранності та життєздатності системи, спроможної адаптуватися до мінливих умов навколишнього середовища та усунути існуючі загрози, а також існування значної кількості небезпечних факторів, які одночасно впливають на систему безпеки у сфері відтворення населення, ринку праці та зайнятості, соціальній та міграційній сферах (що реалізуються на сільських територіях нашої держави).

2.3 Критичний аналіз проблем соціально-трудової сфери сільських територій

Вітчизняні сільські території характеризуються критичним загостренням проблем соціально-трудової сфери, що особливо негативним чином позначається на соціальній компоненті безпеки України. Причому, домінантними тут є проблеми ринку праці та зайнятості населення, адже їх розвиток та ефективне функціонування дали б передумови для підвищення рівня доходів населення, його зайнятості та можливості отримувати і фінансувати соціальні послуги. Наголосимо, що державному регулюванню

ринку праці сільських територій України не властиві превентивні та проактивні заходи регулювання, спрямовані на запровадження ефективних економічних та організаційно-правових механізмів продуктивної зайнятості населення, створення нових робочих місць, легалізацію “човникової” торгівлі, підвищення конкурентоспроможності робочої сили, запровадження ефективного діалогу щодо підвищення ефективності функціонування ринку праці.

Недоліки механізму регулювання ринку праці проявляються в нерациональності соціального та демографічного розвитку сільських територій, недостатній реалізації освітнього потенціалу населення, низькій трудовій, професійній та територіальній мобільності громадян, відсутності передумов забезпечення розширеного відтворення якісної та конкурентоспроможної робочої сили, наявності значного неформального сегмента зайнятості, низькій ефективності політики регулювання трудової міграції.

Необхідність підвищення ефективності регулювання проблем соціально-трудової сфери сільських територій (на прикладі західних областей) України обумовлена:

1. Деструктивними змінами у кон'юктурі ринку праці, а саме:
  - спадом економічної активності населення, що призвело до випереджаючих темпів скорочення робочої сили порівняно з темпами скорочення кількості постійного населення. Так, офіційна частка економічно активного населення у віці 15-70 років протягом 2012-2014 років зменшувалася у Жовківському, Мостиському, Сокальському та Старосамбірському районах Львівської області;

Володимир-Волинському, Любешівському та Любомльському районах Волинської області; Вижницькому, Сторожинецькому, Глибоцькому, Герцаївському та Новоселицькому районах Чернівецької області; Бережанському, Великобerezнянському та Виноградівському районах Закарпатської області при скороченні кількості осіб працездатного віку в Львівській, Волинській, Чернівецькій, Івано-Франківській та Закарпатській областях у середньому на 1,2-1,6 %. Поряд з цим, відбулося зростання реальної частки економічно активного населення з урахуванням зайнятості в тіньовому секторі (чисельність економічно неактивного населення працездатного віку не змінюється з 2010 року і перевищує 20 % від чисельності населення працездатного віку, рівень економічної активності населення коливався в середньому від 57,8 % до 59,9 %). Природним чинником неефективності ринкової системи, і, як наслідок, проблемою відтворення ринку праці є погіршення демографічної ситуації в країні: у 2011-2014 роках більшість районів західних регіонів України втратили за рахунок депопуляції понад 10 тис. осіб (кількість населення зменшилася, незважаючи на деяке зростання показника народжуваності); відбулося зростання коефіцієнта смертності населення [1; 10-13];

- нерозвиненістю та деформованістю внутрішнього ринку праці, істотним галузевим і регіональним безробіттям, що супроводжується домінуванням економічних інтересів роботодавців над інтересами найманих працівників та недостатньою кількістю економічно доцільних робочих місць. Незважаючи на зростання показників зайнятості населення,

спостерігається суттєве зменшення кількості найманих працівників. Так, хоча за період 2012-2013 років спостерігалось збільшення чисельності зайнятих у Пустомитівському та Сокальському районах Львівської області у середньому на 2,8 %; у Володимир-Волинському районі Волинської області – на 1,3 %; у Путильському, Вижницькому та Сторожинецькому районах Чернівецької області – на 2,1 %, водночас, кількість найманих працівників підприємств, установ, організацій районів західних регіонів України скоротилась у середньому на 3,0 % і становила близько 41-55 % від загальної кількості всіх зайнятих. Скорочення кількості найманих працівників спостерігалось майже в усіх видах економічної діяльності, що спричинило зростання рівня безробіття у більшості західних регіонів України від 7,5 % до 8,7 %;

- загостренням проблем працевлаштування незайнятих громадян, зареєстрованих обласними та районними службами зайнятості, що потребує забезпечення зворотного зв'язку між державними службами та безробітними, зацікавленими в реалізації через неї своїх інтересів.

Службою зайнятості в прикордонних районах західних регіонів України працевлаштовано в середньому 16,7 % від загальної кількості незайнятих, серед них майже половина жінки, стільки ж – молодь у віці до 35 років. Найбільша частка безробітних працевлаштована у Старосамбірському районі Львівської області (19,8 %) та Ужгородському районі Закарпатської області – 38 %, значно менша – Кельменецькому (Чернівецької області), Ратнівському (Волинської області), Мостиському

(Львівської області) районах (10,8-12,4 %). Поряд з цим, рівень зареєстрованого безробіття у Львівській, Волинській, Чернівецькій, Івано-Франківській та Закарпатській областях зменшився в середньому на 0,75 %, рівень зайнятості зріс на 1,2-1,7 %. На початок 2014 р. пропозиція робочої сили у 13 разів перевищувала потребу в ній. Кількість зареєстрованих безробітних становила 1,5-2,1 % населення працездатного віку, з них 40-42 % – міські жителі, решта – мешканці сільської місцевості. Частка безробітних, які отримували допомогу з Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, складає лише близько 70 % зареєстрованих незайнятих громадян, а середній розмір виплаченої допомоги – 80 % законодавчо визначеного розміру мінімальної заробітної плати.

2. Посиленням дисбалансу між попитом і пропозицією робочої сили, структурними змінами на ринку праці сільських територій, що проявляється у:

- механічному завищенні рівня зайнятості в аграрному секторі та низькому освітньому рівні розвитку трудового потенціалу сільського населення, що знижує середньогалузеву ефективність функціонування ринку праці.

Ризиком налагодження ефективного функціонування ринку праці є механічне завищення рівня зайнятості в аграрному секторі сільських територій через облік зайнятих в особистих селянських господарствах. Натомість, на практиці рівень зайнятості в сільській місцевості традиційно залишається низьким (частка мешканців села серед безробітних складає у середньому 60-65 %). Суттєвими є

проблеми формування в аграрному секторі сільських територій високоякісного трудового потенціалу: фахівці з неповною та базовою вищою освітою становлять 18,9 % від облікової кількості штатних працівників (загалом за видами економічної діяльності – 24,7 %), фахівці з повною вищою освітою – 8,7 і 27,3 % відповідно, що свідчить про невідповідність наявної кількості робочих місць професійно-кваліфікаційному рівню кадрового потенціалу на селі;

- зростанні кількості зареєстрованих безробітних серед сільського населення.

Так, в аграрних районах Чернівецької, Івано-Франківської, Волинської, Львівської та Закарпатської областей у 2012-2013 роках у сільському секторі налічувалося 56-58 % домогосподарств. Разом з тим, в цих районах переважає й відсоток безробітних у сільській місцевості. Так, у Львівській області частка безробітних громадян, що проживають на селі, склала 58,4 %, при цьому молодь до 35 років становила 28,5 % зареєстрованих безробітних; у Чернівецькій області із загальної чисельності безробітних, які перебували на обліку, 75,1 % складали мешканці сільської місцевості, з них 33,7 % – молодь віком до 35 років. У Закарпатській області серед безробітних нараховувалося 70,3 % мешканців сільської місцевості, з них 34,7 % сільська молодь; у Кельменецькому районі Чернівецької області серед зазначеної категорії громадян 95,3 % мали офіційний статус безробітних, серед безробітних жінки складали 41,3 %, молодь у віці до 35 років – 34,9 %. Рівень зареєстрованого безробіття охоплював 3,4 % населення працездатного віку;

- збереженні тенденцій розриву в заробітній платі та формуванні трудодефіцитної кон'юнктури ринку праці на селі, що проявляється в зайнятості населення на підприємствах без реєстрації.

Особливо негативним аспектом розвитку функціонування соціально-трудової сфери на сільських територіях є наявність трудодефіцитної кон'юнктури на регіональних ринках праці, якою часто користуються роботодавці, наймаючи працівників номінально на повну ставку, проте фактично – не на повний робочий день, з неповним або низьким рівнем оплати праці (середньомісячна заробітна плата у сільських поселеннях Івано-Франківської, Волинської та Чернівецької областей значно поступається середньому її показнику як у обласному центрі (від 13,8 % до 47,7 %), так і в районах (від 3,9 % до 41,7 %));

- збільшенні кількості офіційно не зареєстрованої “човникової” торгівлі, що обумовлює швидкі темпи формування тіньових ринків праці, активізацію нелегальної торгівлі.

Згідно з даними Львівської регіональної митниці на прикордонних сільських територіях Львівської області в дрібній та більш організованій “човниковій” торгівлі з Польщею зайнято близько 200 тис. осіб, а товарооборот становить понад 10 млн дол. США на рік. Дані дослідження діяльності трудових мігрантів у прикордонних районах Чернівецької та Львівської областей засвідчили, що чисельність “човників” та кількість трудових мігрантів співвідносяться як 1:5,7. У 24 прикордонних районах західних регіонів України співвідношення обсягів контингентів

необлікованих зайнятих склало 1:4, тоді як чисельність “човників” складає від 350 до 675 тис. осіб. У сільській місцевості майже вдвічі більша частка людей, які займаються прикордонною торгівлею, віком від 61 року і більше; доходи від прикордонної торгівлі для осіб із основним доходом до 2500 грн. є додатковим джерелом надходжень до сімейного бюджету, а ті особи, чий основний дохід становить понад 2500 грн – це підприємці, для яких основне джерело доходів – прикордонна торгівля, офіційно зареєстрована під іншими видами діяльності [14, с. 25]. Посилення мотивації до нарощування обсягів прикордонної торгівлі обумовлене тим, що у сільській місцевості дохід мешканців від прикордонної торгівлі значно вищий від основного заробітку;

- обмеженні ролі заробітної плати як регулятора пропозиції на ринку праці, що впливає на посилення мотивації до нарощування обсягів неформальної зайнятості та нерегламентованої трудової діяльності.

При позитивній динаміці темпів зростання номінальної заробітної плати у західних областях України зберігся низький рівень оплати праці на сільських територіях, зокрема відставання від загального показника номінальної заробітної плати у Львівській області в Пустомитівському, Турківському та Мостиському районах колиалося у межах 9,8-19,3 %. Зростання доходів населення за досліджуваний період у 3,2 рази не сприяло зростанню в їх сумі питомої ваги заробітної плати, яка скоротилася на 8,7 %. Номінальне підвищення мінімальної заробітної плати не вирішило системних суперечностей в оплаті праці та не спонукало

роботодавців до підвищення доходів найманих працівників. Про це, зокрема, свідчить те, що близько 6 % найманих працівників Путильського району Чернівецької області мають нарахування в розмірі мінімальної заробітної плати. Найбільша частка найманих працівників, які мають заробітну плату нижче від мінімальної, спостерігається в галузях рибальства – 16,9 %, у сільському господарстві – 15,6 %, у сфері надання комунальних послуг та у сфері культури – 8 %;

- поширеності тіньових схем оплати праці, що призводить до дефіциту грошових коштів, деформації ринку праці, розвитку недобросовісної конкуренції та зниження соціальної захищеності працівників.

На сільських територіях поширені тіньові схеми заробітку серед приватних підприємців (виїжджають за кордон декілька разів на місяць і перебувають там кілька днів, закупають продукцію на суму від 500 до 2000 дол. США та мають середньомісячний дохід від 400 до 600 дол. США. У цю групу потрапляють, так звані, “професійні човники”); представників торговельних фірм (виїжджають за кордон від кількох разів на місяць до кількох разів на рік на декілька днів переважно для налагодження контактів з партнерами та закупівлі продукції, як правило, закупають продукцію на суму від 1000 до 10000 дол. США та мають середньомісячний дохід від 200 до 500 дол. США); представників невеликих виробничих фірм (доволі рідко відвідують Польщу (кілька разів на рік) і проводять там від одного дня до тижня, закупають продукцію на суму до 200 дол. США (для власного

використання) або до 10000 дол. США (для виробничих цілей) та мають середньомісячний дохід від 100 до 500 дол. США); представників сфери послуг (відвідують Польщу кілька разів на місяць, проводять там один-два дні для налагодження контактів із діловими партнерами, майже не закупають продукцію, а якщо купують, то на суму до 1000 дол. США. Середньомісячний дохід становить 200-500 дол. США); службовців (відвідують Польщу кілька разів на рік на період кілька днів, закупають продукцію на суму до 200 дол. США для власного використання та отримують середньомісячний дохід від 70 до 150 дол. США); безробітних громадян (частота виїзду становить кілька разів на місяць на один-два дні з метою «човникової торгівлі» (як правило, офіційно не зареєстрованої). Зазначимо, що за опитуваннями, майже 55 % з категорії офіційно безробітних вважає своїм основним доходом «човникову» (нелегальну) торгівлю у прикордонних районах Польщі, при цьому, за оцінками експертів, їх середньомісячний дохід дещо більший, ніж у службовців, і становить від 150 до 300 дол. США) [15];

- відсутності у сільського населення єдиного підходу до розуміння поняття «прикордонна торгівля», що значно посилює негативні наслідки від ведення торгівлі та збільшує контингент зайнятих у неформальному секторі ринку праці.

Так, 27 % опитаних вважають, що прикордонна торгівля – це нелегальна торгівля з метою заробітку, 23 % – це «човникова» торгівля, 21 % – закупівля товарів на суміжній території на суму в межах дозволеного згідно із законодавством, 17 % –

зовнішньоекономічна діяльність та 13 % – супутня закупівля товарів під час відрядження, сезонних робіт тощо, тоді як у малих містах більшість опитаних вважають прикордонною торгівлею закупівлю товарів за кордоном для власного задоволення, власних потреб у межах дозволеного або “човниковою” торгівлею, а у сільській місцевості – нелегальну торгівлю з метою заробітку [15].

3. Недосконалістю механізмів державної підтримки приватної ініціативи громадян у сфері малого та середнього бізнесу та створення сприятливого підприємницького середовища, що впливає на:

- зростання безробіття внаслідок закриття підприємств, які не витримують конкурентної боротьби. Так, частка збиткових малих підприємств у 2012-2013 роках на сільських територіях західних регіонів України перевищувала 35 %. Суттєвою була частка малих збиткових підприємств у торгівлі (34,5 %) в готельному та ресторанному бізнесі (39,9 %), в операціях із нерухомим майном; оренді, інжинірингу та наданні послуг підприємцям (39,4 %), промисловості (37,9 %), на транспорті та зв'язку (36,5 %), у будівництві (34,1 %), у наданні комунальних та індивідуальних послуг; діяльності у сфері культури та спорту (33,2 %), що, в підсумку, вплинуло на негативні тенденції розвитку ринку праці та зростання рівня безробіття. Передбачається, що ситуація погіршиться через велику кількість підприємств, зосереджених у торгівлі, на операціях із нерухомим майном, у сільському господарстві;

- зменшення кількості об'єктів роздрібної торгівлі, зокрема

ринків, наявність яких сприяє формуванню сегмента додаткових робочих місць у сільській місцевості та виступає чинником зниження рівня бідності серед малозабезпечених верств населення прикордонних районів.

Зауважимо, що ринки виконують критично важливі соціально-економічні функції, оскільки переважна частина оптової та роздрібної торгівлі на сільських територіях здійснюється через мережу ринків, вони виступають джерелом постачання недорогих товарів, доступних малозабезпеченим верствам населення, створюють робочі місця (це стосується не тільки людей, які безпосередньо працюють на ринках, але також постачальників послуг, місцевих виробників, для яких ринок є єдиним шляхом продажу своїх послуг і товарів). Пряма зайнятість на обстежених прикордонних вузлових ринках у середньому становить до 6 % від загальної зайнятості в регіонах їх розташування [15];

- поступове зниження рівня ділової активності населення сільських територій у сфері малого та середнього бізнесу через труднощі в започаткуванні діяльності та функціонуванні бізнес-структур, неспроможність сплачувати суб'єктами підприємницької діяльності – фізичними особами-підприємцями єдиного соціального внеску.

Незважаючи на позитивну динаміку збільшення кількості малих підприємств в Україні, у більшості сільських територій районів західних областей України у 2012-2013 роках їхня кількість зменшилася (в середньому на 12,2 %), у т. ч. відбулося зменшення кількості малих підприємств на 10 тис. населення західних регіонів

України на 5,8 %; середньорічна кількість найманих працівників на малих підприємствах прикордонних районів Чернівецької області зменшилася на 5,2 %, Львівської області – на 2,3 %, у т. ч. відбулося зменшення кількості зареєстрованих підприємців фізичних осіб на 8,4 %, відповідно, та Закарпатської області – на 1,7 %. Традиційно високою залишається підприємницька активність населення сільських поселень у сфері торгівлі (понад 33,4 % від загальної кількості малих підприємств у сфері будівництва – 55,1 %, готельному та ресторанному бізнесі – 60,1 % від загальної кількості працівників суб'єктів підприємництва – юридичних осіб) [16; 17].

4. Відсутністю передумов збільшення пропозиції трудових ресурсів високого рівня професійно-кваліфікаційної підготовки на ринку праці через неефективні механізми формування та реалізації національної профорієнтаційної та освітньої стратегій, низький рівень зв'язку та невідповідність системи підготовки і підвищення кваліфікації кадрів потребам ринку праці, що зумовлює до виникнення таких негативних соціально-економічних явищ:

- незважаючи на активізацію ринку праці сільських територій, не відбулося суттєвих змін у структурі підготовки фахівців за ліцензованими спеціальностями (частка спеціальностей, орієнтованих на обслуговування фінансово-економічного сектора, превалює над спеціальностями виробничого сектора);

- зменшення попиту на кваліфікованих фахівців на сільських територіях призводить до зростання потреби у низькокваліфікованій праці та дефіциту робочої сили в окремих

видах економічної діяльності, зокрема в будівництві, сільському господарстві, сфері послуг серед окремих робітничих професій. За таких умов, найвразливішою в сенсі отримання місця праці є молодь: рівень здобутої нею освіти нівелюється в умовах конкуренції, а молоді люди з вищою освітою змушені працювати на робочих місцях, які не потребують високої кваліфікації.

Останніми роками на сільських територіях Львівської області, як і низці інших західних областей України, кваліфіковані кадри тяжіють до міст. Так, чисельність населення у сільській місцевості прикордонних районів Львівської області зменшилася на 1,3 %; у сільській місцевості зосереджені представники найпростіших професій. За 2000-2014 роки кількість працівників економіки на сільських територіях області зменшилася у понад 1,5 рази. Чітко окресленим є тренд демографічного старіння, особливо категорій осіб працездатного віку. Трудоресурсний потенціал зосереджений в містах і систематично поповнюється вихідцями з сіл. Збереглася тенденція збільшення частки самотійно зайнятих та скорочення найманих працівників із спостереженим перерозподілом їх між сферами послуг та виробництвом.

Серед самотійнозайнятих основними видами діяльності залишаються сільськогосподарське виробництво, торгівля та будівництво. Сільські території найбільше потребують впровадження адекватної політики зайнятості, метою якої мало би стати виявлення й усунення дискримінаційних умов праці у площині нерегламентованої зайнятості. При збереженні подібної тенденції сегмент ринку низькокваліфікованої праці в Україні у

майбутньому може заповнюватися робочою силою з країн Азії, Африки, сусідньої Молдови, інших країн СНД;

- відбуваються процеси зростання частки фахівців із повною або незакінченою вищою освітою серед “човникових” торговців та трудових мігрантів сільських поселень. Якщо в структурі населення України 13,9 % осіб мають повну вищу освіту, то серед “човникових” торговців і трудових мігрантів цей показник значно вищий і складає 19,8 % та 18,8 %, відповідно. Частка осіб із початковою загальною освітою та осіб, що її не мають, серед населення України становить 4,6 %, серед трудових мігрантів цей показник дорівнює 0,9 %. Розподіл українських трудових мігрантів у Польщі за освітою характеризується переважанням осіб із середньою та середньо-спеціальною (будівництво, добувна промисловість, транспорт), середньою або неповною середньою (торгівля), а також вищою освітою (наука, малий та середній бізнес) [18].

5. Недосконалістю політики регулювання трудової міграції на сільських поселеннях, в т.ч. незавершеністю процесів формування міграційної політики держави, що призводить до незворотних процесів погіршення ринку праці:

- збереження негативних тенденцій у співвідношенні між молоддю та особами старшого віку в складі робочої сили через відсутність реалізації цілеспрямованих регіональних програм розвитку ринку праці (у т.ч. стосовно залучення до ринку праці трудових мігрантів, що повертаються до України). Поглиблюються тенденції виїзду за кордон членів сімей успішних довгострокових

мігрантів та підвищується інтенсивність виїзду молоді, що призводить до незворотніх втрат на ринку праці, передусім працівників молодого віку, збільшується кількість іммігрантів із країн ЄС (працівників представництв іноземних компаній), посилюється сформована останніми роками тенденція щодо возз'єднання сімей трудових мігрантів у країнах-реципієнтах;

- зростання міграційних ризиків внаслідок зміни інтенсивності міграцій та збільшення міграційних потоків населення сільських поселень за кордон, що провокує зростання частки нелегальних мігрантів, які бажають і надалі працювати за кордоном. Посилюється криміналізація суспільства та знижуються рівень та якість життя внаслідок широкомасштабної імміграції.

Для більшості сільських територіях західних регіонів України в останні роки характерними є зміни інтенсивності міграційних потоків населення, зокрема збільшилися міграційні потоки за кордон; поширилися торгівля людьми та контрабанда мігрантів, що призвело до підвищення кількості постраждалих від торгівлі людьми на 1000 емігрантів (у 3 рази); виникла соціальна напруженість серед економічно активного населення; відбулося зростання нелегальної частки мігрантів за рахунок продовження практики застосування країнами ЄС короткотермінових квот. Водночас виявлено, що коефіцієнт інтенсивності міжрегіональної еміграції населення знизився вдвічі;

- збільшення масштабів міжнародної трудової міграції через низький рівень зайнятості на внутрішніх ринках сільських поселень. Звернімо увагу, що урядами суміжних прикордонних

країн ЄС заохочується приплив відносно дешевої та кваліфікованої робочої сили з прикордонних районів. Так, за останні два роки у країни-члени ЄС виїхало близько 100 тис. осіб, з них 78 % – у Польщу, решта – в Угорщину та незначна кількість – у Словаччину, Литву та Латвію. Враховуючи різну інтенсивність руху мігрантів, можна підрахувати, що за останні роки в середньому громадяни України приблизно 1,4 млн разів на рік виїжджають за кордон з трудовими і близько 3 млн. разів – з комерційними цілями. Загрозою є те, що внаслідок трудової міграції (а також міграції членів сімей трудових мігрантів), в Україні загострюються проблеми щодо зростання потенційної трудової міграції, що супроводжується втратою для країни молодого покоління, економічно активного населення (довгострокових трудових мігрантів), що не повертаються на батьківщину. Окрім того, посилюються тенденції виїзду за кордон членів сімей успішних довгострокових мігрантів з метою возз'єднання сімей [19].

З метою підвищення ефективності системи державного регулювання розвитку ринку праці на сільських територіях України необхідно реалізувати заходи, спрямовані на посилення інституціоналізації ринку праці, зменшення обсягів нерегламентованої діяльності та кількості створених неформальних робочих місць, диверсифікацію економіки сільських територій для забезпечення продуктивної зайнятості, підвищення ефективності праці та доходів населення, організації самозайнятості та впорядкування “човникової” торгівлі, запровадження організаційних механізмів покращення підприємницького

середовища для підвищення ефективності функціонування мікроринків праці, підвищення ділової активності населення, створення ефективної системи адміністративного та інформаційно-комунікаційного середовища розширеного відтворення якісної та конкурентоспроможної пропозиції на ринку праці, вдосконалення нормативно-правового та організаційно-економічного забезпечення системи регулювання трудової міграції та збільшення масштабів зайнятості.

Зважаючи на окреслені тенденції, проблеми та перешкоди функціонування і розвитку соціально-трудої сфери сільських територій України, що одночасно не сприяють забезпеченню їх збалансованого розвитку та формуванню комплексної системи соціально-економічної безпеки України, доцільно переформатувати діяльність департаментів соціального захисту населення, що не відповідає сучасним викликам часу, на структурні підрозділи відповідальні за координацію діяльності у сфері забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів та особливо їх сільських, віддалених і периферійних територій, зокрема за інтеграцію його напрямів (наприклад, відомство чи агенція збалансованого розвитку з повноваженнями щодо координації економічної, соціальної та екологічної політики). В межах цього органу необхідно створити підрозділи управління реформами, здатні забезпечити розробку стратегії реформ у соціальній політиці та трудовій сфері і реалізувати напрями соціальної консолідації населення. Пріоритетними напрямами та засобами підвищення ефективності соціально-трудої сфери на

сільських територіях мають стати:

1. Реалізація просторової стратегії розвитку ринку праці сільських поселень у коротко- та довгостроковій перспективі, що передбачає наступне:

- з метою забезпечення збалансованого розвитку підрозділам управління реформами необхідно розробити систему програмних і прогнозних документів розвитку територіальних ринків праці. При цьому, необхідно розглянути можливості запровадження на місцевому рівні комплексного просторового планування потреби в робочій силі, формування багатосторонніх угод працевлаштування, створення системи індикаторів розвитку ринку праці та складання комплексних коротко-, середньо- та довгострокових прогнозів, індикативних планів формування рівноважної кон'юнктури ринків праці, включаючи механізм корекції планів;

- в рамках створення Національного агентства зайнятості місцевим органам виконавчої влади потрібно забезпечити модернізацію сервісу обслуговування шукачів роботи та роботодавців, шляхом створення інформаційно-консультаційних центрів для роботи з підлітками, молоддю, жінками, що виховують дітей, внутрішньо переміщеними особами. Доцільно запровадити супровід працівників служби зайнятості окремих категорій безробітних після їхнього працевлаштування упродовж 6 місяців та розширити можливості Єдиної інформаційно-аналітичної системи служби зайнятості щодо надання послуг безробітним і роботодавцям на сільських територіях;

- з метою реалізації заходів з легалізації “тіньової” зайнятості

та підтримки конкурентоспроможності економічно активного населення на ринку праці районним центрам зайнятості слід продовжити інформаційно-роз'яснювальну роботу серед роботодавців (шляхом проведення семінарів, круглих столів, індивідуальних зустрічей з роботодавцями та бліц-навчання роботодавців) з питань компенсації витрат в розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування України на випадок безробіття та поширення прав осіб віком старше 45 років на отримання ваучерів для перепідготовки, спеціалізації, підвищення кваліфікації, забезпечення доступності таких осіб до інформації щодо видачі ваучерів;

- задля активізації створення рентабельних об'єктів агротуристичного бізнесу необхідно продовжувати практику реалізації заходів, спрямованих на вирішення таких більш глобальних соціально-економічних питань, як: підвищення рівня добробуту мешканців села, зниження рівня безробіття, активізації місцевого самоврядування та підвищення рівня партнерства "бізнес-влада-громада";

- задля реформування сфери молодіжної зайнятості районним центрам зайнятості у співпраці з молодіжними центрами праці та роботодавцями необхідно забезпечити укладення багатосторонньої Угоди про співпрацю з питань організації неформальної зайнятості молоді та реалізації проекту "Організація неформальної зайнятості молоді" за трьома пріоритетними напрямками: організація громадських робіт (за рахунок місцевих бюджетів), відродження студентських трудових загонів та участі у проекті Європейського

Союзу (за рахунок отримання грантів на організацію тимчасової зайнятості учнівської та студентської молоді з числа внутрішньо переміщених осіб). З метою розвитку молодіжного ринку праці сільських територій необхідно розглянути доцільність створення Українського фонду підтримки розвитку сільських територій, який акумулюватиме кошти за рахунок відрахувань господарюючих суб'єктів усіх форм власності в розмірі 1,5 % доходів;

2.Посилення впливу освітньої компоненти на формування високоякісного трудового потенціалу і наукове забезпечення у сфері збалансованого розвитку ринку праці сільських територій, що включає таке:

-з метою реалізації ідей збалансованого розвитку необхідно продовжити розповсюдження знань про збалансований розвиток серед населення, педагогів, журналістів та осіб, котрі приймають рішення шляхом: розробки програм наукових досліджень з проблем збалансованого розвитку та реалізації науково-дослідних проектів з найбільш актуальних проблем збалансованого розвитку; учбових планів і програм збалансованого розвитку; підвищення кваліфікації викладачів з питань збалансованого розвитку; запровадження спецкурсів зі збалансованого розвитку у вищій школі; відкриття учбових закладів з перепідготовки кадрів для всіх рівнів управління; формування науково-освітніх центрів зі збалансованого розвитку;

- з метою створення системи стратегічного планування потреб економіки сільських територій у висококваліфікованих кадрах за видами економічної діяльності та у професійно-

кваліфікаційному розрізі слід забезпечити формування системи навчальних закладів для надання високоякісних освітніх послуг з використанням наявних ресурсів. Для цього необхідно створити освітні округи та модернізувати мережу загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладів, у тому числі шкіл-інтернатів; підвищити якість та рівний доступ населення до загальної середньої освіти, зокрема в сільській місцевості, шляхом формування на основі системи вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ системи навчання (у тому числі дистанційного) для осіб, які не мають вищої освіти, короткострокових курсів з певної тематики з доступом до них широкого кола громадськості; забезпечити функціонування системи ступеневої (аграрної, технічної, гуманітарної) освіти через створення науково-освітніх центрів та сучасних центрів професійної освіти із впровадження новітніх технологій для пріоритетних видів діяльності сільської економіки;

- відділам освіти обласних та районних державних адміністрацій доцільно систематично проводити ярмарки професій, кар'єри, освітніх програм та послуг для випускників загальноосвітніх шкіл; популяризувати робітничі професії пріоритетних галузей економіки шляхом проведення професіографічних екскурсій, презентацій професій, днів відкритих дверей навчальних закладів, професійних турнірів, виїзних акцій з використанням мобільних засобів служби зайнятості, профорієнтаційних терміналів тощо;

- з метою удосконалення системи збирання та обробки даних

щодо стану та перспектив розвитку трудового потенціалу відділам освіти обласних та районних державних адміністрацій необхідно удосконалити комплексний підхід до прогнозування потреб виробничої та невиробничої сфери у кваліфікованих фахівцях і робітниках з урахуванням структури економіки сільських територій; запровадити на систематичній основі репрезентативне обстеження працездатного населення з проблем зайнятості з метою визначення показників освітньо-професійної відповідності, а також обсягів вертикальної та горизонтальної мобільності працівників; забезпечити розробку методології збирання та визначення даних щодо кваліфікаційного складу працівників та його відповідності отриманій ними освіті.

3. Зниження рівня соціально-економічної нерівності та бідності, підвищення рівня та якості трудового життя економічно активного населення сільських поселень наступним чином:

- з метою підвищення ролі місцевих органів влади у вирішенні проблем бідності доцільно забезпечити децентралізацію програм соціальної підтримки населення на основі цільового закріплення податків за місцевими бюджетами, відокремлення функцій фінансування соціальних програм від їх реалізації, створення окремих механізмів збору коштів, їх призначення і використання та спрямування коштів від приватизації державних підприємств на соціальні програми, зокрема, на пенсійне забезпечення населення;

- враховуючи досвід Естонії, доцільно внести зміни до закону України “Про соціальний діалог в Україні” про зарахування до категорії учасників соціального діалогу на територіальному рівні

представників управління праці та соціального захисту населення районних державних адміністрацій (розробка та впровадження заходів із підвищення зайнятості населення, відповідно до Закону України “Про зайнятість населення”), а також відділення національної служби посередництва та примирення в областях (забезпечення допомоги професійним спілкам та роботодавцям у розв’язанні розбіжностей між сторонами соціально-трудових відносин відповідно до Закону України “Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)” і територіальної державної інспекції праці (здійснення нагляду за додержанням законодавства про працю). Участь цих представників у процесі здійснення соціального діалогу дозволить забезпечити спільне вивчення питань, що становлять взаємний інтерес та прийняття спільних погоджених рішень у розв’язанні нагальних проблем заборгованості по виплаті заробітної плати, покращити умови, встановлені законодавством, угодами і колективними договорами;

- у рамках прийняття Концепції соціальної політики України до 2023 р. обласним та районним державним адміністраціям доцільно розробити проект Дорожньої карти спільних дій соціальних партнерів з подолання “зон соціальної несправедливості” в сфері праці, що дозволить зменшити диференціацію в рівнях оплати праці та знизить ризики виникнення тіньових схем оплати праці.

4. Підвищення ефективності соціальної політики за рахунок формування інституційної бази покращення політики соціального захисту та удосконалення бюджетних механізмів реалізації

соціальної підтримки сільського населення, що передбачає:

-з метою економічної стимуляції приватного патронату й спонсорства органам місцевого самоврядування, представникам виконавчої влади в сільській місцевості необхідно збільшити ліміт коштів, які дозволено відраховувати приватним підприємствам на благодійні цілі; слід ввести додаткові стимули для фізичних осіб та включити витрачені на благодійництво кошти до податкового кредиту; долучатися до інформаційно-роз'яснювальних заходів серед заробітчан та осіб, які займаються особистим селянським господарством щодо добровільної участі в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування;

-з метою реформування інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Пенсійного фонду необхідно здійснити заходи з удосконалення Веб-порталу електронних послуг в частині інформування населення щодо змін у пенсійному законодавстві через skype-зв'язок, web-сайт головного управління Пенсійного фонду України та засобів масової інформації; забезпечити підготовку до запровадження системи обробки вхідних платежів з використанням електронних документів та електронного цифрового підпису; продовжувати роботу зі створення та впровадження автоматизованої системи Накопичувального фонду загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

- задля реалізації соціальних програм щодо підтримки молоді, сімей, дітей управлінням освіти, сім'ї, молоді та спорту облдержадміністрацій спільно з службами у справах дітей та виконавчими комітетами селищних та сільських рад доцільно

влаштувати до сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; слід сприяти влаштуванню в сім'ї усиновлювачів дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;

- задля вдосконалення системи міжбюджетних трансфертів на фінансування видатків у сфері соціального захисту та соціального забезпечення більшу частину бюджетного фінансування слід спрямовувати на надання соціальних послуг у громадах, а не утримання громіздкої системи бюджетних установ стаціонарного типу, як це відбувається зараз; необхідно запровадити систему штрафів для громадян, які користуються пільгами, що їм не належать; доцільно спростити систему адміністрування пільг та обліку категорій громадян, які мають право на отримання пільг. Для цього органам місцевого самоврядування доцільно забезпечити запровадження механізму видачі ваучерів на соціальну допомогу, компенсацій та додаткових виплат особам, які зайняті доглядом за нужденними, що дозволить не лише підвищити якість соціальних послуг, але й сприятиме створенню можливостей додаткового працевлаштування за рахунок соціальної сфери;

- задля прискорення реформування системи фінансування соціальних послуг, які надають неурядові організації необхідно розширити перелік видів та сфер діяльності громадських організацій у Законі України "Про об'єднання громадян"; запровадити практику застосування гарантійних документів, що забезпечують надання однаково якісних, доступних і кваліфікованих послуг з боку державних, громадських, приватних

постачальників з дотриманням необхідних норм обслуговування шляхом укладання між центральними або місцевими органами самоврядування та постачальниками послуг “соціального контракту”. Удосконалити в Законі України “Про соціальні послуги” визначення терміну “соціальний контракт” в напрямі нормативно-правової регламентації діяльності постачальників;

5. Забезпечення пріоритетів збалансованого розвитку сільських територій шляхом реалізації цілісно-територіального підходу до реформування соціальної інфраструктури та реорганізації соціального комплексу:

-з метою сприяння розвитку збалансованих сільських поселень треба забезпечити інтенсивний розвиток інфраструктури культурно-освітнього комплексу сільських територій та збереження закладів культури в сільській місцевості. Для цього необхідно використати ресурси бібліотек для створення мережі розширених центрів надання культурних, освітніх та інших послуг (міні-кінотеатри, доступ до Інтернету, безоплатні друковані видання, семінари та навчання тощо), забезпечити поширення в сільській місцевості надання бібліотечних послуг з використанням Інтернету;

-в цілях зменшення втрат культурних цінностей населення та реформування культурної політики відділам культури облдержадміністрацій розробити широку Концепцію регіональної культурної політики та дорожню карту її впровадження, яка повинна враховувати існуючі національні і регіональні потреби, можливості, особливості і виклики розвитку західних регіонів, залучити до її обговорення широкі кола громадськості та врахувати

міжнародні ініціативи ЄС;

-з метою реформування об'єктів дошкільної освіти, підвищення ефективності їх функціонування та збільшення рівня охоплення дітей навчанням у дошкільних закладах, відділам освіти райдержадміністрацій необхідно забезпечити функціонування шкільних автобусів для систематичного підвезення дітей дошкільного віку, учнів та педагогічних працівників у сільській місцевості до місця навчання та додому; забезпечити відкриття дошкільних груп в існуючих навчально-виховних комплексах та реорганізацію загальноосвітніх навчальних закладів у навчально-виховні комплекси, що дозволить відкрити додаткові місця у дошкільних підрозділах і надавати якісну дошкільну освіту дітям дошкільного віку;

-зادля продовження реформування системи охорони здоров'я Центрам первинної медико-санітарної допомоги у взаємодії з центральними районними лікарнями слід забезпечити поетапне створення пунктів швидкої медичної допомоги в селах та проведення підготовчої роботи для створення в районах госпітальних округів та хоспісів для лікування важкохворих;

-з метою задоволення житлово-комунальних та побутових потреб населення, забезпечення доступності житла для жителів сільської місцевості доцільно посилити спільну відповідальність відділів будівництва та архітектури райдержадміністрацій та комунальних підприємств. З цією метою необхідно створити Координаційну раду, яка забезпечить розподіл коштів загального фонду державного бюджету, передбачених за програмою

“Державне пільгове кредитування індивідуальних сільських забудовників” між районами: 60 % обсягу – пропорційно до фактичних обсягів видатків місцевих бюджетів та інших джерел для надання пільгових кредитів індивідуальним сільським забудовникам; 30 % обсягу – пропорційно до чисельності сільського населення району; 10 % обсягу – з урахуванням ефективності використання бюджетних коштів за відповідними критеріями (обсяги повернутих кредитів, введеного в експлуатацію житла, вартість одиниці житла).

Реалізація визначених вище заходів у комплексі спроможна позитивно вплинути на вирішення проблем соціально-трудової сфери сільських поселень України та забезпечити позитивні зрушення щодо їх поступового соціально-економічного розвитку і відновлення ролі в системі соціально-економічної безпеки України.

2.4 Проблеми функціонування інфраструктури як інтегруючого елемента розвитку сільських територій та соціально-економічної безпеки

Розвинена інфраструктура є необхідною передумовою економічного та соціального регіонального розвитку, зокрема на місцевому рівні, адже дозволяє задовольнити потреби підприємств та населення в якісних послугах, сполученні, перевезеннях вантажів і пасажирів, налагодити стабільні виробничо-коопераційні зв'язки, досягнути збалансованого просторового розвитку та підвищити рівень локальної доступності сільських територій, їх

інвестиційну привабливість і конкурентоспроможність.

Зауважимо, що для сільських територій держави, які об'єктивно віддалені від, так званих, центрів дислокації економічних ресурсів, особливо важливим є розвиток безпосередньо дорожньо-транспортної інфраструктури.

Проте рівень розвитку дорожньо-транспортної інфраструктури сільських територій нашої держави (на прикладі західних регіонів України) є недостатнім. Про це свідчать:

1. Зanedбаність і низька ефективність використання автобусних станцій та кінцевих зупинок руху автобусного пасажирського транспорту. Через відсутність фінансування діяльності та збитковість більшість із них на сільських територіях західних регіонів України у трансформаційний період припинили своє функціонування або ж перетворилися на об'єкти стихійної торгівлі чи автостоянки. Низька якість функціонування діючих автостанцій, вокзалів та міжмашрутних зупинок обумовлюється низьким рівнем матеріально-технічного забезпечення, моральним зносом приміщень і залів очікування, нерозвиненістю торговельно-сервісної інфраструктури, систем інформаційного та звукового забезпечення пасажирів.

Перепрофілювання та закриття автостанцій призвело до їх усунення з процесу організації та координації пасажирських перевезень на міжміських і приміських маршрутах, а також перешкоджання створенню єдиної автоматизованої системи продажу і бронювання квитків. Причому, відбувається процес збільшення кількості неконтрольованих стихійних зупинок.

2. Недостатні обсяги розбудови й оновлення об'єктів придорожного сервісу європейського типу для подорожуючих та автотранспортних засобів на автошляхах місцевого значення та облаштування зупинок автобусного транспорту на території віддалених сільських населених пунктів. На автошляхах між населеними пунктами області (окрім тих, які приналежні до ділянок відремонтованих до Євро-2012 автодоріг загального користування – Львів-Рава-Руська, Львів-Краковець, Львів-Шегині, Київ-Чоп) відсутні в достатній кількості майданчики для стоянки транспортних засобів, приміщення для відпочинку, пункти технічного обслуговування, приймання їжі тощо. В межах під'їзних шляхів до сіл відсутні спеціальні споруди та засоби, призначені для забезпечення безпечних та зручних умов руху (освітлення, технологічного зв'язку, примусового зниження швидкості).

Попри те, що автобусним сполученням охоплено більше ніж 95,0 % сільських населених пунктів в усіх областях західного регіону України, зупинки маршрутних автобусів не облаштовані та не відповідають європейському рівню.

3. Низький рівень якості функціонування пасажирського автомобільного транспорту та його інфраструктури. Так, у Львівську обласну державну адміністрацію щороку надходить близько 1000 звернень громадян в основному щодо невідповідностей класу, пасажиромісткості, кількості автобусів та рейсів [20]. На багатьох маршрутах області, зокрема на віддалених від обласного центру сільських територіях, й надалі працює багато транспортних засобів, що морально зношені або переобладнані з

вантажних автобусів, характеризуються низьким рівнем комфортності. Проблеми ускладнюються і внаслідок незадовільного дорожнього покриття та відмов перевізників від обслуговування окремих низько рентабельних маршрутів, що не дозволяє забезпечити вдосконалення організації перевезень пасажирів за напрямками проходження маршрутів.

4. Невеликі обсяги вантажних і пасажирських перевезень автомобільним транспортом. Так, протягом 2008-2014 років обсяги перевезень вантажів автомобільним транспортом на більшості сільських територіях Львівської області зменшилися або навіть були відсутніми (Буський, Турківський, Старосамбірський райони). Зокрема, у Жидачівському, Яворівському, Кам'янка-Бузькому, Перемишлянському та інших районах області обсяги перевезень зменшилися більше ніж у п'ять разів. Це обумовлено, як зменшенням ділової активності, так і більшою мірою – надмірною витратомісткістю вантажних перевезень, особливо у віддалених сільських районах.

5. Низька якість дорожніх робіт з ремонту, будівництва та ліквідації ямковості на автошляхах загального користування місцевого значення, що не забезпечує виконання техніко-експлуатаційних параметрів покриття і призводить до руйнування автодоріг в осінньо-зимовий період. Причинами цього є використання морально застарілої техніки, порушення технології укладання асфальтного покриття, використання ремонтних робіт із застосуванням асфальтобетону, який важко переносить перепади температур, що особливо на гірських сільських територіях

(Сколівський, Турківський, Старосамбірський (Львівська область), Долинський, Надвірнянський, Верховинський, Косівський (Івано-Франківська область), Великоберезнянський, Воловецький, Міжгірський, Рахівський (Закарпатська область) райони) із мінливими кліматичними умовами призводить до зменшення термінів експлуатації доріг лише до 2-3 років.

6. Низька ефективність системи державного управління автомобільними дорогами. Райавтодори на сьогодні не здійснюють роботи виключно з експлуатаційного утримання доріг, які перебувають на балансі регіональних служб автомобільних доріг, та не несуть відповідальності за стан автошляхів. Своєю чергою, регіональні філії облавтодорів проводять винятково ямковий ремонт існуючого покриття, відтак окремі ділянки автошляхів перебувають у незадовільному стані. Водночас фінансування в основному спрямоване на обслуговування дорожньої інфраструктури прилеглих територій до обласного центру, як наслідок допускається систематичне порушення нормативних міжремонтних термінів капітального ремонту дорожніх покриттів сільських територій.

7. Руйнування дорожніх конструкцій внаслідок збільшення вагових навантажень від транспортних засобів та інтенсивності руху, на які існуюча мережа автомобільних доріг не розрахована. Так, на автошляхах сільських територій західних регіонів України відсутні у достатній кількості комплекси вагового контролю європейського зразка, а заходи збереження асфальтного покриття спрямовані винятково на обмеження проїзду великогабаритного

автотранспорту дорогами, що ведуть до митних переходів (Львів-Рава-Руська, Львів-Краковець, Ужгород-Чоп, Ковель-Доманове, Ковель-Яготин, Луцьк-Устилуг), міжобласного значення (Львів-Самбір-Ужгород, Львів-Тернопіль, Устилуг-Луцьк-Рівне, Стрий-Івано-Франківськ-Чернівці, Мукачеве-Івано-Франківськ-Рогатин-Львів) та навколо обласних центрів. Водночас понад 90 % доріг спроектовані під навантаження на вісь автомобіля максимум у 6 тонн, тоді як сучасний вантажний автотранспорт має навантаження близько 11,5 тонн [21].

Крім наведених вище проблемних аспектів, існують і такі перешкоди покращення дорожньо-транспортної інфраструктури на сільських територіях України:

- недостатня врегульованість інституційного забезпечення функціонування автостанцій, процедури їх відкриття та закриття, формування взаємовідносин між власниками автостанцій, перевізниками, органами державного управління, соціальної відповідальності всіх суб'єктів формування та обслуговування дорожньо-транспортної інфраструктури територій західних регіонів України;

- неналагодженість ефективної взаємодії органів місцевого самоврядування, районних та обласних державних адміністрацій з організації пасажирських перевезень і контролю за їх функціонуванням. На даний час функціонування транспортної мережі та її інфраструктури здійснюється без залучення органів місцевого самоврядування, вивчення реальних пасажиропотоків та техніко-економічного обґрунтування доцільності певних

маршрутів. Також відсутній належний контроль за дотриманням перевізниками умов договорів про організацію перевезень, вимог трудового законодавства щодо робочого часу, режиму праці і відпочинку та впровадженням системи підготовки і підвищення кваліфікації, інженерно-технічного складу працівників транспортних підприємств. Крім того, не реалізовано в повному обсязі Програму розвитку і оптимізації маршрутної мережі пасажирських автобусних перевезень на територіях західних регіонів України, яка би дозволила врегулювати питання організації міжміських і приміських маршрутів на основі “районування” та використання супутникової навігації, програмних систем автоматизованого проектування й управління, оцінювання якості пасажирських послуг, перевезення пільгових категорій пасажирів та відшкодування втрат перевізників;

- значне “затягування” процедур розробки і впровадження програм розвитку об’єктів дорожньо-транспортної інфраструктури на регіональному та місцевому рівні. Прийнята у 2010 р. Транспортна стратегія України на період до 2020 р. не поширилася в конкретних програмних документах на субрегіональному рівні. Так, у Програмі фінансування робіт, пов’язаних із будівництвом, реконструкцією, ремонтом та утриманням автомобільних доріг Львівської області, не враховано потреби в розбудові й оновленні об’єктів дорожнього сервісу та облаштуванні зупинок автобусного транспорту в сільських населених пунктах, зокрема депресивних;

- відсутність досвіду та невиконання норм щодо розбудови об’єктів дорожнього сервісу, зокрема на сьогодні відсутня практика

планування розміщення об'єктів сервісу вздовж автомобільних доріг, існують труднощі в отриманні дозволів суб'єктами підприємницької діяльності на розміщення, будівництво та реконструкцію, прослідковується неузгодженість окремих правових питань у сфері розподілу землі;

- брак розгалуженої системи транспортно-логістичних центрів. Незважаючи на те, що Волинська, Львівська та Закарпатська області розташовані поблизу кордону, на території сільських поселень немає жодного логістичного центру європейського зразка. Всі логістичні центри, що працюють, як правило, маленькі приватні спеціалізовані склади з обмеженими функціональними можливостями;

- погіршення мережі автомобільних доріг (в основному через відсутність належного фінансування дорожніх робіт з ремонту і експлуатаційного утримання). Щорічна нормативна потреба на експлуатаційне утримання автомобільних доріг на сільських територіях західних регіонів України, зазвичай, в 15 разів перевищує обсяги виділеного фінансування [22];

- порушення термінів прийняття базових нормативно-правових документів щодо розмежування повноважень із питань будівництва та експлуатаційного утримання автомобільних доріг, перерозподілу та передачі фінансування, що перешкоджає ефективній розробці і реалізації регіональних цільових програм розвитку дорожнього господарства та пасажирських перевезень автомобільним транспортом;

- зниження гарантійних термінів експлуатації дорожнього

покриття. У країнах ЄС будівельні організації підписують гарантійні зобов'язання строком до десяти років, згідно з якими підрядник ремонтує дорогу за свій рахунок у разі виходу її з ладу за цей час. Загалом по Україні компанії-підрядники надають гарантію на дорожнє покриття не більше ніж на три роки, за умов належної експлуатації. Проте, і за такого гарантійного терміну не зберігається висока якість дорожнього покриття. Так, на трасі Київ-Чоп територією гірських районів Львівської та Закарпатської областей руйнується дорожнє полотно майже так само швидко, як і на “старих автошляхах”. Більше того, за умов катастрофічного погіршення автошляхів на сільських територіях західної України не фіксувалося жодного випадку, коли підрядника примусово змушували проводити ремонт за власний рахунок;

- відсутність ефективного фінансового контролю за використанням державних коштів, призначених на ремонт та утримання автомобільних доріг, розвиток дорожньо-транспортної інфраструктури тощо;

- низька ефективність реалізації державних програм з розвитку дорожньо-транспортного комплексу, їх невідповідність європейським стандартам;

- обмеженість практики залучення інвестиційних ресурсів для розвитку дорожньо-транспортної інфраструктури сільських територій західних регіонів України на умовах державно-приватного партнерства.

За результатами аналізу проблем та перешкод розвитку дорожньо-транспортної інфраструктури на сільських територіях

України є підстави стверджувати, що напрямами вдосконалення державної політики у цій сфері є проведення інвентаризації діючих автостанцій та виявлення на її основі необхідності будівництва нових чи реконструкція діючих, поступове впровадження автоматизованої системи продажу квитків із використанням інтернет-технологій, запровадження практики планування створення об'єктів інфраструктури дорожніх об'єктів, формування стимулів (економічних та організаційних) для автоперевізників щодо розвитку дорожньо-транспортної інфраструктури та її об'єктів, створення транспортно-будівельних кластерів, впровадження нових стандартів та кваліфікаційних умов при проведенні тендерів на ремонт, інженерне й архітектурне облаштування автомобільних доріг, формування баз даних сумлінних підприємств – будівельно-монтажних, транспортних, обслуговуючих дорожньо-транспортну інфраструктуру, ініціювання перед відомчими та державними органами влади реалізації пілотних проектів у сфері реформування існуючої системи управління автомобільних доріг на сільських територіях.

Розвиток дорожньо-транспортної інфраструктури має стати базовим проектом з покращення доступності вітчизняних сільських територій, а на перспективу дозволить забезпечити поширення цієї практики і на формування інших елементів інфраструктури сільських поселень держави, зокрема виробничої (дороги, канали, порти, склади, системи зв'язку тощо) і соціальної (школи, лікарні, бібліотеки, театри, стадіони та ін.), а також комплексу, так званих, інфраструктурних галузей господарства (транспорту, зв'язку,

освіти, охорони здоров'я та ін.). Це в значній мірі дозволить забезпечити розвиток сільських територій та покращити передумови для зміцнення соціально-економічної безпеки України.

Список використаних джерел до розділу 2

1. Інтернет-ресурс Головного управління статистики у Львівській області. – Режим доступу : <http://www.lv.ukrstat.gov.ua>.

2. Доповідь «Ринок праці у 2014 р.» за даними вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності, обстежень підприємств, установ та організацій, а також за адміністративною інформацією державної служби зайнятості. / Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2015/dop/04/dop_pr_2014.zip

3. Візняк Ю. Зайнятість населення у прикордонному районі// Щоденна інтернет - газета "Вголос" (27 березня 2013 р.). - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1178/>.

4. Худицький В. Неформальні трудові відносини / 12 червня 2015 р.. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу :<http://gazeta.dt.ua/business/neformalni-trudovi-vidnosini-nini-lishe-tretina-pidpriyemstv-ne-planuye-skorochuvati-kilkist-svoyih-pracivnikiv-.html>.

5. Звіт про результати дослідження міграційних настроїв студентів Львова // Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка». - [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: <http://miok.lviv.ua/wp-content/uploads/2015/04/zvitpj.pdf>

6. Формування соціального діалогу в сучасних умовах: світовий досвід та українська практика // Аналітична доповідь / за ред. Розумного М.М. – К.: НІСД, 2011. – С.39.

7. Соціальний діалог як важлива частина «добродійного кола добробуту» – формування заробітної плати // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 7. – С. 67.

8. Кадрові ресурси охорони здоров'я. Планування персоналу. Формування кадрового резерву. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://medsprava.com.ua/korisna_informatsija/kadrov_i_resursi_okhoroni_zdorovja_planuvannja_personalu_formuvannja_kadrovogo_rezervu/

9. Про підсумки соціально - економічного та культурного розвитку Старосамбірського району у 2014 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://stsrda.gov.ua/index.php/ekonomika/ekonomichni-pokaznyky/11841-pidsumky-sotsialno-ekonomichnoho-ta-kulturnoho-rozvytku-starosambirskoho-raionu-u-i-kvartali-2015-roku.html>

10. Інтернет-ресурс Головного управління статистики у Волинській області. – Режим доступу : <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua>.

11. Інтернет-ресурс Головного управління статистики у Івано-Франківській області. – Режим доступу : <http://www.ifstat.gov.ua>.

12. Інтернет-ресурс Головного управління статистики у Чернівецькій області. – Режим доступу :

<http://www.cv.ukrstat.gov.ua>.

13. Інтернет-ресурс Головного управління статистики у Закарпатській області. – Режим доступу : <http://www.uz.ukrstat.gov.ua>.

14. Бєленький П. Ю. Конкуренційність на транскордонних ринках / П. Ю. Бєленький, Є. Е. Матвєєв та ін. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2005. – С. 25.

15. Мікула Н. Розвиток транскордонного співробітництва України в умовах розширеного ЄС / Н. Мікула, І. Тимочко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Desember/11.htm>.

16. Регіональна програма розвитку малого і середнього підприємництва у Чернівецькій області на 2013-2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oda.cv.ua/sites/default/files/doc/.../proekt_rprmp_2013-2014.doc.

17. Програма розвитку малого і середнього підприємництва в Закарпатській області на 2013-2014 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.carpathia.gov.ua/ua/209.htm>.

18. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи / [за ред. О. В. Позняка]. – Умань, 2007. – 276 с.

19. Позняк О. Соціальні наслідки євроінтеграції України. Міжнародна міграція. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.idss.org.ua/monografii/DCFTA_Migration_Pozniak.rar.

20. У ЛОДА надійшло 680 скарг на роботу транспорту. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zik.ua/ua/news/2013/06/04/412434>.

21. Україна: на шляху до нової якості дорожньої інфраструктури [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/finances/ukrayina-na-shlyahu-do-novoyi-yakosti-dorozhnoyi-infrastrukturi-.html>.

22. Що у нас із дорогами? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dyvys.info/ekonomika/scho-u-nas-iz-dorohamy.html>.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В ПРОЕКЦІЇ ЗМІЦНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

3.1 Пріоритети зміцнення соціально-економічної безпеки держави шляхом розвитку сільських територій

Загальнодержавні тенденції трансформацій соціально-економічних систем і динамізм глобалізаційних процесів супроводжуються глибокими соціальними протиріччями і загостренням масштабних соціальних проблем, що негативно позначаються на системі соціально-економічної безпеки держави та її територій, особливо менш економічно розвинених і соціально захищених, якими є сільські території України. За такої ситуації, в центрі наукових дискусій опинилися складні теоретико-методологічні і прикладні проблеми посилення ролі держави в управлінні соціально-економічними процесами на базі ефективної соціальної та економічної політики, стратегічного розвитку соціальної сфери, дотримання балансу та захищеності інтересів людини і суспільства.

Актуальність проблеми підвищення ролі держави у гарантуванні безпеки розвитку вітчизняних сільських територій посилюється тим, що в Україні система соціально-економічної безпеки формується лише фрагментарно, без достатнього теоретико-методологічного обґрунтування. Як наслідок, в економіці та

соціальній сфері сільських територій накопичуються негативні явища і тенденції, які виявляються у деформаціях соціальної структури, економічній десоціалізації, соціально-культурній деградації та слабкій соціальній захищеності людини.

У зв'язку з цим реалізація державної політики розвитку сільських територій в контексті гарантування соціально-економічної безпеки як ключового фактора соціально-економічного розвитку держави об'єктивно потребує глибокого дослідження на засадах системного підходу, причому не лише на рівні особи, економічного агента, виду економічної діяльності чи суспільства, а й у функціональних сферах економіки та соціальної системи, адже структурна зв'язаність елементів формування та розвитку системи соціально-економічної безпеки є необхідною умовою економічного зростання, дестабілізація якої може призвести до суттєвих негативних соціальних, а в подальшому – економічних наслідків. Усе це актуалізує проблему обґрунтування напрямів, а також розроблення механізмів та засобів державної політики регулювання розвитку сільських територій у контексті соціально-економічної безпеки у системі стратегічних та тактичних орієнтирів посилення національної безпеки України.

Вважаємо, що головним пріоритетним завданням в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки України шляхом реалізації господарського механізму розвитку сільських територій є вибудування комплексної просторово-територіальної системи соціально-економічної безпеки, що концептуально набуває вигляду, який представлений на рис. 3.1.

ЕЛЕМЕНТИ СИСТЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ШЛЯХОМ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Рис. 3.1. Система регулювання соціально-економічної безпеки держави шляхом розвитку сільських територій.

Таким чином, метою державної політики в аналізованій сфері має стати забезпечення життєво важливих інтересів сільських мешканців, територіальних громад та держави, високої ефективності функціонування соціально-економічного комплексу та збалансований розвиток сільських територій. Тільки таким шляхом можна, по-перше, покращити параметри функціонування

вітчизняних сільських територій, а також, по-друге, ув'язати ці процеси з позитивним впливом на соціально-економічну безпеку держави загалом. Більше того, визначена нами мета доволі тісно корелює з базовими положеннями трактування понять “економічна безпека держави» та «національна безпека”, що визначені в Стратегії національної безпеки України від 6 травня 2015 року, де визнається необхідність гарантування досягнення в нашій державі інтересів трьох ключових груп суб’єктів – громадян, суспільства та держави.

Визначені елементи системи державного регулювання також гармонійно поєднують власний економічний та соціальний характер з переважанням останнього. Більше того, вважаємо, що в Україні пріоритетним має стати інклюзивний вектор розвитку соціально-господарського комплексу вітчизняних сільських територій, де належним чином будуть задіяні важелі і стимули економічного розвитку в цілях формування доходів населення, гарантування йому якісних споживчих та соціальних послуг, високого рівня якості життя та перспектив щодо подальшого розширеного відтворення інтелектуального та людського капіталу.

Разом з тим, потрібно розуміти, що соціально-економічний розвиток будь-якої території об’єктивно унеможливлений, якщо не має фінансово-економічного ресурсу, на який він буде опиратися. Відтак, пріоритетами державної політики соціально-економічного розвитку сільських територій в контексті гарантування соціально-економічної безпеки нашої держави визначимо:

1. Покращення умов та створення територій, комфортних для

проживання сільського населення, шляхом розбудови житлово-комунальної, комунікаційної та соціальної інфраструктури, покращення рівня забезпеченості населення об'єктами торгівлі і споживчих послуг, розвитку мережі інституцій соціальної підтримки і допомоги.

2. Створення сприятливого середовища для розвитку малого і середнього підприємництва, у т. ч. з використанням факторних конкурентних переваг та природно ресурсного потенціалу сільських територій (надання оздоровчих та відпочивальних послуг, розвиток “зеленої” економіки, агроосель, творчих індустрій, використання потенціалу культурних ресурсів та народної творчості).

3. Покращення транспортної (локальної) доступності сільських територій.

4. Забезпечення сталого розвитку та підвищення рівня енергетичної незалежності сільських поселень.

5. Запровадження організаційно-економічних механізмів розвитку людського капіталу.

6. Диверсифікація економіки сільських територій.

7. Децентралізація влади і підвищення функціональної спроможності органів місцевого самоврядування сільських територіальних громад.

На досягнення цих пріоритетів необхідно спрямувати дієві та ефективні інструменти в рамках наступних механізмів державної політики забезпечення соціально-економічної безпеки.

1. Інституційний механізм. Метою реалізації його

інструментів є удосконалення системи планування розвитку сільських територій та посилення фінансової і функціональної спроможності органів влади та місцевого самоврядування щодо його регулювання. Доцільно законодавчо визначити необхідність стратегічного планування розвитку сільських населених пунктів, затвердити єдиний і прозорий механізм участі територіальних громад у розробці, реалізації програмних документів регіонального розвитку та контролю за їх виконанням, насамперед через надання територіальним громадам ширших повноважень та відповідальності, доступу до ресурсів розвитку.

Важливо передбачити планування розвитку сільських територій у державній та регіональних стратегіях соціально-економічного розвитку. При цьому для розширення можливостей громадських організацій та об'єднань, які представляють територіальну громаду, інститутів громадянського суспільства, агенцій регіонального розвитку, місцевих бізнес-асоціацій (інституціоналізації територіальних громад як юридичних осіб) потрібно розробити методичні рекомендації щодо їх створення і функціонування, а також інструктивних матеріалів щодо нормативно-правового, методичного, економічного забезпечення створення та діяльності таких громадських інституцій.

Інституційним важелем розвитку сільських територій є також розробка методичних рекомендацій з стратегічного планування розвитку сільських населених пунктів з визначенням типової структури стратегічних планів та програм розвитку, методології оцінки ресурсного потенціалу та можливих напрямів розвитку

сільських поселень з огляду на ресурсний базис та можливості. Для підвищення конкурентоспроможності і дієздатності територіальних громад необхідно активізувати співробітництво між ними включно з спільною розробкою і реалізацією стратегій розвитку для об'єднаних територіальних громад, що дозволить знизити видатки та розробку та реалізацію визначених пріоритетів розвитку, кооперувати ресурси та зусилля одразу кількох населених пунктів.

Першочергова увага має приділятися формуванню ефективного інституційного механізму державної підтримки інновацій у сільському господарстві та в інших сферах економічної діяльності на селі. Діюча модель, орієнтована на пряме бюджетне субсидування агровиробників, має поступитися інструментам інноваційного менеджменту, які зарекомендували свою успішність у розвинутих державах світу. Насамперед, це стосується поліпшення інвестиційного клімату через фінансування інфраструктурних проєктів, створення агропромислових кластерів та агроіндустріальних парків, стимулювання конкуренції на аграрному та суміжних із ним ринках.

Стимулювати активну участь територіальних громад у розробці і реалізації програм регіонального розвитку можливо й шляхом запровадження різних форм співробітництва між органами державного управління, науково-дослідними установами, громадським сектором та представниками територіальних громад, проведення комунікативних заходів з гострих проблем соціально-економічного розвитку сільських територій, цільового навчання представників органів місцевого самоврядування, розробки і

впровадження програм медіа-освіти (створення спеціалізованого веб-ресурсу у відкритому доступі для усіх громадян України) щодо нормативно-правового забезпечення, соціальної взаємодії та суспільної активності територіальних громад, у тому числі за підтримки програм і фондів ЄС, а також державних цільових програм.

У напрямі стимулювання активізації підприємницької ініціативи слід удосконалити планування і програмування її розвитку на місцевому рівні за принципом проектно-грантової форми фінансування заходів та збільшення частки “продуктивних” витрат, спрямованих на формування мережі інституцій та програм фінансово-кредитного сприяння, залучення страхової сфери до зниження рівня ризику і забезпечення фінансування підприємств, створення мережі муніципальних бізнес-інкубаторів і венчурних фондів, покращення інституційно-правового забезпечення розширення можливостей підприємств до реалізації інвестиційних проектів і інноваційних програм, розширення можливостей функціонування мережі суб’єктів фінансово-інвестиційної підтримки бізнесу, покращення доступу малих підприємств до інновацій та інвестицій.

2. Організаційно-економічний механізм. Так, розвиток дорожньо-транспортної, логістичної, комунікаційної, соціальної інфраструктури сільських територій потребує реалізації комплексу засобів та важелів у межах організаційних механізмів. Дієвим тут може стати застосування механізмів державно-приватного партнерства з метою пошуку фінансово-інвестиційного

забезпечення створення сучасних якісних доріг, дорожньо-транспортної інфраструктури та завершення будівництва під'їздів до сільських населених пунктів, розвитку інформаційно-комунікаційного забезпечення, інфраструктури. Для цього необхідне удосконалення процедури підготовки та реалізації проектів державно-приватного партнерства (ДПП), шляхом визначення спеціалізованих органів управління розвитком ДПП на місцевому рівні з чітким визначенням їх повноважень, обов'язків та відповідальності; обґрунтування органами державного управління, узгоджених з громадськістю, представниками науково-дослідних установ та експертами перспективних напрямів і форм ДПП з конкретизацією потенційних об'єктів ДПП у сільській місцевості; оголошення конкурсів про реалізацію ДПП та надання необхідної інформації щодо участі у конкурсі в офіційних виданнях органів влади, максимального звільнення приватного партнера від регламентних процедур участі в конкурсі та укладенні договорів; спільної реалізації проектів та оперативного моніторингу дотримання зобов'язань учасниками ДПП з боку громадськості. Вказану послідовність інституціоналізації процедури підготовки і реалізації проектів ДПП доцільно унормувати в Законі України "Про державно-приватне партнерство".

З метою забезпечення сталого розвитку та підвищення рівня енергетичної незалежності сільських територій необхідно реалізувати низку організаційно-економічних механізмів, спрямованих, з однієї сторони, на посилення державного та громадського контролю за масовим вирубуванням і спалюванням

деревини, ресурсів лісового господарства, забрудненням пестицидами, побутовими відходами, стічними стоками та іншими шкідливими речовинами земельних ділянок, місцевих водоймищ і підземних вод, а з іншої – надання фінансово-кредитних та інших стимулів з розбудови “зелених” сільських територій, автономного енергетичного (як правило, альтернативного) забезпечення, альтернативних ресурсів теплозбереження, замкнених систем очищення води, розвитку малої гідроенергетики, використання потенціалу вітрової та сонячної енергії, розробки родовищ сланцевого газу, виробництва біоетанолу тощо.

Складним і невирішеним залишається питання інвестиційної та ресурсної підтримки реалізації державних і приватних проектів у сферах розвитку інфраструктури, розбудови мережі об’єктів торгівлі та споживчих послуг, екології та енергетики, розвитку несільськогосподарських видів економічної діяльності. Реалізація цього завдання передбачає здійснення фінансово-кредитної політики, орієнтованої на покращення доступності кредитних ресурсів для суб’єктів господарювання на сільських територіях, включаючи реалізацію низки пілотних проектів, спрямованих на спрощення процедури отримання кредитів, а також узгоджується з перспективами інноваційного розвитку сільських територій, а, відтак, потребує застосування таких економічних важелів як зниження податкового тиску на підприємства, що реалізують інвестиційно-інноваційні проекти, зменшення ставок податку на прибуток з метою спрямовування резервних коштів на замовлені державою та спільні науково-дослідні й дослідно-конструкторські

розробки, надання пільг за проектами, що виконуються за пріоритетними програмами, зарахування частини податку з прибутку на спеціальні рахунки з подальшим використанням на інвестиційно-інноваційні цілі. Перспективною залишається й реалізація інноваційно-інвестиційних проектів у сільській місцевості із залученням бюджетних коштів і фінансової підтримки з боку міжнародних організацій, зокрема – структурних фондів ЄС, з метою впровадження нових агротехнологій, програм ресурсо- та енергозбереження, екологічного землекористування, фінансування інновацій, орієнтованих на розвиток об'єктів соціальної, комунальної та інноваційної інфраструктури сіл, зокрема реалізації низки проектів у сфері сільської медицини та освіти, телекомунікаційних мереж, забезпечення доступу сільських населених пунктів до мережі Інтернет.

У межах економічних механізмів стимулювання розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях потрібно реалізувати комплекс заходів, спрямованих на стимулювання розвитку перспективних для певної території видів економічної діяльності, у т. ч. з врахуванням виробничо-ресурсного потенціалу підприємств, розробку потенційним інвесторам регіональних паспортів пріоритетних видів економічної діяльності, які враховували б специфіку конкретної сільської території; ініціювання державної підтримки фінансових та лізингових програм розвитку малого і середнього підприємництва на території сільських поселень, передусім, з метою модернізації матеріально-технічної та техніко-технологічної бази суб'єктів реального сектору

економіки з можливістю часткової компенсації вартості придбаного обладнання та устаткування за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів; формування економічних стимулів для створення локальних інтегрованих виробничих систем, проведення горизонтальної та вертикальної кооперації підприємств, входження особистих селянських господарств у вертикальні виробничо-збутові господарські системи, стимулювання процесу формування аграрних горизонтально- та вертикально-інтегрованих кластерів.

Завдання та методи економічних механізмів розвитку сільських територій важливо спрямувати й на розвиток соціального та інтелектуального капіталу. В цьому аспекті доцільно зорієнтуватися на велику частку підприємств і фермерських господарств, які відзначаються вищим рівнем адаптованості до інновацій. Крім того, наявність значного потенціалу для розвитку високоспеціалізованого сільського господарства (екологічно-чистого землеробства, органічного тваринництва, молокопереробки та сироваріння на інноваційній основі тощо) дає підстави для залучення достатньої кількості іноземних інвестицій в розвиток людського капіталу з метою подальшої реалізації інноваційних проектів у вказаних сферах господарювання. Необхідна реалізація низки навчально-освітніх проектів і програм підвищення кваліфікації та навчання кадрів у сільській місцевості, орієнтованих на зниження рівня соціальної апатії сільських мешканців, включаючи проведення спеціалізованих навчань для підприємців, голів і працівників сільських рад, громадських активістів на селі, фахівців аграрного профілю, стимулювання розвитку соціального

підприємництва та активізацію місцевих ініціатив у сільській місцевості, нарощування соціального капіталу села на основі оптимізації взаємодії між господарюючими суб'єктами та домогосподарствами сільських територій, поглиблення їх співробітництва з науковими установами та навчальними закладами, органами державної влади та місцевого самоврядування, бізнес-асоціаціями, торгово-промисловими палатами.

При формуванні інструментів організаційно-економічних механізмів розвитку сільських територій України потрібно ідентифікувати й такі, що спрямовані на забезпечення диверсифікації та багатофункціонального розвитку господарських комплексів сільських територій шляхом нарощування потужностей туристичної індустрії, сфери послуг, переробної та легкої промисловості, телекомунікаційних технологій у сільській місцевості. Ці території повинні перетворитися на повноцінну частину національного господарства, де населення буде користуватися благами, за якістю та кількістю максимально прирівняними до урбанізованих систем, з ідентичними можливостями особистого (кар'єрного) розвитку та забезпечення економічного достатку.

З метою активізації туристичної діяльності на сільських територіях необхідно активізувати просування їх туристичних можливостей на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівнях; забезпечити вивчення закордонного досвіду щодо розвитку різноманітних видів зеленого туризму, ознайомлення зацікавлених підприємців і мешканців сільських

територій з особливостями започаткування та ведення агротуризму; здійснювати цілеспрямовану діяльність з відновлення, збереження та культивування місцевих традицій і звичаїв з метою реалізації конкурентних переваг агротуризму; сприяти участі представників агротуристичного бізнесу в міжнародних, національних та регіональних виставках і ярмарках; проводити із залученням учнів шкіл та молоді природоохоронні заходи, спільне очищення сільських територій, лісів та водойм від побутових відходів; розпочати створення необхідних умов для задоволення туристичних потреб осіб з особливими потребами.

3. Соціальний механізм. Тут, передусім, йдеться про інструменти підвищення ефективності використання соціально-культурного комплексу сільських територій при збереженні рівня освітнього, інтелектуального, культурного, духовного та фізичного розвитку людей. Для цього необхідно реалізувати такі заходи:

- задля підвищення ефективності використання об'єктів освітнього комплексу сільських територій потрібно забезпечити формування та розвиток мережі університетів прикордоння, яка охоплюватиме вищі навчальні заклади України та сусідніх держав та забезпечить створення спільної освітньої пропозиції (включно з отриманням спільного диплому), розширення наукового співробітництва, ширше залучення міжнародних грантів та науково-дослідних проектів, у т. ч. з розвитку сільських територій;

- з метою реформування об'єктів дошкільної освіти, підвищення ефективності їх функціонування та збільшення рівня охоплення дітей відділам освіти райдержадміністрацій необхідно

забезпечити створення груп з підготовки дітей старшого дошкільного віку до навчання у школах на базі загальноосвітніх шкіл. Відкриття дошкільних груп в існуючих навчально-виховних комплексах та реорганізація загальноосвітніх шкіл у навчально-виховні комплекси дозволять відкрити додаткові місця у дошкільних підрозділах і надавати якіснішу дошкільну освіту, що також підвищить рівень задоволеності освітніх потреб населення сільських територій;

- з метою реформування та покращення розвитку інфраструктури системи охорони здоров'я сільських територій потрібно забезпечити започаткування самостійного функціонування Центрів первинної медико-санітарної та швидкої медичної допомоги; поступову реорганізацію сільських фельдшерсько-акушерських пунктів в лікарські амбулаторії загальної практики сімейної медицини; напрацювати на початковому етапі створення на території сільських поселень госпітальних округів; забезпечити доступність екстреної медичної допомоги (шляхом розширення мережі пунктів базування, оновлення автопарку та впровадження централізованої (на рівні району) диспетчеризації та маршрутизації, придбання транспорту для закладів медичного обслуговування населення в розрахунку 1 автомобіль на лікарську амбулаторію);

- з метою активізації розвитку медико-соціального комплексу сільських поселень необхідно активно впроваджувати систему міжсекторальної співпраці, шляхом створення при місцевих державних адміністраціях координаційних (опікунських) рад з

питань медико-соціальної допомоги людям літнього віку, що потребують сторонньої допомоги; створити єдиний орган управління медичним обслуговуванням з наданням йому функцій замовника медичних послуг (за бюджетні кошти). Це дозволить поєднати мережу лікувально-поліклінічних закладів в єдиний медичний простір, забезпечить збільшення кількості амбулаторій сімейної медицини, впровадження в практику укладання договорів на надання первинної медико-санітарної допомоги між замовником (місцевим органом влади – територіальним медичним об'єднанням) і виконавцем (медичним закладом) та забезпечить реалізацію механізму фінансування медичного обслуговування у розрахунку на одного жителя з елементом фондоутримання;

- як засіб подолання негативних наслідків нераціонального використання закладів соціально-культурного призначення в сільських населених пунктах відділам культури та туризму райдержадміністрацій, сільським та селищним радам необхідно продовжити роботу з відновлення стаціонарного опалення в сільських бібліотеках та клубних закладах, проведення ремонтів сільських закладів культури, забезпечити проведення заходів щодо визначення балансоутримувачів пам'яток історії місцевого значення, паспортизацію об'єктів та пам'яток археології, історії, монументального мистецтва, архітектури тощо, забезпечити функціонування культурних закладів у формі культурно-дозвіллєвих комплексів;

- з метою якісного розвитку об'єктів туристичної інфраструктури департаментам з розвитку туризму, рекреації та

культури обласних державних адміністрацій доцільно розпочати практику створення кластерних структур для об'єднання потенціалу розвитку туризму або окремих туристично-рекреаційних сегментів, відкриття туристичних представництв України за кордоном, а також уніфікованої мережі туристично-інформаційних центрів вздовж автомобільних трас, на автостанціях, центральних площах населених пунктів, на територіях туристичних об'єктів сільських територій.

Надалі важливо забезпечити реорганізацію мережі надання соціальних послуг та активізацію діяльності органів влади у напрямі забезпечення кращого доступу населення до соціальних послуг. Зокрема, задля реформування інфраструктури ринку надання соціальних послуг управлінням праці та соціального захисту населення, територіальним центрам соціального обслуговування райдержадміністрацій, районним центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді потрібно забезпечити підвищення рівня доступності соціальних послуг шляхом розширення мереж денних стаціонарів (центрів денного перебування отримувачів соціальних послуг). Для цього необхідно затвердити план заходів Стратегії реформування системи надання соціальних послуг, який виходитиме із завдань територіального наближення надавачів соціальних послуг до місця проживання/перебування отримувачів).

Територіальним центрам соціального обслуговування райдержадміністрацій доцільно забезпечити створення майданчика для освоєння навичок користування інвалідними візками та іншими

технічними засобами реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями, забезпечити створення належних умов для функціонування та розвитку мережі дитячих будинків сімейного типу.

Наступним заходом, що має бути реалізованим в межах соціального механізму є реформування інфраструктури соціально-побутового комплексу сільських територій, відновлення та забезпечення ефективного функціонування та подальшого розвитку сфери послуг для задоволення житлово-комунальних та побутових потреб населення шляхом:

- подальшого розвитку мережі місцевого телефонного зв'язку з використанням засобів колективного доступу до мережі Інтернет на сільських територіях, забезпечення доступу споживачів до універсальних послуг поштового зв'язку та розширення їх спектру на базі інформаційно-комунікаційних технологій.

4. Інформаційний та соціально-психологічний механізм. Завдання та методи інформаційних та соціально-психологічних механізмів розвитку сільських територій мають спрямовуватися на забезпечення інформаційно-консультаційної підтримки населення щодо започаткування власного бізнесу, покращення соціально-психологічного та організаційно-професійного середовища трудової та підприємницької діяльності через існуючу мережу обласних та районних центрів зайнятості, місцевого дорадництва, агенції регіонального розвитку, навчання і тренінги для сільського населення, надання фінансової та організаційної підтримки організацій, що реалізують навчально-просвітницькі заходи.

Реалізація механізмів соціально-економічного розвитку дозволить знизити рівень трансформаційних і трансакційних витрат у сільській економіці, сприятиме мінімізації проявів опортуністичної поведінки сільських мешканців, дозволить подолати низку дисфункцій у роботі інститутів, які визначають ефективність функціонування господарських комплексів на основі зростання якості їх людського і соціального капіталу, а також сприятиме кращому фінансовому забезпеченню та розвитку інфраструктури сільських територій України, дозволить перетворити їх на території, комфортні для проживання та підприємницької діяльності, що в сукупності забезпечить посилення системи соціально-економічної безпеки України.

3.2 Напрями покращення інституційного забезпечення розвитку сільських територій

Недостатній рівень сформованості інституційного забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій України значно перешкоджає формуванню необхідного середовища для системної соціально-економічної безпеки держави та проявляється в надмірній бюджетно-управлінській централізації, нерозвиненості інститутів громадянського суспільства, відсутності чіткого розмежування земель загальнодержавної та комунальної власності, диспропорціях просторово-регіонального розвитку, монофункціональності господарських комплексів на сільських територіях, деградації людського капіталу та інертності сільського

населення, незавершеності процесів інвентаризації та кадастрової оцінки земель, нераціональності природокористування, незадовільності інституційно-психологічного базису в сільській місцевості, низькій спроможності наявних інституцій.

Це знижує ефективність державної політики забезпечення соціально-економічної безпеки, перешкоджає процесам реалізації природно-ресурсного потенціалу, нарощення обсягів аграрного виробництва, інвестиційно-інноваційної діяльності на сільських територіях, зростання зайнятості сільських мешканців та рівня якості їх життя, адаптації України до інституційних вимог і стандартів ЄС в частині розвитку сільських територій. Тому посилюється доцільність розробки заходів з покращення інституційного забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій.

Інституційне забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій України характеризується такими недоліками:

1. Неповнота та непослідовність законодавчої бази у сфері регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій.

Неврегульованими залишаються питання законодавчого базису соціально-економічного розвитку сільських територій. Низка розроблених нормативно-правових актів так і не були прийняті, серед яких, зокрема проект Закону України “Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості” [1] та проект Закону України “Про упорядкування сільської поселенської мережі” [2]. На законодавчому рівні досі чітко не

визначено поняття “сільська територія”. Несформованість законодавства ускладнює реалізацію прикладних засад державної політики соціально-економічного розвитку сільських територій, створює протиріччя на державному і регіональному рівнях управління, стримує процес розмежування земель державної та комунальної власності, перешкоджає визначенню чітких меж територій, що підпадають під юрисдикцію сільських рад, знижує ефективність діяльності органів місцевого самоврядування, ускладнює процес формування спроможних територіальних громад, призводить до переважання ролі неформальних інститутів над формальними. Вирішення проблем активізації соціально-економічного розвитку сільських територій є недостатньо пріоритетним у вітчизняному законодавстві та позиціонується, здебільшого, як другорядна ціль в контексті забезпечення розвитку сільського господарства.

2. Недостатня інституційна спроможність та низька ефективність програмних документів соціально-економічного розвитку сільських територій.

Дієвість програмних документів соціально-економічного розвитку сільських територій обмежується їх декларативним характером. Як правило, в них не визначено інструментів та засобів досягнення пріоритетних цілей, відсутні чіткі механізми фінансування реалізації запропонованих заходів, несформовані алгоритми виконання програмних положень. Нераціональним є процес розробки державних і регіональних програм розвитку сільських територій, передусім, в аспекті організації громадських

слухань та обговорень, залучення досвіду неурядових організацій та науково-дослідних аграрних установ, врахування думки представників органів місцевого самоврядування та сільських територіальних громад. Відсутні дієві механізми тактико-оперативного коригування виконання програм соціально-економічного розвитку сільських територій.

У відповідності до затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158 Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року [4] були розроблені регіональні програмні документи, серед яких Програма розвитку сільських територій Львівської області на період до 2015 року, Комплексна програма перспективи агропромислового комплексу та розвитку сільських територій Івано-Франківської області у 2005-2010 роках та на період до 2015 року, Стратегія розвитку сільських територій Чернівецької області 2011-2015 роки, інші.

За результатами аудиту виконання заходів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року встановлено, що з прийнятих 140 законодавчих і нормативно-правових актів більшість розроблено на другому етапі реалізації Програми, що не сприяло виконанню у 2008–2011 роках її заходів у визначених на цей період обсягах. Програма всупереч вимогам постанови Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 № 107 “Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм” не містила розподілу обсягів фінансування її заходів на 2011-2015 роки та не визначала на цей період

результативних показників. Визначені Програмою до розроблення і прийняття акти законодавства на першому етапі її виконання (2008-2009 роки) не прийняті. При цьому законодавчі та нормативно-правові акти, які прийняті на другому етапі виконання Програми (2010-2011 роки), недосконалі та не узгоджуються між собою, що негативно позначилося на її результативності. За період виконання I і II етапів Програми у соціальній сфері села (2008–2011 роки) з державного бюджету на ці заходи було спрямовано 40,4 млрд. грн, що становить лише 68,2 % від прогнозного на цей період обсягу (59,2 млрд. грн). Програмою за цим напрямом у 2008-2011 рр. передбачалося виконання 17 заходів з прогнозним обсягом фінансування 11,0 млрд. грн, у тому числі кошти державного бюджету – 8,6 млрд. грн. Фактично виконувалося 11 заходів, на які використано 1589,3 млн. грн, або 14,1 % від прогнозного обсягу, з них кошти державного бюджету – 1505,3 млн. грн [5].

3. Нерозвиненість і занедбаність об'єктів соціально-економічної інфраструктури сільських територій.

Розвиток сільських територій характеризується відсутністю належного дорожньо-транспортного сполучення, достатньої кількості об'єктів ринкової, фінансової, підприємницької, інноваційної, соціальної, побутової, комунікаційної та культурної інфраструктури. Її несформованість перешкоджає розвитку підприємницької діяльності, створенню міжгосподарських кластерів, налагодженню транскордонного співробітництва та поглиблює периферійний характер розвитку сільських територій. Сільське населення позбавлено можливості отримання якісних

соціальних, побутових, освітніх, медичних і культурних послуг, які переважно надаються в містах і районних центрах. Низька функціональна спроможність інфраструктури сільських територій обмежує масштаби розвитку їх інституційного забезпечення, що проявляється в його дисбалансах, недосконалості та невідповідності сучасним вимогам і потребам, зростанні частки трансакційних витрат у діяльності суб'єктів господарювання; непоширеності практики співпраці громадських і неурядових організацій з органами місцевого самоврядування.

Периферійний характер розвитку сільських територій, зумовлений відсутністю належної інфраструктури, робить їх непривабливими для проживання та призводить до зменшення чисельності сільських населених пунктів. Так, у 2014 р. порівняно з 1991 р. кількість сільських населених пунктів скоротилася у Волинській області на 9 од., Закарпатській – 14 од., Івано-Франківській – 5 од., Львівській – 21 од., Рівненській – 2 од., Тернопільській – 35 од.[6].

4. Ресурсно-функціональна обмеженість органів місцевого самоврядування та низька інституційна спроможність територіальних громад на сільських територіях.

Відсутнє чітке розмежування між повноваженнями місцевих державних адміністрацій та органами місцевого самоврядування (відповідно до законодавства 76 повноважень є дублюючими), що перешкоджає побудові ефективного механізму контролю за їх виконанням. Реалізація делегованих повноважень органами місцевого самоврядування ускладнюється надмірною

адміністративно-управлінською та бюджетною централізацією, що зумовлює дотаційність бюджетів сільських рад, посилює інерційний характер прийняття управлінських рішень, обмежує потенціал соціально-економічного розвитку сільських територій, перешкоджає налагодженню ефективного державно-приватного партнерства.

Розбалансованість системи адміністративно-територіального управління перешкоджає формуванню спроможних сільських територіальних громад, що ускладнює участь сільських жителів у програмуванні сільського розвитку, стримує вирішення господарсько-побутових проблем, посилює інертну поведінку сільських жителів, формує ризики виникнення невідповідності пріоритетів діяльності органів місцевого самоврядування інтересам територіальних громад.

До прикладу, у Львівській області 21 сільський населений пункт не має населення, але не знятий з обліку. Відносно спроможним є лише самоврядування міст обласного значення, оскільки воно базується на достатній фінансовій, інфраструктурній та кадровій ресурсних основах. Відтак, із 710 місцевих рад лише 72 є самодостатніми, а з них лише 46 сільських рад. У 2012 році 618 сільських та селищних рад отримали дотацію в обсязі 179,4 млн. грн., у 2013 році – 615 рад (186,3 млн. грн.), у 2014 році – 613 рад (179,6 млн. грн.). Із 633 сільських рад Львівської області понад 3 тис. населення мають лише 65 рад; більше 1 тис. населення – 437 рад; менше 1 тис. населення – 131 рада. Кількість сільських рад, у підпорядкуванні яких знаходиться один населений пункт – 186 од.;

2 населені пункти – 150 од.; більше 3 населених пунктів – 297 од.[7]. За останні 10 років кількість сільських рад в Україні зросла на 1052 од., у той час, як чисельність сільського населення зменшилась більш, ніж на 1,6 млн. осіб, а кількість сільських населених пунктів скоротилася на 456 од. У Львівській області, попри зменшення за роки незалежності України чисельності сільського населення на 109,3 тис. осіб, кількість сільських рад зросла на 150 од. до 633 од.[8].

5. Деструктивний вплив інституційно-психологічних чинників на соціально-економічний розвиток сільських територій.

Депресивний характер розвитку сільських територій, відсутність робочих місць і монофункціональність сільської економіки зумовлює міграцію сільських жителів до міських поселень у пошуках роботи та деградації людського капіталу в сільській місцевості. Такі тенденції посилюють дію дестабілізуючих впливів інституційно-психологічних чинників на соціально-економічний розвиток сільських територій, передусім, в аспекті перешкоджанню процесів формування інститутів українського села, громадянського суспільства, освіти, культури, сім'ї та місцевого лідерства. Деформація інституційно-психологічних стимулів і пасивність сільського населення посилюються в умовах їх низького рівня довіри до представників місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Це ускладнює процеси утвердження осіб, здатних до самоорганізації та реалізації громадських і підприємницьких ініціатив, формування зацікавленості серед жителів у вирішенні

актуальних господарських, побутових та культурних проблем сільських територій, на яких вони проживають, нівелюють стимули до залучення коштів трудових мігрантів у сільську економіку, поглиблюють соціально-економічні диспропорції культурного розвитку західних регіонів, стримують становлення ефективного господаря на сільських територіях та їх структурну перебудову.

6. Відсутність ефективно діючих інституцій становлення та розвитку інтеграційних відносин між суб'єктами підприємницької діяльності.

Недостатньо задіяним резервом нарощення потенціалу соціально-економічного розвитку сільських територій є обмеженість практик створення кооперативних горизонтально-вертикальних систем із замкнутим циклом виробництва сільськогосподарської продукції та надання сервісно-обслуговуючих послуг. Це поглиблює дефіцит ресурсної та матеріально-технічної бази суб'єктів підприємництва, обмежує масштаби їх господарської діяльності, перешкоджає формуванню аграрних кластерів та аграрно-індустріальних парків із залученням до співпраці суб'єктів господарювання, що розташовані на суміжних сільських територіях, у тому числі сусідніх держав. Нерозвиненість інтеграційних відносин блокує синергічний ефект соціально-економічного розвитку сільських територій, першочергово, в розрізі таких складових, як створення нових робочих місць, налагодження співпраці суб'єктів підприємництва, органів місцевого самоврядування та представників сільських територіальних громад, розбудова бізнесової інфраструктури,

стимулювання місцевого ринку, реалізація соціально-економічних проектів.

Непоширеність кооперативного руху значною мірою зумовлена низьким рівнем інституційно-інформаційного забезпечення та популяризації його переваг, що зумовлено нерозвиненістю мережі інформаційно-дорадчих служб, недостатньо активною роботою вже існуючих, а також нижчим рівнем надання їх послуг на сільських територіях, порівняно з містами. Помилковими є підходи до розвитку мережі дорадчих служб, що, переважно, відбувається без врахування думки представників бізнесу та сільських територіальних громад або ж здійснюється в межах реалізації міжнародних грантових проектів в інтересах інвестора. Актуалізація розвитку мережі інституцій інформаційно-дорадчого спрямування посилюється в умовах доцільності формування механізмів стимулювання процесу трансформації особистих селянських господарств (далі ОСГ) у фермерські господарства та малі сільськогосподарські підприємства.

Кількість домогосподарств, членам яких відповідно до чинного законодавства надані земельні ділянки з цільовим призначенням “для ведення особистого селянського господарства” станом на 1 січня 2015 року на сільських територіях західних областей України була такою: у Волинській області – 152,6 тис. од., Закарпатській – 229,0 тис. од., Івано-Франківській – 259,7 тис. од., Львівській – 283,1 тис. од., Рівненській – 179,7 тис. од., Тернопільській – 186,2 тис. од., Чернівецькій – 176,3 тис. од.[9].

На фоні такого значного потенціалу для розвитку

інтеграційних відносин між власниками ОСГ на сільських територіях, абсолютно непоширеною є практика створення кооперативів. Так, станом на 1 січня 2014 року у західних регіонах України налічувалась така кількість зареєстрованих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (у тому числі діючих): у Волинській області – 37 од. (18 од.), Закарпатській – 13 од. (6 од.), Івано-Франківській – 94 од. (86 од.), Львівській – 52 од. (22 од.), Рівненській – 40 од. (26 од.), Тернопільській – 20 од. (3 од.), Чернівецькій – 26 од. (16 од.) [10].

За даними Реєстру сільськогосподарських дорадчих служб Міністерства аграрної політики та продовольства України їх чисельність становить 74 од., з них лише 21 од. зареєстровано у західних областях, а саме у: Волинській – одна, Закарпатській – 3 од., Івано-Франківській – 2 од., Львівській – 3 од., Рівненській – 2 од., Тернопільській – 2 од., Чернівецькій – 8 од. [11].

7. Нерозвиненість мережі агенцій регіонального розвитку.

На сільських територіях України недостатньо ефективною є діяльність агенцій регіонального розвитку. Здебільшого вона обмежується реалізацією незначної кількості пілотних проектів, організацією та проведенням протокольних заходів, а саме: циклів семінарів-тренінгів, нарад, профільних круглих столів, виготовленням і розповсюдженням тематичних буклетів і брошур, розробкою декларативних програмних документів тощо. Окремі агенції створювали лише під отримання спеціальних грантів, а потім фактично припиняли діяльність. Такі заходи не можуть суттєво вплинути на вирішення соціально-економічних проблем.

Існуюча мережа таких агенцій є недостатньо розгалуженою, у більшості регіонів відсутні їх представництва та філії. На низькому рівні є поінформованість сільських жителів стосовно діяльності агенцій регіонального розвитку, їх проектів та можливості отримання конкретних переваг соціально-економічного розвитку сільських територій від налагодження ефективної співпраці з цими інституціями. Відсутня системна інформаційна політика популяризації діяльності регіональних агенцій місцевого розвитку як з боку органів місцевого самоврядування, так і з боку самих агенцій. Існує високий рівень недовіри та перестороги з боку сільського населення щодо діяльності таких інститутів. Це не дає змоги використовувати на повну потужність потенціал мережі вже існуючих агенцій регіонального розвитку та стримує процес розширення їх мережі.

З огляду на визначені проблеми, стратегічними пріоритетами державної політики покращення інституційного забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій України мають стати:

1. Удосконалення інституційно-правового забезпечення розвитку сільських територій, наближення його до вимог і стандартів країн ЄС, підвищення ефективності реалізації положень програмних документів стимулювання їх соціально-економічного розвитку.

2. Розробка механізмів модернізації інфраструктурного забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій, покращення їх дорожньо-транспортної доступності та

розбудова інформаційно-комунікаційного сполучення.

3. Підвищення ресурсно-функціональної спроможності органів місцевого самоврядування та створення сприятливого середовища для розвитку інституту територіальних громад на сільських територіях.

4. Формування позитивного інституційно-психологічного базису соціально-економічного розвитку сільських територій, підвищення привабливості та популяризація проживання в сільській місцевості.

5. Покращення бізнес-середовища формування та розвитку інтегрованих підприємницьких структур, створення міжрегіональних аграрно-індустріальних кластерів та реалізації соціально-економічних проектів на сільських територіях.

Так, з метою досягнення зазначених пріоритетів та покращення інституційного забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій України доцільно реалізувати такі заходи:

1. Верховній Раді України необхідно:

– розробити та прийняти Закон України “Про стимулювання соціально-економічного розвитку сільських територій”, у якому закріпити поняття “сільська територія”, ідентифікувати чіткі інструменти та засоби поетапного системного подолання депресивного розвитку сільських територій, запровадити принципи відповідального управління, а також диференційовані підходи до розвитку сільських територій на різних географічних територіях держави, визначити стратегічні напрями забезпечення

раціонального використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій та розробити дієві механізми вирівнювання диспропорцій регіонального розвитку;

– забезпечити наближення вітчизняного законодавства у сфері розвитку АПК та сільських територій до вимог і положень САП країн ЄС, першочергово в частині переорієнтації на формування механізмів досягнення сталого розвитку сільських територій, їх структурної перебудови, збереження у первинному вигляді природних ландшафтів, етнічних культурних звичаїв і традицій притаманній конкретній сільській місцевості, гарантування екологічної безпеки розвитку природних екосистем, перегляду існуючих підходів надання дотацій та виплат субсидій шляхом переходу від прямої підтримки виробників сільськогосподарської продукції до фінансування проектів стимулювання сільського розвитку.

2. Кабінету Міністрів України потрібно забезпечити підвищення ресурсно-функціональної спроможності органів місцевого самоврядування в процесі системного реформування місцевого самоврядування з урахуванням думки громад, територіальних особливостей розміщення та інфраструктурного потенціалу сільських територій, що передбачає надання самостійності місцевим бюджетам засобами бюджетної децентралізації, усунення дублюючих повноважень шляхом їх перерозподілу між органами місцевого самоврядування і органами виконавчої влади, формування територіальних громад, їх залучення до розробки та прийняття управлінських рішень, прояву

громадських ініціатив на засадах імплементації ЗУ “Про добровільне об’єднання територіальних громад” та роз’яснення серед населення його положень, запровадження громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування та якістю надання населенню адміністративних та соціальних послуг на сільських територіях.

3. Обласним державним адміністраціям необхідно:

– започаткувати практику програмування соціально-економічного розвитку сільських територій шляхом ідентифікації чітких механізмів і джерел фінансування реалізації проєктованих цілей (у тому числі й за кошти міжнародних грантів), забезпечити процес розробки програмних документів на засадах принципу “знизу-вверх”, що передбачає першочергове врахування ініціативи та думки представників сільських територіальних громад, інституцій громадянського суспільства та бізнес-середовища, органів місцевого самоврядування та науково-дослідних установ, подолання декларативного характеру програмних документів на засадах розробки алгоритму та організаційно-економічної підтримки їх виконання на мікро-, мезо- та макрорівнях управління сільським розвитком, створення ефективної системи моніторингу процесу реалізації програмних положень і формалізації механізмів тактико-оперативної нейтралізації причин, що зумовили відхилення індикаторів соціально-економічного розвитку сільських територій від планових значень;

– реалізувати заходи із модернізації об’єктів ринкової, фінансово-бізнесової, соціально-побутової, дорожньо-транспортної,

інформаційно-комунікаційної та культурної інфраструктури сільських територій на засадах використання механізмів державно-приватного партнерства фінансування інфраструктурних проєктів, у тому числі за рахунок посилення соціальної відповідальності агрохолдингових підприємницьких структур через обов'язковість їх юридичної реєстрації за місцем ведення господарської діяльності, збільшення в структурі їх грошових відрахувань частки до місцевих бюджетів сільських рад, підвищення розміру мінімально гарантованої державою орендної плати за користування земельними паями, формування механізмів відшкодування понесених інфраструктурних втрат внаслідок ведення господарської діяльності та використання важкої сільськогосподарської техніки на сільських територіях;

– ініціювати співпрацю з громадськими та неурядовими організаціями щодо реалізації комплексу заходів, спрямованих на формування сприятливого інституційно-психологічного базису соціально-економічного розвитку сільських територій та подолання деструктивних впливів девіантної поведінки сільських жителів, шляхом зменшення частки переважання ролі неформальних інститутів над формальними у процесі прийняття управлінських рішень, побудови організаційно-психологічних механізмів стимулювання сільської молоді до проживання в селі та її залучення до вирішення господарсько-побутових проблем, подолання інертності мислення сільського населення, пошуку лідерів та формування у них почуття відповідальності за розвиток села, відродження і збереження культурних звичаїв і традицій,

притаманних конкретній сільській території, організації святкувань “Дня села”, запровадження практики періодичного проведення етнофестивалів, конференцій, виставок, ярмарків, посилення ролі інститутів школи та церкви у формуванні усталених норм поведінки та виховання сільської молоді;

– стимулювати розбудову мережі та підвищення ефективності вже існуючих сільськогосподарських дорадчих служб на засадах покращення якості надання інформаційних послуг місцевому населенню щодо започаткування власного бізнесу, диверсифікації господарської діяльності на сільських територіях, реалізації інвестиційних проектів та інноваційних програм, створення кооперативних структур горизонтально-вертикального типу, налагодження транскордонного співробітництва на сільських територіях, підвищення участі наукових працівників вищих навчальних аграрних закладів та мережі установ Національної академії аграрних наук України у забезпеченні інформаційно-управлінської підтримки реалізації проектів соціально-економічного розвитку.

3.3 Засоби підвищення ефективності функціонування АПК України як умова забезпечення стабільності соціально-економічного розвитку сільських територій

Як вже зазначалося, потенціал соціально-економічного розвитку сільських територій і їх позитивного впливу на соціально-економічну безпеку України криється в тому числі й у зміцненні

конкурентних позицій та модернізації техніко-технологічної бази суб'єктів реального сектору сільських економік.

При цьому зауважимо, що чи не найбільшим потенціалом не лише в контексті розвитку економіки села, але й всього національного господарства України характеризується подальший поступ агропромислового комплексу. На сьогодні, вітчизняний АПК характеризується недостатньою ефективністю функціонування, зважаючи на наявні сприятливі природно-кліматичні умови, потужний ресурсно-виробничий потенціал і сформовані традиції господарювання сільського населення. Ситуація ускладнюється в умовах підвищеної макроекономічної нестабільності та імплементації економічної частини “Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом”, що загострює трансформаційні процеси та перетворення в аграрній сфері.

Відтак, посилюються умови невизначеності функціонування АПК, дестабілізуючий вплив загроз, ускладнюється прогнозування стратегічних параметрів розвитку цього сектору економіки та обмежуються резерви нарощення ефективності господарювання в аграрній сфері. Це призводить до негативних як економічних (зниження конкурентоспроможності продукції та інвестиційної привабливості аграрної сфери, сировинна спрямованість АПК, погіршення безпечності продукції, ірраціональне природокористування), так і соціальних (зниження доходів та якості життя сільського населення, руйнація інфраструктури сільських територій, зростання безробіття та погіршення людського капіталу в сільській місцевості) наслідків.

В умовах макроекономічної нестабільності та євроінтеграції ефективність функціонування АПК України знижують такі проблеми:

1. Анексія Російською Федерацією Автономної Республіки Крим.

Окупація півострова призвела до необхідності прийняття рішення щодо перекриття в 2014 році Північно-Кримського каналу, що на 85 % забезпечував потреби АРК у воді (850 млн. м³/рік). При цьому 72 % цієї води використовувалося на потреби аграрного сектору економіки [12]. Сформований дефіцит води зумовив до порушення технології зрошення сільськогосподарських угідь в АР Крим, де 18 % посівних площ потребують проведення цього агротехнологічного заходу. У 2015 р. через відсутність поливної води площа зрошувальних земель скоротилася в 10 раз. Розбалансовано систему заготівлі кормів на півострові, що призводить до скорочення поголів'я сільськогосподарських тварин. В північній частині півострова 14 тис. га садів і виноградників потерпають від нестачі води [13]. Така ситуація призводить до нанесення незворотних втрат родючості ґрунтів, що знаходяться на територій АРК. Рисове господарство на півострові практично зруйноване (потужності галузі становили 19 тис. га сільськогосподарських угідь). Через нестачу води в 2015 р. втрачено 350-400 тис. тонн рису (близько 50 % врожаю) [14]. Окупація АР Крим призвела до того, що Україна власними виробничими потужностями лише на 30 % забезпечує потребу внутрішнього ринку. Основними регіонами з вирощування рису

стали Херсонська (Скадовський, Каланчацький, Голопристанський та Цюрупинський райони) та Одеська (Кілійський та Ізмаїльський райони) області. На території окупованого АРК залишилося 50 % (30 тис. га) зрошувальних систем [15].

2. Ведення військових дій на Донбасі.

Збройний конфлікт у Донецькій та Луганській областях зумовлює до розбалансування міжгосподарських відносин в АПК та знижує рівень його інвестиційної привабливості. Так, у січні-грудні 2015 р. обсяг освоєних капітальних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство України у фактичних цінах склав 27,9 млрд грн, (127,1 % відносно показника за аналогічний період в 2014 р.), що на фоні значення річного індексу інфляції в 2015 р. (43,3 %) суттєво обмежує параметри підвищення ефективності функціонування АПК та забезпечення розширеного відтворення в цьому секторі економіки [16].

Ведення військових дій на Донбасі закономірно спричинило зупинку основними виробниками мінеральних добрив своєї виробничої діяльності. Так, у зоні проведення АТО розміщені виробничі потужності ПрАТ “Сєверодонецьке об’єднання “Азот”” та ПАТ “Концерн Стирол”. Поряд з цим, нестабільною є виробничо-господарська діяльність Черкаський ПАТ “Азот” та ПАТ “Рівнеазот”. Це зумовило до загострення проблеми дефіциту мінеральних добрив на внутрішньому ринку. Так, потреба в мінеральних добривах для проведення осінньо-польових робіт у 2015 р. складала 614 тис. т, у тому числі азотних – 327 тис. т, фосфорних – 156 тис. т, калійних – 131 тис. т, відповідно. З

урахуванням залишків на складах станом на кінець серпня 2015 р. доступними були 395 тис. т поживних речовин мінеральних добрив (64 % від потреби), у тому числі азотних 204 тис. т (62 % від потреби), фосфорних 108 тис. т (69 % від потреби), калійних 83 тис. т (63 % від потреби) [17].

Близько 35 % території Донбасу є окупованою та не підконтрольна українській владі [18]. Так, у 2015 р. на окупованих територіях засіяно лише 50 % прогнозованих площ ярих сільськогосподарських культур. У Донецькій області 22,3 тис. га сільськогосподарських угідь потребують розмінування та ліквідації наслідків бойових дій. Своєю чергою, в Луганській області таких площ налічується 10,6 тис. га. З них розміновано 7 та 9,1 тис. га, відповідно. Загальна площа замінованих та забруднених площ складає 34 тис. га. Водночас, на сільськогосподарських угіддях в окупованих територіях здійснюється зведення фортифікаційних споруд. Загалом, обсяг сільськогосподарських угідь Донецької та Луганської областей складає 26,5 млн га, що в структурі посівних площ України становить 8,8 %, у т. ч. в зоні проведення АТО – 485 та 198 тис. га або ж 1,8 та 0,7 %, відповідно. Вся сільськогосподарська продукція, що вироблена за лінією розмежування, фізично не може потрапити на внутрішній продовольчий ринок України. На окупованих територіях Донбасу фермерство знищено як клас суспільно-економічних відносин. За оперативною інформацією, більше 30 тис. га орних земель від Новоазовського до Артемівського районів Донецької області заміновано або знаходяться у зоні бойових дій. Лише близько 6 тис.

га розміновано [19].

3. Сформовані диспропорції розвитку внутрішнього аграрного ринку.

Загострення регіональних диспропорцій виробництва сільськогосподарської продукції, занедбана дорожньо-транспортна інфраструктура сільських територій та несформованість ефективних міжгалузевих логістичних взаємозв'язків посилюють дисбаланси розвитку внутрішнього аграрного ринку та сектору АПК, що проявляється в дефіциті та перенасиченні в регіонах окремих видів сільськогосподарської продукції, надмірній кількості каналів розподілу та посередників на ринку, ірраціональному механізмі формування цін на продукцію, недосконалій галузево-регіональній структурі АПК та незбалансованих фондах продовольчих запасів. Ситуація ускладнюється також посиленням міграційних процесів всередині країни внаслідок появи окремої соціальної категорії осіб – внутрішніх переселенців, чисельність яких за підрахунками Міністерства соціальної політики України в 2015 р. налічувала близько 1,7 млн. осіб [20].

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України в III-му кварталі 2015 р. в більшості областей України спостерігався дефіцит продуктів власного виробництва, а саме олії соняшникової, свинини, курятини, гречки та цукру. Цілком забезпеченими продукцією власного виробництва були лише Київська та Вінницька області. Водночас, майже не потребували ввезення продукції з інших регіонів Полтавська, Рівненська, Волинська та Хмельницькі області. Натомість, найбільший

дисбаланс продовольства спостерігався в Луганській (дефіцит свинини – 13,8 %, цукру – 86,3 %, курятини – 36,1 %, гречки – 64,6 %) Закарпатській (брак олії соняшnikової – 95,6 %, цукру – 98,1 %, гречки – 85,5 %) Одеській (нестача свинини власного виробництва – 23,3 %, цукру – 88,4 %, курятини – 85,7 %, гречки – 86,3 %) та Чернівецькій (дефіцит свинини 23,6 %, цукру – 85,4 %, курятини – 15,8 %, гречки – 79,9 %) областях [21].

Негативною тенденцією є скорочення порівняно з попереднім роком валового збору гречки на 14-17 % в 2015 р. у зв'язку зі зменшенням посівних площ на 6 % та малосприятливими погодними умовами, що зменшують середню врожайність культури на 6-10 %. Для забезпечення потреби внутрішнього споживання в 2015-2016 маркетинговому році необхідно імпортувати 30-40 тис. тонн продукції, що становить чверть обсягу внутрішнього ринку [22].

4. Дисбаланси виробництва продукції сільського господарства.

Вітчизняний АПК характеризується недостатнім рівнем ефективності функціонування. Так, обсяги виробництва аграрної продукції й досі залишаються нижчими за показники 1990 р. Зокрема, індекс виробництва валової продукції сільського господарства в 2015 р. (у відсотковому співвідношенні до 1990 р.) склав 88,2 %, а продукції тваринництва – 53,7 %. Також спостерігається скорочення обсягів виробництва й в короткостроковому періоді: в 2015 р. у постійних цінах 2010 р. було вироблено 239,5 млрд грн валової продукції сільського

господарства (95,2 % до 2014 р.), у тому числі продукції рослинництва – 168,4 млрд грн (94,8 % до 2014 р.), продукції тваринництва – 71,0 млрд грн (96,3 % до 2014 р.). Негативними тенденціями характеризується ефективність виробництва продукції сільського господарства. Так, у 2015 р. порівняно з 2014 р., обсяги виробництва валової продукції сільського господарства в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь зменшилися до 674,2 тис. грн (95,2 %), у тому числі продукції рослинництва – 474,2 тис. грн (94,7 %), продукції тваринництва – 200,0 тис. грн (96,3 %), відповідно. Скоротилися також обсяги виробництва валової продукції сільського господарства в розрахунку на одну особу до 5589 грн (95,6 % до 2014 р.) [23].

Дисбалансами характеризується галузева структура виробництва сільськогосподарської продукції. Так, й досі залишається низькою частка тваринницької галузі в структурі валової продукції сільського господарства, що в 2015 р. склала лише 29,7 %. Такий дисбаланс не тільки формує дефіцит на ринку та стимулює імпорт продукції тваринництва, але й негативно впливає на процес раціонального функціонування АПК та використання природних ресурсів, адже обмежує обсяги внесення органічних добрив, що перешкоджає процесу відновлення природної родючості ґрунту. На фоні недостатніх обсягів виробництва продукції тваринництва значною залишається частка технічних культур, що в 2015 р. у структурі валової продукції сільського господарства становила 21,0 % (50,2 млрд грн), тоді як кормових культур лише 1,6 % (3,7 млрд грн), що зумовлено

високими ринковою привабливістю та рівнем рентабельності технічних культур. Такий дисбаланс призводить до порушення технології виробництва сільськогосподарської продукції, недотримання науково-обґрунтованих сівозмін, виснажує ґрунт та знижує вміст гумусу в ньому.

Надмірно високою залишається частка господарств населення в загальній структурі виробництва продукції сільського господарства, яка в 2015 р. становила 44,9 %, а в структурі виробництва продукції тваринництва – 54,5 %. При цьому, найменша частка сільськогосподарських підприємств у виробництві продукції за регіонами спостерігалася в Закарпатській (7,6 %), Чернівецькій (22,1 %), Рівненській (31,1 %) та Львівській (33,7 %) областях. Концентрація значних обсягів виробництва в господарствах населення знижує конкурентоспроможність вітчизняного АПК як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, погіршує якість і безпечність сільськогосподарської продукції, ускладнює процес моніторингу за дотриманням діючих норм і стандартів аграрного виробництва. Ситуація загострюється в умовах повноправного членства України в СОТ та лібералізації зони вільної економічної торгівлі з країнами ЄС, у рамках яких Україна взяла на себе зобов'язання відмовитись від прийому на переробні підприємства сільськогосподарської продукції, що вироблена в господарствах населення.

5. Невизначений пріоритетний формат функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення.

Незавершеність трансформаційних процесів, пов'язаних з

проведенням земельної реформи та визначенням пріоритетного формату функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення, посилює ризики макроекономічної нестабільності господарювання в аграрній сфері. Фермери та потенційні інвестори позбавлені чіткого сигналу щодо перспектив розвитку ринку сільськогосподарських земель, що перешкоджає процесу модернізації АПК, обмежує параметри нарощення капіталу та нівелює стимули реалізації довгострокових проектів в аграрній сфері. Натомість, послідовне продовження мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення набуло ознак короткострокової пролонгації, що суттєво підвищує ризики умов невизначеності та ускладнює прийняття стратегічних управлінських рішень в сфері АПК. Це не лише вносить дестабілізуючий характер у економічну площину функціонування АПК та створює передумови для функціонування тіньового ринку землі, першочергово, на засадах незаконної зміни її цільового призначення, але й посилює рівень соціальної напруги в суспільстві, адже така невизначеність формує передумови для здійснення спекуляцій на ринку орендних відносин, як наслідок, сільське населення фактично позбавлене можливості здавати власні паї в оренду за ринковими цінами, а безпосередній розрахунок доволі часто здійснюється в натуральній формі.

Ситуація потребує врегулювання також з огляду на посилення євроінтеграційних процесів України. Зокрема, доцільною є чітка регламентація процесу користування землею іноземними особами, контролю за дотриманням порядку цільового використання

сільськогосподарських угідь, формуванням державного земельного фонду, кадастрової оцінки та інвентаризації сільськогосподарських угідь.

Нормативно-правове регулювання земельних відносин в Україні здійснюється Земельним кодексом України, а також понад 70 законами і 900 підзаконними актами, що призводить до дублювання законодавчих норм та формує суперечності у вирішенні земельно-правових спорів. На сьогодні фактично не працюють норми Закону України “Про державний земельний кадастр”, не здійснено повної інвентаризації земель сільськогосподарського призначення, не визначено меж сільських населених пунктів і земель запасу, не до кінця сформованими є бази кінцевих землевласників ділянок [24].

6. Недостатня інтеграція вітчизняного АПК в аграрний ринок країн ЄС.

Незважаючи на те, що вітчизняний АПК зайняв передові позиції з експорту аграрної продукції на світовому ринку (за підсумками 2015 р. 1-ше місце за обсягом експорту соняшникової олії (3,3 млн. т), 4-те місце за обсягом експорту кукурудзи (16,7 млн. т), 5-те місце за обсягом експорту ячменю (2,3 млн. т) [16], все ж рівень його інтеграції в систему ринкових відносин з країнами ЄС є недостатнім, з огляду на наявний природно-ресурсний потенціал та вигідне транспортно-географічне розташування України в центральній Європі. Головним чином, сировинною залишається валова структура аграрного експорту АПК до країн ЄС, тоді як частка переробної продукції, що має

більшу додану вартість, є низькою. Так, у 2014 р. у структурі експорту аграрної продукції до країн ЄС частка її сировинних видів склала 76 %, а в 2015 р. – 67 % [25].

Така ситуація негативно впливає на організацію процесу ефективного використання виробничо-ресурсних потужностей АПК, знижує резерви формування ВВП, обмежує джерела податкових надходжень до державного бюджету, перешкоджає створенню нових робочих місць. Головними причинами недостатньої освоєності аграрного ринку країн ЄС є такі: низький рівень конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції, надмірна бюрократизація експортних процедур, корупція в митних органах і наявність контрабандних потоків продукції, недостатньо розвинута складська інфраструктура, непрозора система відшкодування ПДВ експортерам, нерозвинена система оперативного інформування про стан кон'юктури на ринку, наявність розбіжностей та протиріч у підходах до сертифікації та визнання безпеки продуктів харчування з країнами ЄС, ускладнений доступ малих і середніх виробників до інструментів експортної торгівлі.

Посиленню інтеграційних процесів вітчизняного АПК в аграрний ринок країн ЄС повинна сприяти ратифікація та вступ у дію в 2015 р. економічної частини “Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом”. Цей документ передбачає можливість для національних виробників завозити регламентований обсяг деяких видів продукції без сплати ввізних мит. Крім цього, імплементація Угоди передбачає також поступове

скасування вивізного мита на вітчизняну аграрну продукцію. Попри наявність позитивних тенденцій від вступу в дію Угоди, обсяги тарифних квот є обмеженими. У зв'язку з цим, станом на травень 2016 р. вже цілком використані квоти на виноградний та яблучний соки, мед, ячмінну крупу і борошно, цукор, оброблені томати, кукурудзу, овес, пшеницю, а також солод і пшеничну клейковину. Основна квота на м'ясо птиці на перший і другий квартал використана на 100 % (4000 тонн щокварталу). Також, цілком використані основні квоти на напівфабрикати з м'яса птиці, а також на 67,2 % використано основну квоту на цукор. Цього року почалося активне використання додаткової квоти на курячі каркаси (23 % від загального обсягу квоти). 11 січня 2016 р. був відкритий доступ до ринку ЄС для вітчизняної молочної продукції. При цьому, лише 12 переробних підприємств молочної галузі пройшли відповідний контроль якості та отримали дозвіл на експорт продукції в ЄС. Поряд з цим, на сьогодні українськими експортерами використовуються можливості експорту в межах лише 20 тарифних квот із 40 доступних [26].

З огляду на визначені проблеми стратегічними пріоритетами державної політики підвищення ефективності функціонування АПК на сільських територіях України в умовах макроекономічної нестабільності та євроінтеграції мають стати:

1. Підвищення інвестиційної привабливості АПК, реалізація системної програмної інформаційної підтримки популяризації його переваг і ресурсно-виробничого потенціалу, розробка диверсифікованих механізмів залучення інвестиційних ресурсів в

цілях модернізації техніко-технологічної бази вітчизняного АПК.

2. Збалансування внутрішнього аграрного ринку, розбудова його інфраструктурно-логістичного забезпечення, формування міжгалузевих виробничо-збутових регіональних кластерів.

3. Модернізація виробничих потужностей АПК, збалансування його галузевої структури, стимулювання розвитку кооперативного руху та трансформації господарств населення у фермерські господарства.

4. Удосконалення інституційного базису регулювання земельних відносин, зниження рівня невизначеності перспективних параметрів функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення та вибір його пріоритетного формату.

5. Наближення вітчизняного аграрного законодавства до засад Спільної аграрної політики країн (САП) ЄС, узгодження національної системи контролю за безпекою продуктів харчування з європейськими нормами і стандартами, полегшення доступу господарюючих суб'єктів АПК до інструментів експортної торгівлі.

З метою досягнення зазначених пріоритетів підвищення ефективності функціонування АПК на сільських територіях України в умовах макроекономічної нестабільності та євроінтеграції доцільно реалізувати такі заходи:

1. Верховній раді України забезпечити:

– удосконалення інституційного базису функціонування земельних відносин в аграрній сфері та зменшення рівня невизначеності перспективних очікувань суб'єктів АПК щодо стратегічних параметрів розвитку цих відносин на засадах

продовження мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення до кінця 2020 року, а також запровадження ринку прав оренди та заставного права оренди земель сільськогосподарського призначення з можливістю розірвання договору купівлі-продажу орендного права у випадках порушення умов орендної плати та нецільового використання землі з одночасним завершенням процесів інвентаризації земель сільськогосподарського призначення, розмежування земельного фонду та визначення чітких меж населених пунктів;

— наближення вітчизняного законодавства у сфері розвитку АПК до вимог і положень САП країн ЄС, першочергово в частині забезпечення функціонування аграрного ринку, надання дотацій та виплат субсидій, шляхом переходу від прямої підтримки виробників сільськогосподарської продукції до фінансування спільних масштабних інфраструктурних проектів, удосконалення сертифікації безпечності харчових продуктів на засадах створення національної системи управління даними щодо ризиків харчових продуктів і кормів, узгодження нормативно-правових актів до вимог ISO, розбудови мережі сучасних лабораторій контролю, уніфікації підходів до ідентифікації худоби; полегшення доступу виробників аграрної продукції до виходу на ринок ЄС шляхом спрощення проходження процедури їх сертифікації, усунення бюрократичних перепон та мінімізації людського втручання при митному оформленні вантажів, пошуку можливостей для збільшення обсягів експорту аграрної продукції понад встановлені тарифні квоти в рамках “Угоди про асоціацію між Україною та

Європейським Союзом”.

2. Кабінету Міністрів України доцільно:

– активізувати процес підготовки судових позовів до міжнародних арбітражних інституцій з приводу відшкодування Російською Федерацією завданих збитків, посилити системне лобіювання національних інтересів на міжнародній арені, розробити механізми цільового спрямування частини грошових коштів отриманої донорської допомоги на відновлення втрачених потужностей АПК;

– посилити роботу з розмінування сільськогосподарських земель на звільненій території Донбасу з одночасною їх реінтеграцією в систему міжгосподарських відносин АПК на засадах надання державної цільової фінансової підтримки суб'єктам господарювання та реалізації пілотних проектів з урахуванням традиційної для цього регіону спеціалізації сільського господарства та стимулювання відновлення функціонування фермерських господарств.

3. Міністерству аграрної політики та продовольства України необхідно:

– забезпечити інституційну підтримку процесу усунення сформованих диспропорцій та подолання існуючих дисбалансів внутрішнього ринку України, шляхом реалізації структурної політики заміщення дефіцитного продовольства, оптимізації виробничо-галузевої структури АПК, формування логістичних систем і зв'язків з урахуванням потенціалу наявної інфраструктури, структурної перебудови аграрних горизонтально- та вертикально-

інтегрованих міжгалузевих виробничо-збутових кластерів у відповідності до зміни потреб споживачів, тяжіння до сировинних баз та ринків збуту сільськогосподарської продукції;

– реструктуризувати існуючі підходи до організації функціонування ринку мінеральних добрив в Україні шляхом реалізації організаційно-економічних механізмів щодо його демонополізації, формування сприятливих передумов для забезпечення безперебійної роботи підприємств Черкаський ПАТ “Азот” та ПАТ “Рівнеазот”, скасування додаткового 5 % імпортного збору на аміачну селітру з метою покращення її доступності на ринку для вітчизняних суб’єктів господарювання в сфері АПК та спрощення технічної процедури реєстрації мінеральних добрив за групою товарів (КЗЕД 3102-3105);

– розробити програмну підтримку техніко-технологічного переоснащення суб’єктів господарювання АПК, передусім малих та середніх сільськогосподарських підприємств тваринницької галузі, на засадах використання інновацій та лізингу з можливістю часткової компенсації вартості збудованих тваринницьких приміщень, придбаного обладнання та устаткування за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, забезпечити підтримку економічних і психологічних стимулів розвитку кооперативів в АПК шляхом мобілізації ресурсного потенціалу сільськогосподарських товаровиробників; залучення коштів міжнародних та національних грантів тощо, проведення навчань серед керівників суб’єктів господарювання АПК.

4. Обласним та районним державним адміністраціям потрібно реалізувати системну програмну інформаційну кампанію щодо популяризації сильних сторін та конкурентних переваг регіонального АПК, що передбачає розробку інвестиційних паспортів з привабливими для конкретного регіону галузями, надання роз'яснень потенційним іноземним інвесторам стосовно наявності безпечних умов ведення бізнесу на території, де не ведуться військові дії, проектування диверсифікованих механізмів залучення інвестиційних ресурсів на засадах отримання грантової допомоги, доступу до джерел фінансування з міжнародних фондів, формування мотиваційних стимулів до реінвестиції прибутку, отриманого в інших секторах економіки, в сферу АПК та формування міжсекторальних об'єднань замкнутого господарського циклу з метою збільшення ланцюга формування доданої вартості в процесі виробництва аграрної продукції та зниження трансакційних витрат.

3.4 Чинники посилення ділової активності, розвитку підприємництва та покращення соціальної політики в контексті формування середнього класу на сільських територіях

Як встановлено, сільські території України характеризуються нижчим рівнем соціально-економічного розвитку у порівнянні з обласними центрами та містами обласного значення. Це ускладнює реалізацію ефективної регіональної політики, у т. ч. у сфері

розвитку підприємництва, якості життя населення, налагодження міжрегіональних горизонтальних та вертикальних зв'язків, стримує просторово-територіальний культурний розвиток держави. Значним незадіяним ресурсом є посилення ділової активності населення, збільшення масштабів та ефективності діяльності суб'єктів малого бізнесу як джерела формування нових робочих місць, підвищення рівня зайнятості сільських мешканців та зростання їх добробуту, покращення інвестиційної привабливості територій, збільшення надходжень до місцевих бюджетів, розвитку місцевих ініціатив, формування середнього класу та розбудови соціально-економічної інфраструктури. Таким чином актуалізується проблема розробки і реалізації дієвих засобів стимулювання розвитку малого підприємства на сільських територіях України.

Втім, на разі, стан розвитку малого підприємництва на сільських територіях (на прикладі західних регіонів України) характеризується такими негативними аспектами:

1. Низька ділова активність і мала кількість суб'єктів малого бізнесу у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення, обмеженість підприємницьких ініціатив серед сільських жителів.

Так, кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення на сільських територіях Львівської області становить в середньому від 11 до 40 од. або 10-30 % від цього показника в обласному центрі – м. Львові [28]. Така ж ситуація характерна й для сільських територій інших західних областей України. При цьому низька ділова активність населення на сільських територіях є одним з чинників, що стримують розвиток

малого підприємництва держави загалом.

Спеціалізація малого підприємництва на сільських територіях Львівської області й надалі залишається переважно торгово-посередницькою. За видами економічної діяльності переважає частка суб'єктів малого підприємництва, які діяли у сфері торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – понад 50 %. При цьому, частка суб'єктів малого підприємництва у промисловості становить лише близько 13 %, сфері операцій з нерухомим майном, оренди, інжинірингу та надання послуг підприємцям – 9 %, будівництві – 8 %, діяльності транспорту і зв'язку – 5 %. Це свідчить про недосконалість галузевої структури та низький розвиток сектора малого підприємництва у інноваційних та галузях економіки із значною доданою вартістю.

Більше того, активною підприємницькою діяльністю на сільських територіях Львівської області займається лише близько 50 % від загальної кількості представників малого підприємництва. Такі обставини скорочують обсяги фінансових надходжень до місцевих бюджетів, що призводить як до посилення соціально-економічних диспропорцій регіонального і субрегіонального розвитку, так і до погіршення об'єктів соціально-побутової інфраструктури сільських територій.

На сільських територіях західних регіонів України поширеними є випадки, коли підприємницька діяльність ведеться без належного оформлення і реєстрації, що стримує процеси розвитку легального бізнесу, а також посилює процеси його

тінізації. Це також формує у суспільстві негативне ставлення до ведення підприємницької діяльності та призводить до подальшого погіршення інвестиційної привабливості розвитку бізнесу на селі, призупиненні темпів розвитку підприємництва регіонів та держави загалом.

Істотним рівнем депресивності розвитку характеризується Турківський район Львівської області. Так, за даними моніторингу державної реєстрації нових суб'єктів підприємницької діяльності державну реєстрацію тут щорічно здійснює близько 80 нових суб'єктів підприємницької діяльності, з яких юридичних осіб – 20 %, фізичних осіб-підприємців – 80 %. Але при цьому спостерігається тенденція до збільшення чисельності знятих з державної реєстрації фізичних осіб-підприємців.

2. Малі обсяги та невисока ефективність фінансово-господарської діяльності представників малого підприємництва, обмеженість їх інтелектуально-кадрового, матеріально-технічного та ресурсного забезпечення.

У районах Львівської області значною залишається частка збиткових малих підприємств, яка у відсотковому співвідношенні, як правило, перевищує 30 %. Велика частка малих збиткових підприємств спостерігається і в західних областях України: у Волинській обл. – 38,0 %, у Закарпатській обл. – 28,1 %, у Івано-Франківській обл. – 27,7 %, у Львівській обл. – 38,9 %, у Рівненській обл. – 39,1 %, у Тернопільській обл. – 30,5 %, у Чернівецькій обл. – 39,2 % [28]. Серед суб'єктів малого підприємництва (зокрема фізичних-осіб підприємців) поширеною є

практика приховування частини обсягів комерційної господарської діяльності, у т. ч. з метою мінімізації податкових платежів та через низьку ефективність системи контролю за обсягами проведених операцій. За результатами досліджень Міжнародної фінансової корпорації (IFC) 75 % опитаних респондентів основною перешкодою на шляху розвитку малого підприємництва на місцевому рівні назвали обмежений доступ до фінансування та можливість залучення на вигідних умовах кредитних ресурсів [29].

Негативними тенденціями характеризуються показники зайнятості на малих підприємствах. Формування кадрового забезпечення суб'єктів малого підприємництва на сільських територіях характеризується “відтоком” найбільш економічно активної частки населення у великі міста та закордон, а також інерційністю розвитку системи підготовки, перепідготовки та перекваліфікації кадрів для сфери малого бізнесу; недосконалою залишається система формування економічних знань і набуття практичних навичок в умовах конкурентної боротьби та ведення бізнесу.

3. Обмежена кількість практик формування інтегрованих торговельно-виробничих систем та коопераційних відносин, у яких беруть участь суб'єкти малого підприємництва.

Ресурсна обмеженість суб'єктів малого підприємництва, що здійснюють діяльність на сільських територіях західних регіонів України, та їх складність доступу до матеріально-технічного забезпечення є одними з головних перешкод подальшого збільшення обсягів виробничо-господарської діяльності. Тому для

представників малого бізнесу важливим напрямом подальшого розвитку та задоволення бізнес-інтересів є формування та розширення коопераційних відносин. Основними перевагами кооперації для малого бізнесу на сільських територіях є формування спільної бази матеріально-технічного та інформаційно-аналітичного забезпечення, консолідація ресурсів та зусиль за для виробництва і збуту продукції (товарів, робіт, послуг), зниження рівня виробничих і трансакційних витрат, покращення доступності зовнішніх джерел фінансування, інвестиційної привабливості локальних інтегрованих систем.

У Львівській області розроблено багато бізнес-проектів для запровадження малого аграрного підприємництва на селі, напрацьовано програму розвитку сільських територій, розроблено аграрний паспорт області, а також видано науково-практичний посібник зі створення сільськогосподарських кооперативів. На базі Львівського національного аграрного університету створено Міжрегіональний навчально-консультаційний центр з розвитку сільських територій, особлива увага в якому приділяється питанням активізації кооперативного руху серед суб'єктів малого підприємництва на сільських територіях. Серед опитаних голів сільських рад 969 з них визнали доцільність створення кооперативів. Відтак, діяльність у цьому напрямі доцільно розширити.

4. Недостатність використання такого інституційного інструменту сприяння розвитку малого підприємництва як регіональні агенції місцевого розвитку.

Так, у Львівській області функціонують: “Агенція розвитку Надбужжя” Буського району, Агенція регіонального розвитку “Городоччина”, Агенція місцевого розвитку Дрогобиччини, Агенція регіонального розвитку Жовківщини, Золочівська агенція регіонального розвитку, Агенція регіонального розвитку та транскордонного співробітництва Мостищини, Агенція розвитку Радехівщини, Агенція регіонального розвитку “Перспектива Перемишлянщини”, Сокальська Агенція регіонального розвитку, Агентство з реконструкції та розвитку Стрийського району, Яворівська Агенція регіонального розвитку.

Проте, їх діяльність здебільшого обмежується організацією та проведенням протокольних заходів, а саме: циклів семінарів-тренінгів, проведенням нарад, комунікативних заходів, виготовленням та розповсюдженням тематичних буклетів і брошур, розробкою програмних документів. Їх вплив на розвиток малого бізнесу практично відсутній. Окремі агенції створювалися виключно під отримання грантів, після виконання яких припиняли активну діяльність. Недостатньою є діяльність агенцій регіонального розвитку стосовно надання інформаційної підтримки, у т. ч. щодо усунення перешкод ведення підприємницької діяльності. Існуюча мережа агенцій регіонального розвитку є недостатньо розгалуженою, у більшості районів західних областей відсутні їх представництва та філії. На низькому рівні залишається поінформованість суб’єктів малого підприємництва стосовно діяльності агенцій регіонального розвитку, їх проектів та можливості отримання переваг від

налагодження співпраці. Відсутня послідовна інформаційна політика популяризації діяльності агенцій регіонального розвитку як з боку органів регіональної та місцевої влади, так і з боку агенцій. Це перешкоджає використанню потенціалу мережі вже існуючих агенцій регіонального розвитку та стримує створення нових.

Причинами вказаних проблем є:

1. Низький рівень дієвості та ефективності регіональних і місцевих стратегій та програм підтримки малого підприємництва, їх орієнтованість на реалізацію невеликої кількості заходів як правило обслуговуючого, а не інвестиційного характеру, причому переважно в обласному центрі.

Одним із чинників, що знижує ефективність державних, регіональних та місцевих програм розвитку малого бізнесу на сільських територіях України є недостатня обізнаність мешканців стосовно дії таких програм. Це зумовлено відсутністю цілеспрямованої інформаційної політики популяризації програмних документів, слабо розвиненою регіональною мережею інформаційно-дорадчих служб та інформаційної інфраструктури на сільських територіях. Стимує розвиток малого підприємництва й відсутність єдиної поетапно реалізованої стратегії та тактики.

Низький рівень дієвості програм підтримки малого підприємництва зумовлений здебільшого їх декларативним характером, відсутністю конкретних заходів зі створення нових підприємств чи збільшення обсягів діяльності діючих, започаткування нових видів економічної діяльності, а також

відсутністю врахування специфіки розвитку конкретної території.

2. Несприятливість економіко-правового середовища комерційної господарської діяльності на сільських територіях (обмеженість попиту, ресурсів, інвестицій, занедбаність інфраструктури, недостатність соціально-побутових умов) та несформованість дієвих економічних стимулів до формування і розвитку інвестиційної діяльності малих підприємств, залучення на інвестиційні цілі коштів населення та зовнішніх трудових мігрантів. На сільських територіях західних областей України практично не ведеться діяльність з формування і фінансування інвестиційних, інноваційних та інших фондів розвитку малого підприємництва, підтримки функціонування і подальшої розбудови інституційної підприємницької інфраструктури.

Недостатніми є економічні та соціально-психологічні стимули та механізми залучення грошових коштів трудових мігрантів на сільських територіях західних регіонів України у розвиток малого бізнесу. Попри істотні обсяги переказів, що перевищують обсяги інвестицій, які надходять у економіку сільських територій західних регіонів України, вітчизняні заробітчани в основному витрачають зароблені кошти на споживання (купівля нерухомості, автомобілів, предметів довготривалого вжитку) та оплату навчання дітей у навчальних закладах. Натомість відсутні дієві механізми до започаткування заробітчанами власної справи, що здебільшого зумовлене низьким рівнем довіри населення до державних та приватних інституцій, недостатнім рівнем захисту прав інвесторів, вищими ризиками ведення бізнесу порівняно із розвиненими

державами, зокрема країнами ЄС, наявністю високих трансакційних витрат.

Для виправлення цієї ситуації доцільно скористатися досвідом Молдови, де було реалізовано пілотну програму PARE 1+1 з метою залучення в місцеві економіки коштів громадян Молдови, які тимчасово працюють за кордоном, до прямої або непрямої участі в реалізації економічних проектів. Програма передбачала, що за кожен інвестований лей із зароблених за кордоном коштів молдавські заробітчани чи їх найближчі родичі одержували 1 лей від уряду за умови, що ці кошти підуть на створення або розвиток бізнесу з приватним статутним капіталом. Максимальний розмір гранту, що виділяється урядом Молдови, становить 200 тис. леїв (17 тис. дол. США), однак, за необхідності розглядаються й можливості його збільшення. Трудовим мігрантам надається й широка інформаційна, консультаційна підтримка стосовно розвитку власної справи. Програма була спрямована на створення малих підприємств, 70 % яких функціонували б у сільській місцевості. Згідно з результатами соціологічних опитувань, понад 70 % молдавських трудових мігрантів мають намір повернутися із заробітків додому, а 10-15 % з них готові вкласти кошти у власну справу [30].

3. Недостатня участь місцевих адміністрацій та органів місцевого самоврядування у формуванні сприятливого економіко-правового середовища комерційної господарської діяльності на сільських територіях.

Низька активність та ефективність політики регіональних та

місцевих органів державної влади і місцевого самоврядування щодо розвитку малого бізнесу значною мірою обумовлена малим рівнем залучення його представників до вирішення проблем розвитку сільських територій. Недосконалим залишається й існуючий механізм виділення бюджетних коштів і контроль за їх використанням, що істотно бюрократизований, призводить до втрат часу, зростання трансакційних витрат суб'єктів малого бізнесу.

Недостатнім є рівень залучення коштів програм міжнародної технічної допомоги в цілях розвитку малого підприємництва на сільських територіях західних регіонів України. На сьогодні місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування не забезпечують належне системне стимулювання розвитку сектору малого підприємництва і тому реалізація розрізнених проектів за кошти міжнародної технічної допомоги та окремих заходів у межах регіональних програм підтримки підприємництва за вкрай незначні кошти не спроможні якісно покращити ситуацію стосовно розвитку малого підприємництва на сільських територіях.

4. Погіршення людського капіталу, організаційно-професійних навиків, необхідних для започаткування і здійснення підприємницької діяльності через незадовільні умови проживання, спричинені неналежним станом об'єктів побутового обслуговування населення та соціальної інфраструктури, низький рівень престижності праці на селі, обмеженість доходів сільського населення, погіршення об'єктів культури та незадовільний стан інфраструктури сільської медицини, високий рівень безробіття, погіршення екології та охорони навколишнього середовища.

З огляду на визначені проблеми та перешкоди цільовими орієнтирами державної політики розвитку малого підприємництва на сільських територіях України мають стати:

- збільшення кількості діючих суб'єктів малого підприємництва, підвищення рівня ділової активності, стимулювання розвитку та поширення місцевих підприємницьких ініціатив серед сільських жителів;
- покращення ресурсного та матеріального-технічного забезпечення суб'єктів малого підприємництва та підвищення рівня ефективності їх фінансово-господарської діяльності;
- активізація практик організації інтеграційних та кооперативних процесів між суб'єктами малого підприємництва та іншими секторами економіки;
- формування та розвиток лідерських ініціатив серед сільського населення, організаційно-професійних навиків щодо ведення комерційної господарської діяльності.

З метою створення сприятливого середовища для розвитку малого підприємництва на сільських територіях України доцільно реалізувати такі заходи в межах державної регіональної політики:

- ініціювати розробку та реалізацію регіональних програм (як окремих планових документів або в межах програм підтримки підприємництва чи розвитку сільських територій) розвитку малого підприємництва на сільських територіях західних регіонів України з конкретними заходами інвестиційного характеру (створення нових підприємств, започаткування нових напрямів чи видів діяльності, реалізація інвестиційно-інноваційних проектів,

підтримка кластер них ініціатив) із активним залученням до їх розробки представників бізнесу, проведенням публічних слухань та обговорень, у т. ч. у регіональних та місцевих засобах масової інформації;

– підвищити ефективність державного планування і програмування розвитку малого бізнесу на регіональному і місцевому рівні шляхом переходу до проектно-грантової форми фінансування заходів та істотного збільшення частки “продуктивних” витрат, спрямованих на формування мережі інституцій та програм фінансово-кредитного сприяння, залучення страхової сфери до зниження рівня ризику та забезпечення фінансування підприємств, створення мережі муніципальних бізнес-інкубаторів і венчурних фондів, покращення інституційно-правового забезпечення розширення можливостей малих підприємств до реалізації інвестиційних проектів та інноваційних програм, розширення можливостей функціонування мережі суб’єктів фінансово-інвестиційної підтримки малого бізнесу, покращення доступу малих підприємств до інновацій та інвестицій;

– стимулювати розвиток привабливих для тієї чи іншої території видів економічної діяльності, у т. ч. з врахуванням сильних та слабких сторін природно-ресурсного потенціалу сільських територій, а також виробничо-ресурсного потенціалу малих підприємств;

– ініціювати державну підтримку фінансових та лізингових програм розвитку малого підприємництва на території сільських поселень, передусім, за для модернізації матеріально-технічної та

техніко-технологічної бази суб'єктів реального сектору економіки з можливістю часткової компенсації вартості придбаного обладнання і устаткування за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів; сформувати мережу інституцій та ініціювати програми фінансово-кредитного сприяння, залучення страхового бізнесу до зниження рівня ризику та забезпечення фінансування малих підприємств, покращення інституційно-правового забезпечення розширення можливостей малих підприємств до реалізації інвестиційних проектів та інноваційних програм, розширення можливостей функціонування мережі суб'єктів фінансово-інвестиційної підтримки малого бізнесу, покращення доступу малих підприємств до інновацій та інвестицій, розбудова мережі регіональних та місцевих аграрно-продовольчих ринків, створення пунктів закупівлі, заготівлі та переробки сільськогосподарської продукції;

– забезпечити формування економічних стимулів для створення локальних інтегрованих виробничих систем, проведення горизонтальної та вертикальної кооперації малих підприємств, шляхом популяризації та рекламування кооперативного руху серед сільського населення з метою формування економічних стимулів до входження особистих селянських господарств у вертикальні виробничо-збутові господарські системи, стимулювання процесу формування аграрних горизонтально- та вертикально-інтегрованих кластерів;

– реалізувати комплекс організаційно-економічних заходів, спрямованих на покращення інвестиційного клімату на сільських

територіях шляхом гарантування захисту прав та інтересів інвестора, розробки регламентуючих нормативно-правових актів співпраці та відповідальності інвестора і місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та сільських громад, впровадження практики періодичного складання інвестиційного рейтингу сільських територій, формування психологічних стимулів та організаційно-економічних механізмів залучення коштів трудових мігрантів у підприємницьку діяльність;

- продовжувати діяльність з підвищення рівня прозорості і ефективності дозвільної системи шляхом посилення контролю та відповідальності посадових осіб дозвільних органів, удосконалення роботи місцевих дозвільних органів, створення органу з контролю та моніторингу дозвільної системи, популяризації досвіду проходження дозвільних процедур та підвищення рівня обізнаності підприємців щодо прав і обов'язків дозвільних адміністраторів та посадових осіб дозвільних органів;

- забезпечити інформаційно-консультаційну підтримку населення щодо започаткування власного бізнесу, покращення соціально-психологічного та організаційно-професійного середовища підприємницької діяльності через існуючу мережу обласних та районних центрів зайнятості, місцевого дорадництва, агенції регіонального розвитку, навчання і тренінги для сільського населення, надання фінансової та організаційної підтримки організацій, що реалізують навчально-просвітницькі заходи у сфері підприємництва.

Список використаних джерел до розділу 3

1. Проект Закону України “Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.google.com.ua/url?url=http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34%3Fid%3D%26pf3511%3D24247>.

2. Проект Закону України “Про упорядкування сільської поселенської мережі”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.google.com.ua/url?url=http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34%3Fid%3D%26pf3511%3D34368%26pf35401%3D159405&rct=j&q=&esrc=s&sa=U&ei=nuw8VfzkIoe5OKurgfAL&ved=0CBMQFjAA&usg=AFQjCNHhpzYPtmLuDMYBXF9sHksnS_v9Trw.

3. Основні пріоритети Спільної аграрної політики (САП) країн ЄС. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amdi.org.ua/uk/home/amdi-news/21-news/300-the-main-priorities-of-the-common-agricultural-policy-cap-of-the-eu.html>.

4. Постанова КМУ № 1158 від 19 вересня 2007 року Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-п>.

5. Про результати аудиту виконання заходів державної цільової Програми розвитку українського села на період до 2015 року: Бюлетень за матеріалами Звіту про результати аудиту виконання заходів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року / Відповідальні за випуск:

Шулежко М. Я., Шах Г. А. – Київ: Рахункова палата України, 2013. – 31 с.

6. Демографічний паспорт території. [Ел. рес.]. Реж. доступу : http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile1_c_files/pasport1.htm?73.

7. На Львівщині виявили 21 безлюдне село. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://inlviv.in.ua/lviv/na-lvivshhini-viyavili-21-bezlyudne-selo>.

8. На Львівщині розпочали реформу місцевого самоврядування. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.loda.gov.ua/news?id=16199>.

9. Особисті селянські господарства в Україні станом на 1 січня 2015 року. – Державна служба статистики України. – Експрес випуск № 72/0/06.3 вн-15 від 19.03.2015 р. – [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

10. Особливості кооперативного руху у незалежній Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.academia.edu/12155514/ОСОБЛИВОСТИ_КООПЕРАТИВНОГО_РУХУ_У_НЕЗАЛЕЖНІЙ_УКРАЇНІ.

11. Реєстр сільськогосподарських дорадчих служб. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/node/3512>.

12. Чотири міфи про Крим. Міф № 3: Крим проживе без дніпровської води – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nv.ua/ukr/publications/chotiri-mifi-pro-krim-mif-4-krim-prozhive-bez-dniprovskoji-vodi-67033.html>.

13.Посівна-2015 в Україні: правда та міфи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rbc.ua/ukr/opinion/posevnaaya-ukraine-pravda-mify-1433753780.html>.

14.У Криму через дефіцит води загинула половина врожаю. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://espreso.tv/news/2015/06/17/u_krymu_cherez_deficyt_vody_zagynula_polovyna_vrozhayu.

15.Через Крим Україна відчуває дефіцит рису. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agrotimes.net/rastenievodstvo/cherez-krim-ukrayina-vidchuvae-deficit-risu>.

16.Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

17.Для проведення осінньо-польових робіт аграріям бракує 614 тис. тонн добрив. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/dla-provedenna-osinno-polovih-robit-agrariam-brakue-614-tis-tonn-dobriv>.

18.Росія окупувала в Україні територію, співмірну з площею Данії, Нідерландів та Швейцарії. – [Елек. рес.]. – Режим доступу : <http://vikna.if.ua/news/category/ua/2015/02/24/30494/view#ad-image-2>.

19.Посівна-2015 в Україні: правда та міфи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rbc.ua/ukr/opinion/posevnaaya-ukraine-pravda-mify-1433753780.html>.

20.Міністерство соціальної політики України. – [Елек. рес.]. – Режим доступу : <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>.

21.Ринки збуту: яким областям не вистачатиме продукції. –

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agravery.com/uk/posts/show/rinki-zbutu-akim-oblastam-ne-vistacatime-produktiv>.

22. В Україні прогнозують дефіцит гречки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/v_ukraini_prognozuyut_defitsit_grechki/?category=29779.

23. Валова продукція сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) за 2015 рік : статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. – відповідальний за випуск О. М. Прокопенко, 2016. – 23 с.

24. Земельна реформа і ринок землі: комі потрібні непотрібні закони. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/publications/pub-1271/>.

25. Олексій Павленко: Україна збільшує експорт продуктів переробки до країн ЄС. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/node/18236>.

26. Что дала Украине свободная торговля с ЕС. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://biz.nv.ua/experts/mikolskaya/svobodnaja-torgovlja-mezhdu-ukrainoj-i-es-pervye-rezultaty-142400.html>.

27. Демографічний паспорт території. – [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile1_c_files/pasport1.htm?73.

28. Головне управління статистики у Львівській області. –

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lv.ukrstat.gov.ua>.

29.Ресурсне забезпечення : обмежене фінансування не завада. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agroprofi.com.ua/statti/632-resursne-zabezpechennja-obmezhene-finansuvannja-ne-zavada.html>.

30.Як залучити в економіку гроші заробітчан. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/news/407708-yak-zaluchiti-v-ekonomiku-groshi-zarobitchan.html>.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

За результатами узагальнення та критичного переосмислення теоретико-методичних засад державного регулювання та забезпечення збалансованого просторово-територіального розвитку встановлено, що формування дієздатної та стабільної системи соціально-економічної безпеки України об'єктивно неможливе без формування безпечних умов розвитку сільських територій, адже соціально-економічна безпека держави полягає в її ресурсно-функціональній спроможності своєчасно протистояти загрозам в умовах постійних змін суспільно-економічного середовища в просторово-регіональному масштабі, забезпечувати захист національних інтересів, формувати передумови для задоволення базових потреб людини та дотримання соціальної справедливості в суспільстві, підвищувати добробут життя населення та забезпечувати підтримку процесів розширеного відтворення на засадах раціонального природокористування та ефективного господарювання.

Узагальнення зарубіжного досвіду державного регулювання та підтримки розвитку сільських територій дає підстави для висновку, що світовою практикою напрацьовано доволі значний інструментарій державної політики в досліджуваній сфері, реалізація якого можлива в Україні та зорієнтована на формування засад і передумов соціально-економічної безпеки України. Імплементация зарубіжного досвіду розвитку сільських територій дозволить реструктуризувати традиційні підходи реалізації

державної політики зміцнення соціально-економічної безпеки в межах таких пріоритетних напрямів як завершення трансформаційних процесів адаптації національної економіки до вимог СОТ; ліквідація фундаментальних протиріч між вітчизняним законодавством і законодавством країн-членів ЄС, у відповідності до положень “Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом”; забезпечення продовольчої безпеки держави; формування безпечних умов функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення; вирівнювання диспропорцій просторово-регіонального розвитку; страхування ризиків в аграрній сфері; мінімізація умов інформаційної невизначеності прийняття управлінських рішень на засадах розвитку аграрного дорадництва.

З огляду на тісні взаємозв'язки формування системи соціально-економічної безпеки держави та якісного розвитку її сільських територій, особливо відчутним є критично глибокий спад і занепад розвитку сільських територій України. Його головними проявами є невисокий рівень якості життя та соціально-економічної безпеки, обумовлений погіршенням дорожньо-транспортної, житлово-комунальної, комунікаційної та соціальної інфраструктури, недостатнім забезпеченням населення об'єктами торгівлі та споживчих послуг, нерозвиненістю мережі інституцій соціальних послуг, підтримки та допомоги; низький рівень розвитку підприємництва, ділової інфраструктури та використання в цих цілях природно-ресурсного потенціалу, застарілі методи господарювання, що гальмують процеси модернізації економіки села; погіршення екологічної ситуації та високий рівень

енергетичної залежності, що загострює проблему формування конкурентоспроможності вітчизняного АПК, енергозабезпечення бюджетних та комунальних установ; зниження якості людського капіталу; монофункціональний характер економічного розвитку сільських територій та низький рівень диверсифікації їх економіки; низький рівень адміністративно-управлінської спроможності органів місцевого самоврядування та територіальних громад, їх недостатня залученість до процесів планування і реалізації політики регіонального розвитку, що пов'язано як з низькою активністю населення щодо участі у цих процесах, так і неефективністю механізмів взаємодії влади та громадськості.

Ці та інші чинники посилюють дисбаланс розвитку регіональних економік, ускладнюють формування конкурентоспроможних господарських комплексів на сільських територіях. Відтак, посилюють негативний вплив на стан соціально-економічної безпеки України. Особливо критично гострими залишаються: у соціальній сфері – соціально-трудові проблеми; в господарській – розвиток інфраструктури та базових видів економічної діяльності.

Встановлено, що перетворення соціально-трудової сфери сільських територій на важливу домінанту їх збалансованого функціонування та розвитку стримується через низьку ефективність регулювання ринків праці, розвитку соціальної інфраструктури, системи соціальних послуг та соціального захисту населення, доходів населення та забезпечення соціального діалогу, невідповідність освітнього потенціалу потребам інноваційного

розвитку економіки вітчизняних сільських територій.

Нерозвинена дорожньо-транспортна та інша інфраструктура є об'єктивною перешкодою економічного і соціального регіонального розвитку на місцевому рівні, адже не дозволяє задовольнити потреби підприємств та населення в перевезеннях вантажів і пасажирів, налагодити стабільні виробничо-коопераційні зв'язки, досягнути збалансованого просторового розвитку та підвищити рівень локальної доступності сільських територій, їх інвестиційну привабливість і конкурентоспроможність.

За результатами комплексного аналізу сучасного стану розвитку сільських територій України визначені пріоритети їх подальшого поступу, зокрема зорієнтовані на вирівнювання просторово-структурних соціально-економічних деформацій, розвиток галузей реального сектора економіки, стимулювання ділової активності, покращення інфраструктури та якості життя населення, формування важливих передумов соціально-економічної безпеки держави: розбудова інфраструктури віддалених та депресивних сільських територій, створення сприятливого середовища для розвитку підприємництва, покращення транспортної (локальної) доступності сільських населених пунктів, розвиток ринку праці, соціальної сфери та людського капіталу, диверсифікація економіки і підвищення функціональної спроможності органів місцевого самоврядування сільських територіальних громад.

Головними завданнями державної політики покращення інституційного забезпечення соціально-економічного розвитку

сільських територій України визначені: удосконалення інституційно-правового забезпечення розвитку сільських територій, підвищення ефективності реалізації положень програмних документів стимулювання їх соціально-економічного розвитку; розробка механізмів модернізації інфраструктурного забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій, розбудова інформаційно-комунікаційного сполучення; підвищення ресурсно-функціональної спроможності органів місцевого самоврядування та створення сприятливого середовища для розвитку інституту територіальних громад на сільських територіях; формування позитивного інституційно-психологічного базису соціально-економічного розвитку сільських територій, підвищення привабливості та популяризація проживання в сільській місцевості; покращення бізнес-середовища формування та розвитку інтегрованих підприємницьких структур, створення міжрегіональних аграрно-індустріальних кластерів та реалізації соціально-економічних проектів на сільських територіях.

Досягти економічного, а в подальшому й соціального поступу вітчизняних сільських територій об'єктивно неможливо без ефективної державної політики стимулювання розвитку АПК та приватного підприємництва на цих територіях. З метою створення сприятливого середовища для розвитку бізнесу та конкурентоспроможних суб'єктів господарювання в межах державної політики потрібно: ініціювати розробку та реалізацію регіональних програм розвитку підприємництва з конкретними заходами інвестиційного характеру; підвищити ефективність

державного планування і програмування розвитку суб'єктів реального сектору економіки на регіональному і місцевому рівні; стимулювати розвиток привабливих для конкретної території видів економічної діяльності з урахуванням сильних та слабких сторін їхнього природно-ресурсного потенціалу та виробничо-ресурсного потенціалу; ініціювати державну підтримку фінансових та лізингових програм розвитку підприємництва на території сільських поселень; забезпечити формування економічних стимулів для створення локальних інтегрованих виробничих систем, проведення горизонтальної та вертикальної кооперації суб'єктів бізнесу; реалізувати комплекс організаційно-економічних заходів, спрямованих на покращення інвестиційного клімату; продовжувати діяльність із підвищення рівня прозорості й ефективності дозвільної системи; забезпечити інформаційно-консультаційну підтримку населення щодо започаткування власного бізнесу, покращення соціально-психологічного та організаційно-професійного середовища підприємницької діяльності через існуючу мережу обласних та районних центрів зайнятості, місцевого дорадництва, функціонування агенцій регіонального розвитку, навчання і тренінгів для сільського населення, надання фінансової та організаційної підтримки організаціям, що реалізують навчально-просвітницькі заходи.

Реалізація визначених пріоритетів і досягнення відповідних завдань державної політики розвитку сільських територій сформує передумови для зміцнення соціально-економічної безпеки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акофф Р. О целеустремленных системах / Р. Акофф, Ф. Эмери / Пер. с англ.; под. Ред. И. Ушакова. – М. : Советское радио, 1974. – 272 с.
2. Александрова М. М. Закордонний досвід формування та розвитку систем страхування сільськогосподарських культур / М. М. Александрова // Міжнародний збірник наукових праць, 2011. – Випуск 2 (20). – С. 18-28.
3. Антонов А. В. Державна політика сталого соціально-економічного розвитку сільських територій як умова зростання якості життя сільського населення: теоретико-методологічні засади та практичні аспекти : монографія / А. В. Антонов. – Донецьк : Юго-Восток, 2012. – 379 с.
4. Бєленький П. Ю. Конкуренційність на транскордонних ринках / П. Ю. Бєленький, Є. Е. Матвєєв та ін. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2005. – С. 25.
5. Біблія або Книги Святого письма Старого і Нового Заповіту (із мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена) : ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства в Україні. – К. : “Нове життя Україна, Кемпус Крусейд фор Крайст”, 1992. – 959 с.
6. Бородіна О. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України, 2009. – № 5. – С. 59-67.
7. В Україні прогнозують дефіцит гречки. – [Електронний

ресурс]. – Режим доступу :
http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/v_ukraini_prognozuyut_defitsit_grechki/?category=29779.

8. Валова продукція сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) за 2015 рік : статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. – відповідальний за випуск О. М. Прокопенко, 2016. – 23 с.

9. Василенька Н. І. Матеріальний добробут сільського населення: трудові виміри та особливості регулювання / Н. І. Василенька // Економіка АПК, 2013. – № 7. – С. 105-112.

10. Візняк Ю. Зайнятість населення у прикордонному районі// Щоденна інтернет - газета "Вголос" (27 березня 2013 р.). - [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.niss.gov.ua/articles/1178/>.

11. Власюк О. С. Загрози економічній безпеці України // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К. : ВПЦ “Київський ун-т”, Ін-т міжнар. відносин, 2001. – Вип. 26. – С. 210-212.

12. Глущенко В. В. Еволюція формування парадигми національної економічної безпеки / В. В. Глущенко // Актуальні питання фінансової безпеки держави : зб. наук. пр. Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції “Актуальні питання безпеки фінансової системи держави”, (м. Харків, 21 лютого 2014 року). – Х. : ХНУВС, 2014. – С. 96-99.

13. Головне управління статистики у Львівській області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.lv.ukrstat.gov.ua>.

14. Гончаренко І. В. Соціально-економічний розвиток сільських територій регіону : проблеми теорії та практики / І. В. Гончаренко / Монографія. – НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2009. – 370 с.

15. Грибова Д. В. Перспективні напрями державного регулювання соціального розвитку аграрної сфери / Грибова Д. В. // Економіка і держава, 2015. – № 1. – С. 39-41.

16. Губені Ю. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики / Ю. Губені // Економіка України. – 2007. – №4. – С. 62–70.

17. Гудзинський О. Д. Ризики та економічна безпека соціально-економічних систем / О. Д. Гудзинський, С. М. Судомир // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – №2 (26), 2014. – С. 35-57.

18. Доповідь «Ринок праці у 2014 р.» за даними вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності, обстежень підприємств, установ та організацій, а також за адміністративною інформацією державної служби зайнятості. / Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2015/dop/04/dop_pr_2014.zip

19. Данкевич В. Є. Методологічні уроки Європейського досвіду розвитку земельних банків / Данкевич В. Є. // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки), 2014. – №4 (28). – С. 32-38.

20. Дем'янишина О. А. Науково-методичні й організаційні

засади розвитку сільських територій / О. А. Дем'янишина // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 122-128.

21. Демографічний паспорт території. [Ел. рес.]. Реж. доступу : http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile1_c_files/pasport1.htm?73.

22. Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

23. Для проведення осінньо-польових робіт аграріям бракує 614 тис. тонн добрив. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/dla-provedenna-osinno-polovih-robit-agrariam-brakue-614-tis-tonn-dobriv>.

24. Жук В. І. Щодо пріоритетів фінансування соціальної сфери на місцевому рівні / Жук В. І. // Стратегічні пріоритети, 2010. – № 1(15). – С. 139-144.

25. Залізко В. Д. Сільські території України: стратегічні пріоритети розвитку в контексті зміцнення економічної безпеки : [монографія] / В. Д. Залізко ; Національний університет ДПС України. – Ірпінь : Видавництво НУДПСУ, 2014. – 502 с.

26. Залізко В. Д. Економічна безпека сільських територій: сутність поняття, структура, функції / В. Д. Залізко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ : серія економічна, 2013. – № 1. – С. 49-56.

27. Звіт про результати дослідження міграційних настроїв студентів Львова // Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://miok.lviv.ua/wp->

content/uploads/2015/04/zvitpj.pdf

28. Земельна реформа і ринок землі: комі потрібні непотрібні закони. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/publications/pub-1271/>.

29. Іляш О. І. Трансформації системи соціальної безпеки України: регіональний вимір : монографія / О. І. Іляш – Л. : ПАІС, 2012. – 592 с.

30. Інтернет-ресурс Головного управління статистики у Волинській області. – Режим доступу : <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua>.

31. Інтернет-ресурс Головного управління статистики у Закарпатській області. – Режим доступу : <http://www.uz.ukrstat.gov.ua>.

32. Інтернет-ресурс Головного управління статистики у Івано-Франківській області. – Режим доступу : <http://www.ifstat.gov.ua>.

33. Інтернет-ресурс Головного управління статистики у Львівській області. – Режим доступу : <http://www.lv.ukrstat.gov.ua>.

34. Інтернет-ресурс Головного управління статистики у Чернівецькій області. – Режим доступу : <http://www.cv.ukrstat.gov.ua>.

35. Кадрові ресурси охорони здоров'я. Планування персоналу. Формування кадрового резерву. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://medsprava.com.ua/korisna_informatsija/kadrov_i_resursi_okhoroni_zdorovja_planuvannja_personalu_formuvannja_kadrovogo_rezervu/

36. Клапів М. С. Зарубіжна практика застосування теорії ризику в страховому підприємстві / М. С. Клапів, І. С. Ткаченко // Фінанси України, 1997. – № 11. – С.103-111.

37. Ключник А. В. Формування та розвиток економічного потенціалу сільських територій України: Монографія / А. В. Ключник. – Миколаїв : Дизайн та поліграфія, 2011. – 468 с.

38. Конституція України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

39. Костирко І. Моделювання сільського розвитку / І. Костирко, Т. Гром'як // Науковий журнал Львівського національного аграрного університету “Аграрна економіка”. – 2013, Т. 6. – № 1-2. – С. 3-10.

40. Латинін М. А. Ринкові та державні механізми регулювання аграрного сектору / М. А. Латинін // актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ, 2004. - № 2 (21) : у 2 ч. – Ч. 2. – С. 37-43.

41. Лисенко Л. В. Особливості становлення самоуправління на сільських територіях / Л. В. Лисенко // Держава та регіони: наук.-вироб. журн. – Сер. “Державне управління”, Гуманіт. ун-т ЗІДМУ. – 2009.– № 3. – С.115-119.

42. Лібанова Е. М. Соціально-економічні ризики і загрози бідності в Україні: методика та практика аналізу : монографія Е. М. Лібанова. – Х. : Право, 2008. – 208 с.

43. Лісовий А. В. Державне регулювання розвитку сільських територій: [монографія] / А. В. Лісовий. – К. : Дія, 2007. – 400 с.

44. Макарова В. В. Зарубіжний досвід функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення / В. В. Макарова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/21_DNIS_2009/Economics/49110.doc.htm.

45. Малік М. Й. До питання сталого розвитку сільських територій / М. Й. Малік // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 51-58.

46. Минав Г. А. Безопасность организации : учебник / Г. А. Минаев. – К. : КНТ, 2009. – 440 с.

47. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи / [за ред. О. В. Позняка]. – Умань, 2007. – 276 с.

48. Мікула Н. Розвиток транскордонного співробітництва України в умовах розширеного ЄС / Н. Мікула, І. Тимочко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Desember/11.htm>.

49. Міністерство соціальної політики України. – [Елек. рес.]. – Режим доступу : <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>.

50. На Львівщині виявили 21 безлюдне село. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://inlviv.in.ua/lviv/na-lvivshhini-viyavili-21-bezlyudne-selo>.

51. На Львівщині розпочали реформу місцевого самоврядування. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.loda.gov.ua/news?id=16199>.

52. Олексій Павленко: Україна збільшує експорт продуктів переробки до країн ЄС. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/node/18236>.

53. Основні пріоритети Спільної аграрної політики (САП) країн ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amdi.org.ua/uk/home/amdi-news/21-news/300-the-main-priorities-of-the-common-agricultural-policy-cap-of-the-eu.html>.

54. Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность) / Под. ред. Е. А. Олейникова. – М. : ЗАО “Бизнес-ИНТЕЛ-Синтез”, 1997. – 278 с.

55. Особисті селянські господарства в Україні станом на 1 січня 2015 року. – Державна служба статистики України. – Експрес випуск № 72/0/06.3 вн-15 від 19.03.2015 р. – [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

56. Особливості кооперативного руху у незалежній Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.academia.edu/12155514/ОСОБЛИВОСТИ_КООПЕРАТИВНОГО_РУХУ_У_НЕЗАЛЕЖНІЙ_УКРАЇНІ.

57. Остапенко О. М. Удосконалення вітчизняної системи страхування аграріїв з урахуванням зарубіжного досвіду. [Електронний ресурс] / О. М. Остапенко // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 5 (10). – С. 19-30. – Режим доступу : <http://www.economics.opu.ua/files/archive/2013/n5.html>.

58. Павлов О. І. Сільські території як об'єкт наукового дослідження / О. І. Павлов // Державне будівництво. – 2007. – № 1(1). – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeBu_2007_1\(1\)__6.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeBu_2007_1(1)__6.pdf).

59. Павлов О. І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: монографія / О. І. Павлов. – Одеса:

Астропринт, 2009. – 344 с.

60. Перспективи розвитку сільського господарства після вступу України до СОТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zoda.gov.ua/article/1963/perspektivi-rozvitku-silskogo-gospodarstva-pislya-vstupu-ukrajini-do-sot.html>.

61. Позняк О. Соціальні наслідки євроінтеграції України. Міжнародна міграція. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.idss.org.ua/monografii/DCFTA_Migration_Pozniak.rar.

62. Посівна-2015 в Україні: правда та міфи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rbc.ua/ukr/opinion/posevnaaya-ukraine-pravda-mify-1433753780.html>.

63. Посівна-2015 в Україні: правда та міфи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rbc.ua/ukr/opinion/posevnaaya-ukraine-pravda-mify-1433753780.html>.

64. Постанова КМУ № 1158 від 19 вересня 2007 року Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-п>.

65. Предборський В. А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології. – К. : Кондор, 2005. – 614 с.

66. Про основи національної безпеки України : Закон України // Відомості Верховної Ради України, 2003. – № 39.

67. Про підсумки соціально - економічного та культурного розвитку Старосамбірського району у 2014 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://stsda.gov.ua/index.php/ekonomika/ekonomichni-pokaznyky/11841-pidsumky-sotsialno-ekonomichnoho-ta-kulturnoho-rozvytku-starosambirskoho-raionu-u-i-kvartali-2015-roku.html>

68. Про раду національної безпеки і оборони : Закон України // Відомості Верховної Ради України, 1998. – № 35.

69. Про результати аудиту виконання заходів державної цільової Програми розвитку українського села на період до 2015 року: Бюлетень за матеріалами Звіту про результати аудиту виконання заходів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року / Відповідальні за випуск: Шулежко М. Я., Шах Г. А. – Київ: Рахункова палата України, 2013. – 31 с.

70. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність : Закон України № 1807-IV від 17.06.2004 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1807-15>.

71. Програма розвитку малого і середнього підприємництва в Закарпатській області на 2013-2014 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.carpathia.gov.ua/ua/209.htm>.

72. Проект Закону України “Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.google.com.ua/url?url=http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34%3Fid%3D%26pf3511%3D24247>.

73. Проект Закону України “Про упорядкування сільської поселенської мережі”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.google.com.ua/url?url=http://w1.c1.rada.gov.ua/pls>

/zweb2/webproc34%3Fid%3D%26pf3511%3D34368%26pf35401%3D159405&rct=j&q=&esrc=s&sa=U&ei=nuw8VfzkIoe5OKurgfAL&ved=0CBMQFjAA&usg=AFQjCNHpzYPtmLuDMYBXF9sHksnS_v9Trw.

74. Прокопчук О. Т. Особливості страхування аграрних ризиків у країнах світу / О. Т. Прокопчук, Ю. В. Улянич, В. П. Бечко // Актуальні проблеми економіки, 2014. – № 3 (153). – С. 46-53.

75. Прушківський В. Г. Теоретичні підходи до визначення сільських територій / В. Г. Прушківський, В. І. Колесников // Проблеми економіки. – 2014. – № 4. – С. 127-132.

76. Регіональна програма розвитку малого і середнього підприємництва у Чернівецькій області на 2013-2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oda.cv.ua/sites/default/files/doc/.../proekt_rprmp_2013-2014.doc.

77. Реєстр сільськогосподарських дорадчих служб. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/node/3512>.

78. Ресурсне забезпечення : обмежене фінансування не завада. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agroprofi.com.ua/statti/632-resursne-zabezpechennja-obmezhene-finansuvannja-ne-zavada.html>.

79. Ринки збуту: яким областям не вистачатиме продукції. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agravery.com/uk/posts/show/rinki-zbutu-akim-oblastam-ne-vistacatime-produktiv>.

80. Ринок землі: зарубіжний досвід [Електронний ресурс]. –

Режим доступу : <http://selpu.info/?p=231>.

81. Рідей Н. М. Структурні складові та організаційні особливості сільських територій / Н. М. Рідей, Ю. А. Кучеренко // Агроекологічний журнал. – 2015. – № 2. – С. 12-20.

82. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України : [монографія] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; наук. ред. В. В. Борщевський. – Львів, 2012. – 216 с. (Серія “Проблеми регіонального розвитку”).

83. Росія окупувала в Україні територію, співмірну з площею Данії, Нідерландів та Швейцарії. – [Елек. рес.]. – Режим доступу : <http://vikna.if.ua/news/category/ua/2015/02/24/30494/view#ad-image-2>.

84. Сабадаш В. В. Енергетично-ресурсна безпека України: загрози виникнення еколого-економічних конфліктів / В. В. Сабадаш // Вісник СумДУ. Серія Економіка, 2009. – № 2. – С. 70-77.

85. Сатов О. Я. Розвиток сільських територій та проблеми модернізації державного управління / О. Я. Сатов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./Apdup/2013_1/Satov.pdf.

86. Селищев А. С. Китайская экономика в XXI веке / А. С. Селищев, Н. А. Селищев. – СПб, 2004. – 240 с.

87. Система економічної безпеки держави: держава, регіон, підприємство : монографія : в 3 т. Т. 1 / О. М. Ляшенко, Ю. С. Погорелов, В. Л. Безбожний [та ін.] ; за заг. ред. Г. В. Козаченко. – Луганськ : Елтон-2, 2010. – 282 с.

88. Сільськогосподарське дорадництво у світі. – [Електронний

ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dorada.org.ua/na-dopomogu-doradniku/silskogospodarske-doradnitstvo-u-sviti.html>.

89. Славов В. П. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій / В. П. Славов, О. В. Коваленко // Вісник аграрної науки. – 2007. – № 9. – С. 68–71.

90. Сокольська Т. В. Інформаційно-консультаційне забезпечення сільськогосподарського виробництва / Т. В. Сокольська // Збірник наукових праць УНУС. – 2011. – Вип. 76, ч. 2. Економіка. – С. 174-179.

91. Соціальний діалог як важлива частина “добročинного кола добробуту” – формування заробітної плати // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 7. – С. 67.

92. Стратегія національної безпеки України. Затверджено Указом Президента України № 287/2015 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року “Про Стратегію національної безпеки України””. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/19521.html>.

93. Стратегія та механізми зміцнення просторово-структурної конкурентоспроможності регіону : монографія / За ред. А. І. Мокія, Т. Г. Васильціва. – Львів: Ліга Прес, 2010. – 488 с.

94. Тарельник Н. В. Зарубіжний досвід страхування ризиків в аграрній сфері / Н. В. Тарельник // Ефективна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2096>.

95. Тимченко Л. Д. Некоторые проблемы правового

обеспечения продовольственной безопасности / Л. Д. Тимченко, Н. И. Рагимов // *Bakı Universiteti Xəbərləri*, 2009. – № 4. – С. 5-12.

96. У Криму через дефіцит води загинула половина врожаю. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://espreso.tv/news/2015/06/17/u_krymu_cherez_deficyt_vody_zagynula_polovyna_vrozhayu.

97. У ЛОДА надійшло 680 скарг на роботу транспорту. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zik.ua/ua/news/2013/06/04/412434>.

98. Україна: на шляху до нової якості дорожньої інфраструктури [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/finances/ukrayina-na-shlyahu-do-novoyi-yakosti-dorozhnoyi-infrastrukturi-.html>.

99. Уркевич В. Ю. Про категорію “сталий розвиток сільських територій” / В. Ю. Уркевич // *Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природноресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики: Міжнародна науково-практична конференція (22 травня 2010 р.)*. – Біла Церква : БНАУ, 2010. – С. 24-26.

100. Флейчук М. І. Методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки регіону / М. І. Флейчук, М. Д. Янків // *Вісник ЛКА*. – Серія “Економічна”. – Вип. 23. – Львів: Вид-во ЛКА, 2006. – С. 40-42.

101. Формування соціального діалогу в сучасних умовах: світовий досвід та українська практика // *Аналітична доповідь* / за ред. Розумного М.М. – К.: НІСД, 2011. – С.39.

102. Худицький В. Неформальні трудові відносини / 12

червня 2015 р.. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/business/neformalni-trudovi-vidnosini-nini-lishe-tretina-pidpriyemstv-ne-planuye-skorochuvati-kilkist-svoyih-pracivnikiv-.html>.

103. Черевко Г. Науково-методологічні засади зрівноваженого розвитку сільських територій / Г. Черевко, І. Сембай // Науковий журнал Львівського національного аграрного університету “Аграрна економіка”. – 2008, Т. 1. – № 1-2. – С. 70-74.

104. Через Крим Україна відчуває дефіцит рису. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agrotimes.net/rastenievodstvo/chez-krim-ukrayina-vidchuvae-deficit-risu>.

105. Чотири міфи про Крим. Міф № 3: Крим проживе без дніпровської води – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nv.ua/ukr/publications/chotiri-mifi-pro-krim-mif-4-krim-prozhive-bez-dniprovskoj-vodi-67033.html>.

106. Что дала Украине свободная торговля с ЕС. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://biz.nv.ua/experts/mikolskaya/svobodnaja-torgovlja-mezhdu-ukrainoj-i-es-pervye-rezultaty-142400.html>.

107. Шкарлет С. М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект : монографія / С. М. Шкарлет. – К. : Кн. вид-во НАУ, 2007. – 436 с.

108. Що у нас із дорогами? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dyvys.info/ekonomika/scho-u-nas-iz-dorohamy.html>.

109. Юрків Н. Я. Економічна безпека реального сектора економіки України : стратегічні пріоритети і теоретико-методологічні засади забезпечення : монографія / Н. Я. Юрків. – Львів : ПАІС, 2012. – 400 с.

110. Як залучити в економіку гроші заробітчан. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/news/407708-yak-zaluchiti-v-ekonomiku-groshi-zarobitchan.html>.

111. Ashley C. Rethinking Rural Development / C. Ashley, S. Maxwell // Development Policy Review. – 2011. – № 19 (4). – P. 365-425.

112. Organization for economic cooperation and development [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/about/>.

113. Policy perspectives for EU agriculture [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://ec.europa.eu/agriculture/policy-perspectives/>.

114. Studies on the Agricultural and Food Sector in Central and Eastern Europe / Edited by Leibniz Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe IAMO, 2009. – Volume 49. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://econpapers.repec.org/bookchap/zbwiamost/49.htm>.

115. The Farm Bill [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.usda.gov/wps/portal/usda/usdahome?navid=farmbill>.